

POLITECHNIKA BIAŁOSTOCKA

KWARTALNIK WYDZIAŁU ZARZĄDZANIA

EKONOMIA I ZARZĄDZANIE

Tom 2 Nr 3

ECONOMY AND MANAGEMENT

Quarterly Journal of the Faculty of Management

Volume 2 No. 3

Białystok 2010

Kolegium Redakcyjne

Redaktor naczelny: Marcin Smoleński (redaktor działu organizacja i zarządzanie turystyką)

Zastępca redaktora naczelnego: Wiesław Matwiejczuk (redaktor działu zarządzanie organizacjami)

Sekretarze naukowci: Stanisław Jurewicz (ekonomia); Janusz Leszek Sokół (zarządzanie produkcją); Zofia Tomczonek (ekonomia społeczna i polityka); Tadeusz Popławski (marketing w zarządzaniu); Danuta Tarka (zarządzanie logistyczne)

Sekretarz techniczny: Krzysztof Stepaniuk

Rada Naukowa

Przewodniczący: prof. dr hab. Joanicjusz Nazarko (Politechnika Białostocka)

Członkowie: dr hab. Henryk Bronakowski (Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku); dr hab. Włodzimierz Deluga (Politechnika Koszalińska); prof. dr hab. Adam Dobroński (Uniwersytet w Białymstoku); prof. dr hab. Mirosław Karwat (Uniwersytet Warszawski); dr inż. Maciej Dobrzyński (Politechnika Białostocka); prof. dr hab. Anatoli Gurinowicz (Białoruski Narodowy Uniwersytet Techniczny w Mińsku); prof. dr hab. Andrzej Jasiński (Uniwersytet Warszawski); prof. dr hab. Jerzy Łunarski (Politechnika Rzeszowska); dr hab. Aleksander Panasiuk (Uniwersytet Szczeciński); dr hab. Krzysztof Piliński (Politechnika Białostocka); prof. dr hab. Henryk Sasinowski (Politechnika Białostocka); dr hab. Swietłana Selwerstowa (Uniwersytet w Grodnie); prof. dr hab. Jan Sikora (Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu); prof. dr Mirosław Skibniewski (University of Maryland); prof. dr hab. Remigiusz Sosnowski (Politechnika Śląska); dr hab. Andrzej Wasiak (Politechnika Białostocka)

Adres Redakcji

Ekonomia i Zarządzanie
Wydział Zarządzania Politechniki Białostockiej
ul. Ojca S. Tarasiuka 2; 16-001 Kleosin-Białystok
tel. 085 746 98 52; e-mail: zneiz @ pb.edu.pl
<http://www.zneiz.pb.edu.pl>

Kwartalnik Ekonomia i Zarządzanie jest kontynuacją Zeszytów Naukowych Ekonomia i Zarządzanie Wydziału Zarządzania Politechniki Białostockiej

© Copyright by Politechnika Białostocka 2010

ISSN 2080-9646

Publikacja nie może być powielana i rozpowszechniana, w jakikolwiek sposób, bez pisemnej zgody posiadacza praw autorskich

Projekt okładki: Tomasz Trochimczuk, Krzysztof Połubiński, fot. V. Pakhnyshyy/123RF, Archiwum WZ

Korekta językowa streszczeń: Marta Małaszkiwicz

Redakcja techniczna i skład: Krzysztof Stepaniuk

Druk: Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej

Nakład: 160 egz.

SPIS TREŚCI

EKONOMIA SPOŁECZNA I POLITYKA

Barbara Czajkowska	7
Nabywanie nieruchomości przez cudzoziemców w świetle traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską	
The Acquisition of Real Estate by foreigners in the light of the Treaty establishing European Union	
Urszula Glińska	19
The Lost Order...? Around Modern and Post-Modern	
Constructing of the Identity	
Tomasz Madras	30
Benjamin Disareli wobec idei Edmunda Burke'a.	
Dwa oblicza konserwatyzmu brytyjskiego	
Benjamin Disraeli in view of Edmund Burke's ideas.	
Two kinds of British conservatism	
Piotr Misztal	46
Oddziaływanie inflacji na wzrost gospodarczy w Polsce w okresie 1991-2009	
The impact of the inflation on economic growth in Poland in the period 1991-2009	
Anna Perkowska	58
Szanghajska Organizacja Współpracy - geopolityka	
The Shanghai Cooperation Organization - geopolitics	

ORGANIZACJA I ZARZĄDZANIE TURYSTYKĄ

Anna Bogucka	77
Ocena zagospodarowania turystyczno-rekreacyjnego Puszczy Knyszyńskiej	
The evaluation of tourist-recreational development of Knyszyńska Forest	
Anna Bogucka	93
Przystosowanie bazy turystycznej na potrzeby osób niepełnosprawnych	
The adaptation of accommodation for disabled people	
Eugenia Panfiluk	109
Rozwój turystyki w Puszczy Białowieskiej	
The tourism development on the example of the Białowieża Primeval Forest	

Marcin Smoleński	124
Znaczenie krajobrazowych korytarzy drogowych dla turystyki	
The importance of scenic road corridors for tourism	
Janusz L. Sokół, Zofia Kołoszko-Chomentowska	137
Produkty zwierzęce jako atrakcja w gospodarstwach agroturystycznych	
The Animals product as an attraction of the agritourist farms	
Jolanta Zuzda, Robert Latosiewicz	147
Zmiana temperatury ciała podczas rekreacyjnego uprawiania	
łucznicstwa – badania pilotażowe	
The changing of body temperature during archery recreation – pilot examination	

ZARZĄDZANIE ORGANIZACJAMI

Justyna Grześ-Bukłaho	158
Instrumenty konkurowania przedsiębiorstw	
developerskich w okresie dekonjunktury gospodarczej	
Instruments for competing firms in the development of economic downturn	

EKONOMIA SPOŁECZNA I POLITYKA

Nabywanie nieruchomości przez cudzoziemców w świetle Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską The Acquisition of Real Estate by foreigners in the light of the Treaty establishing the European Union

Barbara Czajkowska

Politechnika Białostocka, Wydział Zarządzania, Katedra Ekonomii i Nauk Społecznych

Abstract

The purpose of this article is to determine regulations concerning the acquisition of real estate in the light of the treaty establishing the European Community. The acquisition of real estate was taken under particular consideration from the perspective of the freedom of the common market.

Keywords

real estate, European Community, foreigners

Wstęp

Przepisy Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską (TWE)¹ nie odnoszą się wprost do nabywania nieruchomości przez podmioty z innych państw członkowskich. Zasadnicze znaczenie należy przypisać treści art. 295 TWE, zgodnie z którą przepisy Traktatu nie naruszają obowiązujących w państwach członkowskich zasad regulujących system własności. Pojęcie „system własności” jest interpretowane szeroko i obejmuje między innymi przepisy konstytucyjne odnoszące się do własności prywatnej, wyłączenia oraz ograniczeń wykorzystania gruntu². Można więc stwierdzić, iż obrót nieruchomościami jest niejako wyłączony spod regulacji traktatowych³. Nie oznacza to jednak, że kwestie własnościowe pozostają poza

---

¹ Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską (wersja skonsolidowana), Dz. U. UE C 321 E z 29.12.2006 - dalej powołany jako TWE.

² Wierzowska D., 2001. *Nabywanie nieruchomości przez cudzoziemców w świetle orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości*. Kwartalnik Prawa Publicznego 4, s. 129,

³ Cieśliński A., 2009. *Wspólnotowe prawo gospodarcze T I*. Warszawa, s. 990.

zakresem prawa wspólnotowego. Wskazują na to orzeczenia, w których Trybunał Sprawiedliwości (TS) odnosi się do problematyki własności. W wyroku z dnia 14.05.1974 r. w sprawie 4-73 *J. Nold*⁴ TS uznał prawo własności jako prawo podstawowe. Podkreślił, że prawa podstawowe są integralną częścią ogólnych zasad prawa, których przestrzeganie Trybunał gwarantuje. W zakresie gwarancji tych praw TS jest zobowiązany czerpać inspirację z konstytucyjnych tradycji wspólnych dla państw członkowskich i nie może utrzymywać środków, które nie są kompatybilne z fundamentalnymi prawami, ustanowionymi i gwarantowanymi przez konstytucje tych państw. Podobnie, umowy międzynarodowe o ochronie praw człowieka, nad którymi państwa członkowskie współpracowały lub których są sygnatariuszami, mogą dostarczać wskazówek, które powinny być przestrzegane w obrębie prawa wspólnotowego. W podobny sposób do własności odniósł się Trybunał Sprawiedliwości w wyroku z dnia 13.12.1979 r. w sprawie 44/79 *Liselotte Hauer v Land Rheinland-Pfalz*⁵. Poszukując gwarancji prawa własności, odwołał się do zasad zawartych w konstytucjach państw członkowskich oraz do treści protokołu pierwszego Europejskiej Konwencji Praw Człowieka⁶. Powołane orzeczenia dotyczyły kwestii korzystania z własności i rozważania TS odnosiły się do gwarancji prawa własności jako prawa podstawowego, przede wszystkim w kontekście dopuszczalności jej ograniczeń⁷.

Z jeszcze innym aspektem własności mamy do czynienia w odniesieniu do samej możliwości nabycia własności, które często jest konieczne, aby urzeczywistnić realizację swobód wspólnotowych. Trafne ujęcie własności w prawie wspólnotowym przedstawia C. Mik, którego zdaniem, własność może być ujmowana w dwóch postaciach. Możemy mieć do czynienia z prawem własności jako prawem podstawowym, które odwołuje się do tradycji konstytucyjnych państw człon-

⁴ Wyrok z dnia 14.05.1974 r., sprawa 4-73 *J. Nold, Kohlen- und Baustoffgroßhandlung v Commission of the European Communities*, ECR 1974, s. 491.

⁵ Wyrok z dnia 13.12.1979 r., sprawa 44/79 *Liselotte Hauer v Land Rheinland-Pfalz*, ECR 1979, s. 3727.

⁶ Treść protokołu brzmi następująco: Każda osoba fizyczna lub prawna ma prawo do poszanowania swojego mienia. Nikt nie może być pozbawiony swojej własności, chyba że z powodu użyteczności publicznej i na warunkach przewidzianych przez prawo i zasady ogólne prawa międzynarodowego. Postanowienia wcześniejsze nie naruszają prawa państwa do stanowienia ustaw, które uznają za niezbędne dla regulacji korzystania z mienia zgodnie z interesem ogólnym lub w celu zapewnienia uiszczania podatków lub innych należności albo grzywien.

⁷ Zob. Sobczak K., 2002. *Wolność gospodarza a funkcje regulacyjne państwa*. (w:) *Europejskie prawo gospodarcze w działalności przedsiębiorstw*. K. Sobczak (red.), Warszawa 2002, s. 114, C. Mik, *Ochrona prawa własności we Wspólnotach Europejskich.*, (w:) *O prawach człowieka. W podwójną rocznicę paktów. Księga pamiątkowa w hołdzie Profesor Annie Michalskiej*, T. Jasudowicz i C. Mik (red.), Toruń 1996, s. 225 i nast.

kowskich i dokumentów międzynarodowych oraz z prawem do własności jako elementem wolności podstawowych rynku wewnętrznego, konstruowanym w oparciu o prawo wspólnotowe⁸. Zdaniem autora, prawo własności ma zastosowanie w chwili, gdy własność jest już nabyta, a prawo do własności chroni przede wszystkim równość w dostępie do własności. Przedmiotem niniejszego opracowania będzie prawo do własności, rozumiane jako faktyczna możliwość nabycia własności (bycia właścicielem).

1. Nabywanie nieruchomości jako element swobód wspólnotowych

Pomimo, iż państwa członkowskie mają swobodę w kształtowaniu stosunków własnościowych, w tym również w zakresie dostępu do nieruchomości, to nie jest to swoboda absolutna. Krajowe regulacje w tym zakresie muszą być zgodne z podstawowymi zasadami oraz swobodami wspólnotowymi. W doktrynie podkreśla się, że swoboda w nabywaniu nieruchomości jest wyprowadzana z fundamentalnych zasad TWE⁹. Wprowadzane regulacje nie mogą naruszać zasady niedyskryminacji wyrażonej w art. 12 TWE, która zakazuje wszelkiej dyskryminacji ze względu na przynależność narodową. Rolę tej zasady wyeksponował TS w sprawie *C- 182/83 Robert Fearon & Company Limited v. Irish Land Commission* podkreślając, że choć sam system przymusowego wykupu nieruchomości nie stanowi naruszenia przepisów Traktatu, musi być stosowany z zachowaniem zasady niedyskryminacji, która stanowi podstawę przepisów regulujących swobodę zakładania przedsiębiorstw¹⁰. Regulacje państw członkowskich dotyczące nabywania nieruchomości przez podmioty z innych państw muszą być zgodne ze swobodami wspólnotowymi (tj. swobodą przepływu towarów, przemieszczania się pracowników, przedsiębiorczości, świadczenia usług i przepływu kapitału)¹¹, które stanowią konkretyzację ogólniejszych zasad wspólnotowych¹². W konsekwencji oznacza to, że regulacje państw członkowskich dotyczące dostępu do nieruchomości będą oceniane z punk-

---

⁸ Mik C., *Ochrona prawa własności we Wspólnotach Europejskich. (w:) O prawach człowieka ...*, s. 231.

⁹ Zob. Wierzbowska D., *Nabywanie nieruchomości przez cudzoziemców ...*, s. 127.

¹⁰ Wyrok TS z dnia 06.11.1984 r., sprawa C- 182/83 *Robert Fearon & Company Limited v. Irish Land Commission*, Orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich w sprawach gospodarczych, Warszawa 2004, s. 240-241.

¹¹ Katalog swobód podają za: Wróblem A., 2006. *Pojęcie wspólnego rynku i rynku wewnętrznego a swobody wspólnotowe. (w:) Prawo Unii Europejskiej. Zagadnienia systemowe*, J. Barcz (red.), Warszawa, s. II-9.

¹² *Ibidem*, s. II-10.

tu widzenia zgodności z poszczególnymi swobodami. Problemem może okazać się wskazanie, w odniesieniu do której swobody należy oceniać zgodność przedmiotowych regulacji.¹³ Szczególną uwagę należy przypisać nabywaniu nieruchomości w celu prowadzenia działalności gospodarczej oraz jako samodzielnego dobra inwestycyjnego. Tym samym rozważyć należy relacje zachodzące pomiędzy nabywaniem nieruchomości a swobodą przedsiębiorczości (*freedom of establishment*)¹⁴ oraz swobodą przepływu kapitału (*free movement of capital*)¹⁵.

W doktrynie podkreśla się, że wolność przedsiębiorczości¹⁶ jest elementem składowym pojęcia wolności gospodarczej w ujęciu wspólnotowym. Uzupełniona o swobodny przepływ towaru, osób, usług i kapitału tworzy właściwy zakres zasady wolności gospodarczej w rozumieniu prawa wspólnotowego¹⁷. Z treści art. 43 TWE wynika zakaz stosowania ograniczeń w zakresie swobody przedsiębiorczości, obejmujący prawo do podejmowania i wykonywania samodzielnej działalności gospodarczej¹⁸, a także czynności związanych ze zmianą siedziby przedsiębiorstwa, utworzeniem wtórnej formy prowadzenia działalności gospodarczej oraz czynności mających związek z utworzeniem i kierowaniem niesamodzielną formą organizacyjną przedsiębiorstwa lub spółką zależną. Dotyczy to także nabywania zorganizowanych części przedsiębiorstwa oraz obejmowania udziałów, które

¹³ Zob. Cieśliński A. *Wspólnotowe...*, s. 989-999.

¹⁴ W literaturze polskiej swobodę określa się także jako: wolność przedsiębiorczości, zakładanie przedsiębiorstw, swobodę zakładania przedsiębiorstw, swobodę prowadzenia działalności gospodarczej, swobodę podejmowania i prowadzenia działalności gospodarczej. Podkreślenia wymaga brak jednomyślności co do statusu tejże swobody. Jest ona uznawana za jeden z aspektów swobody przepływu osób, Hykawy I., 2002. *Swoboda prowadzenia działalności gospodarczej przez spółki w rozumieniu art. 43 Traktatu o Utworzeniu Wspólnoty Europejskiej*. (w:) *Prawo Wspólnot Europejskich a prawo polskie. Prawo Gospodarcze*, red. nauk. M. Safian, współpraca I. Hykawy, Warszawa 2002, s. 30, T. Major, *Swoboda zakładania przedsiębiorstw w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości*, Radca Prawny 2004, nr 1, s. 91 lub też uznaje się ją za swobodę autonomiczną, J. Gasler, C. Mik, *Podstawy europejskiego prawa wspólnotowego*, Toruń 1995, s. 250.

¹⁵ Zob. treść art. 56-60 TWE.

¹⁶ Prawo wspólnotowe wprowadza rozróżnienie działalności gospodarczej na tzw. przedsiębiorczość (*establishment*) oraz usługi (*services*), zob. szerzej Cieśliński A., *Wspólnotowe ...*, s. 307-308, Kruczałak-Jankowska J., *Swoboda przedsiębiorczości*. (w:) *Wolność gospodarcza*, Z. Brodecki (red.), Warszawa 2003, s. 125-128.

¹⁷ Dąbek J., 1998. *Wolność przedsiębiorczości w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości*. (w:) *Studia Prawno europejskie*, M. Seweryński (red.), Łódź 1998, s. 142.

¹⁸ TS w wyroku z dnia 19.06.1990 r., sprawa C-213/89 *Factortame Ltd and others*, ECR 1990, s. I-2433 wskazał, że przez pojęcie przedsiębiorczości należy rozumieć faktyczne wykonywanie działalności gospodarczej za pomocą trwałej infrastruktury w innym państwie członkowskim na czas nieokreślony.

umożliwiają nad nimi kontrolę¹⁹. W konsekwencji oznacza to, że państwa członkowskie są zobowiązane tak kształtować swoje stosunki własnościowe, aby pozostawały w zgodzie z swobodą przedsiębiorczości. O tym, że nabywanie nieruchomości jest nierozdzielnie związane z wymienioną swobodą, świadczy treść 44 ust. 2 e TWE. W celu urzeczywistnienia swobody przedsiębiorczości, Rada została upoważniona do uchwalenia dyrektywy umożliwiającej nabycie i korzystanie z własności gruntu znajdującego się na terytorium danego państwa członkowskiego przez obywateli państwa członkowskiego (w zakresie, w jakim nie narusza to zasad wspólnej polityki rolnej). W oparciu o cytowany przepis uchwalono w dniu 18.12.1961 r. *Ogólny Program dla Usuwania Ograniczeń Swobody Przedsiębiorczości*,²⁰ który stanowił, że podmioty korzystające z przedmiotowej swobody nie mogą być pozbawione prawa do nabywania, korzystania i dysponowania prawami oraz majątkiem ruchomym i nieruchomym²¹.

Podmiotami swobody przedsiębiorczości są osoby fizyczne (obywatele państw członkowskich) oraz podmioty gospodarcze.²² W odniesieniu do tej drugiej kategorii decydujące znaczenie ma art. 48 TWE, który stanowi, że spółki założone zgodnie z ustawodawstwem państwa członkowskiego i mające swoją statutową siedzibę, zarząd lub główne przedsiębiorstwo wewnątrz Wspólnoty są traktowane jak osoby fizyczne, mające przynależność państwa członkowskiego²³. Cytowany przepis wskazuje na kryteria decydujące o przynależności do Wspólnoty, tj. utworzenie spółki zgodnie z ustawodawstwem jednego z państw członkowskich oraz posiadanie siedziby, głównego organu zarządzającego lub głównego przedsiębiorstwa na terenie Wspólnoty²⁴. Szczególne znaczenie przypisuje się teorii inkorpora-

---

¹⁹ Zob. Roth W. H., 1999. *Swoboda prowadzenia działalności gospodarczej i swoboda świadczenia usług*. (w:) *Prawo gospodarcze Unii Europejskiej*, red. M. A. Dausés, red. wyd. polskiego R. Skubisz, Warszawa 1999, s. 427, Wróbel A., 1994. *Zakres podmiotowy i przedmiotowy praw do zakładania przedsiębiorstw w świetle art. 52-58 Traktatu Rzymskiego. Zagadnienia podstawowe*, Rejent 10, s. 62 i nast.

²⁰ *General Program for Abolition of Restriction on Freedom of Establishment*, OJ 1962, nr 2, zob. Rudden B., Wyatt D., 1993. *Basic community laws*, Oxford, s. 110-113, Dąbek J., *Wolność przedsiębiorczości ...*, s. 164-165.

²¹ Program ten nie miał charakteru wiążącego, jednakże TS w swoich orzeczeniach odwoływał się do przedmiotowego aktu interpretując postanowienia TWE.

²² Cieśliński A., *Wspólnotowe ...*, s. 334.

²³ W świetle art. 48 TWE przez spółki rozumie się spółki prawa cywilnego lub handlowego, a także spółdzielnie oraz inne osoby prawne prawa publicznego lub prywatnego, z wyjątkiem spółek, których działalność nie jest nastawiona na osiągnięcie zysków.

²⁴ Zob. szerzej Roth W. H., *Swoboda prowadzenia działalności gospodarczej i swoboda świadczenia usług*. (w:) *Prawo ...*, s. 429, Hykawy I., *Swoboda prowadzenia działalności gospodarczej przez spółki w rozumieniu art. 43 Traktatu o Utworzeniu Wspólnoty Europejskiej*. (w:) *Prawo Wspólnot Europejskich ...*, s. 32-33

cji (założenia), która ma charakter bezwzględny. Dodatkowe kryterium, w postaci siedziby głównego przedsiębiorstwa lub organu zarządzającego, jest sformułowane w sposób alternatywny, pozostawiający państwu członkowskiemu swobodę w wyborze.²⁵ Podkreślenia wymaga fakt, że o przynależności spółki do Wspólnoty nie decyduje zasada tzw. siedziby rzeczywistej,²⁶ która wymagałaby prowadzenia rzeczywistej działalności w jednym z państw członkowskich. Nie decyduje również kryterium kontroli, zgodnie z którym o przynależności do Wspólnoty przesądzałoby obywatelstwo wspólników tworzących przedsiębiorstwo. Konsekwencją powyższego jest możliwość korzystania z omawianej swobody przez podmioty gospodarcze, założone zgodnie z kryteriami wskazanymi w art. 43 TWE, których wspólnikami (udziałowcami) są podmioty z państw trzecich. Takie przedsiębiorstwo w ramach wtórnej swobody przedsiębiorczości może tworzyć oddziały, filie lub agencje w innych państwach członkowskich, w tym również w naszym kraju.²⁷ Zakresem omawianej swobody będą także objęte spółki, utworzone zgodnie z ustawodawstwem państw członkowskich i mające na terytorium państw członkowskich swoją siedzibę, których zarząd lub główne przedsiębiorstwo znajduje się poza obszarem wspólnoty.²⁸ Na swobodę przedsiębiorczości mogą powoływać się przedsiębiorstwa – córki spółek z państw trzecich. Sytuacja taka będzie miała miejsce wówczas, gdy spółka córka posiada na terytorium państwa członkowskiego swoją główną siedzibę i tworzy oddział w innym państwie członkowskim.²⁹ Trzeba zauważyć, że realizacja swobody przedsiębiorczości jest powiązana z transferem kapitału. Tym samym ujawnia się jej ścisły związek ze swobodą przepływu kapitału. Należy zatem mieć na uwadze treść art. 56 TWE, z której wynika zakaz stoso-

---

²⁵ Roth W. H., *Swoboda prowadzenia działalności gospodarczej i swoboda świadczenia usług*. (w:) *Prawo ...*, s. 430-431.

²⁶ Zob. orzeczenie z dnia 10.07.1986 r., sprawa 79/85 D. H. M. Segers v Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor Bank- en Verzekeringswezen, Groothandel en Vrije Beroepen, ECR 1986, s. 2375, Kruczalak-Jankowska J., *Swoboda przedsiębiorczości*, (w:) *Wolność ...*, s. 130, Forsthoft U., Randalzhofer A., *Komentarz do art. 48 Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską*. (w:) *Swobody wspólnotowe w Traktacie ustanawiającym Wspólnotę Europejską*, E. Grabitz, M. Hilf (red.), Warszawa 2009, s. 454; odmiennie I. Hykawy, *Swoboda prowadzenia działalności gospodarczej przez spółki w rozumieniu art. 43 Traktatu o Utworzeniu Wspólnoty Europejskiej*. (w:) *Prawo Wspólnot Europejskich ...*, s. 33.

²⁷ Na temat pojęcia filii, agencji oraz oddziału zob. orzeczenie TS z dnia 22.11.1978 r., sprawa 33/78 Somafer SA v Saar-Ferngas AG, ECR 1978, s. 2183, orzeczenie z dnia 18.03.1981 r., sprawa 139/80 Blanckaert & Willems PVBA v Luise Trost, ECR 1981, s. 819.

²⁸ Roth W. H., *Swoboda prowadzenia działalności gospodarczej i swoboda świadczenia usług*. (w:) *Prawo ...*, s. 431.

²⁹ Major T., *Swoboda ...*, s. 93.

wania wszelkich ograniczeń w przepływie kapitału³⁰, a także w płatnościach pomiędzy państwami członkowskimi oraz pomiędzy państwami członkowskimi a państwami trzecimi. Podkreślenia wymaga fakt, że swoboda przepływu kapitału, w przeciwieństwie do innych swobód wspólnotowych, reguluje wzajemne relacje pomiędzy państwami członkowskimi a państwami trzecimi, zakazując stosowania ograniczeń w przepływie kapitału i płatności, także w relacjach z państwami trzecimi. W ramach tejże swobody, rozróżnia się tzw. rzeczywisty przepływ kapitału oraz płatności bieżących. W doktrynie zwraca się uwagę, że płatności bieżące nie mają charakteru samoistnego, ale służą korzystaniu z innych podstawowych swobód wspólnotowych.³¹ Różnicę pomiędzy tymi pojęciami wyjaśnił Trybunał Sprawiedliwości w orzeczeniu w sprawach C-286/82 i C-26/83 *Grasiana Luisi and Giuseppe Carbone v. Ministero del Tesoro*³² stwierdzając, że płatności bieżące są transferami walut obcych w wykonaniu transakcji podstawowych, natomiast przepływ kapitału obejmuje te operacje, które są związane z inwestowaniem danych funduszy, a nie z zapłatą za usługę. Z cytowanego orzeczenia wynika, że legalność dokonania płatności jest oceniana z punktu widzenia transakcji podstawowej. W takim ujęciu należy uznać, że płatności, następujące w wyniku zapłaty za nieruchomość nabytą na potrzeby działalności gospodarczej, należy rozpatrywać pod kątem przepisów TWE, odnoszących się do swobody przedsiębiorczości. Jeśli jednak nabycie nieruchomości w konkretnej sytuacji będzie stanowiło samoistne dobro inwestycyjne, punktem odniesienia będą regulacje dotyczące swobody przepływu kapitału.

W doktrynie można również odnaleźć rozbieżne stanowiska na temat relacji pomiędzy swobodą przedsiębiorczości a swobodą przepływu kapitału. Przyjmuje się, że normy regulujące swobodę przepływu kapitału stanowią *lex specialis* w stosunku do norm dotyczących prowadzenia działalności gospodarczej³³, bądź że postanowienia regulujące poszczególne swobody wzajemnie się uzupełniają³⁴. Przytaczanym w literaturze sposobem na określenie wzajemnych relacji, pomiędzy

³⁰ Otwarty katalog transakcji wchodzących w zakres pojęcia przepływu kapitału zamieszczono w załączniku nr 1 do Dyrektywy Rady nr 88/361/EWG z dnia 24.06.1988 r. w sprawie wykonania art. 67 Traktatu, Dz.U.UE.L.88.178/5. W pkt. II załącznika wymienia się inwestycje w nieruchomości przez które rozumie się zakup budynków i gruntów oraz wznoszenie budowli przez osoby prawne w celu osiągnięcia zysków. Na temat definicji kapitału zob. także M. Rumiński, *Wolność przepływu kapitału we Wspólnocie Europejskiej*, Warszawa 2000, s. 55-64.

³¹ Zob. Emmert F., Morawiecki M., 1999. *Prawo Europejskie*, Warszawa-Wrocław, s. 373-374, Poździk R., Dudzic A., 2002. *Nabywanie nieruchomości w Polsce przez osoby fizyczne i prawne z Unii Europejskiej (uwagi na tle stanowiska negocjacyjnego)*, Rejent 12. s.114.

³² Orzeczenie z dnia 31.01.1984 r., ECR 1984, s. 377-409.

³³ Kruczałak-Jankowska J., *Swoboda przedsiębiorczości. (w:) Wolność ...*, s. 128.

³⁴ Major T., *Swoboda ...*, s. 92.

analizowanymi swobodami jest sprawdzenie, czy płatności za prowadzenie działalności gospodarczej są niezbędne. Natomiast inwestycje, które nie są niezbędne, wchodzą w zakres regulacji odnoszących się do przepływu kapitału³⁵. TS w orzeczeniu w sprawie *Überseering BV v Nordic Construction Company Baumanagement GmbH (NCC)*³⁶ wskazał granice pomiędzy swobodą przedsiębiorczości a swobodą przepływu kapitału w ten sposób, że nabycie akcji spółki, mającej siedzibę w innym kraju, jest wykonywaniem swobody przepływu kapitału wówczas, gdy taki udział nie zapewnia decydującego wpływu na decyzje podejmowane przez spółkę. Jeżeli nabycie udziałów zapewnia decydowanie o działalności spółki, zastosowanie znajdują postanowienia o swobodzie przedsiębiorczości. Chcąc zająć stanowisko w tej spornej kwestii, należy dokonać analizy treści art. 43 ust. 2 TWE, który określa wzajemne relacje tych swobód i brzmi następująco: „Z zastrzeżeniem postanowień rozdziału dotyczącego kapitału, swoboda przedsiębiorczości obejmuje...”. Wydaje się, że w takim ujęciu w pierwszej kolejności będą miały zastosowanie przepisy dotyczące swobody przepływu kapitału. Trzeba podkreślić, że w praktyce precyzyjne rozgraniczenie zakresu tych swobód może być trudne. Zdaniem A. Cieślińskiego, uznając w odniesieniu do obrotu nieruchomościami pierwszeństwo regulacji swobodnego przepływu kapitału „należy zarazem ocenić je również z takiej szerszej perspektywy, zwłaszcza że generalnie orzecznictwo ETS nie traktuje już tak rygorystycznie zasady wzajemnego wykluczenia się zakresów swobód jednolitego rynku³⁷”.

Trybunał Sprawiedliwości w swoich orzeczeniach kilkakrotnie odnosił się do problematyki nabywania nieruchomości, analizując krajowe ustawodawstwo z punktu widzenia swobód wspólnotowych. Związek pomiędzy nabywaniem nieruchomości, a swobodą przedsiębiorczości TS³⁸ wskazał w sprawie *Komisja v. Grecja* uznając, że prawo do nabywania, korzystania i rozporządzania własnością nieruchomości na terytorium państwa członkowskiego wynika z zasady wolności przedsiębiorczości. Trybunał odwołał się do treści *Ogólnego Programu dla Usuwania Ograniczeń Swobody Przedsiębiorczości*. Zakup nieruchomości uznano zatem za składnik tejże swobody. Jednak w tym samym orzeczeniu TS zajął stanowisko, że regulacje dotyczące zakazu nabywania nieruchomości przez cudzoziemców na terenach przygranicznych Grecji są ponadto sprzeczne ze swobodą przepływu pracowników oraz swobodą świadczenia usług. W orzeczeniu *Klaus*

³⁵ Emmert F., Marawiecki T., *Prawo Europejskie* ..., s. 375.

³⁶ Sprawa C-208/00 *Überseering BV v Nordic Construction Company Baumanagement GmbH (NCC)*, ECR 2002, t. I s. 9919.

³⁷ Ciesielski A., *Wspólnotowe* ... , s. 989.

³⁸ Wyrok TS z 30.05.1989 r., sprawa 305/87 *Commission of the European Communities v. Hellenic Republic*, ECR 1989, s. 1461.

*Konle v. Austria*³⁹ TS potwierdził, że krajowe środki prawne dotyczące nabywania nieruchomości muszą być zgodne z przepisami Traktatu dotyczącymi swobody przedsiębiorczości i swobody przepływu kapitału. Trybunał powołał się zarówno na treść art. 44 ust. 2 TWE (poprzednio art. 54 ust. 3 e, jak również na nomenklaturę przepływu kapitału, zawartą w załączniku do dyrektywy 88/361/EWG⁴⁰. Zgodnie z wymienioną dyrektywą, przepływ kapitału obejmuje inwestycje w nieruchomości na terytorium państwa członkowskiego dokonane przez nie rezydentów. W orzeczeniu wydanym w sprawie *Alfredo Albore*,⁴¹ TS odwołał się do swobody przepływu kapitału, uznając, że nabycie nieruchomości stanowi inwestycję w nieruchomości. Przynoczenia wymaga także jedno z najnowszych orzeczeń dotyczących poruszanej problematyki, wydane w sprawie *C-452/01 Margarethe Ospelt and Schlössle Weissenberg Familienstiftung*⁴². TS podkreślił, że chociaż treść art. 295 TWE nie kwestionuje prawa państw członkowskich do wprowadzania systemu nabywania własności nieruchomości, poprzez tworzenie środków właściwych dla transakcji odnoszących się do rolnych i leśnych gruntów, to taki system zostaje podporządkowany fundamentalnym zasadom prawa wspólnotowego, włączając w to zasadę niedyskryminacji, wolności przedsiębiorczości i swobody przepływu kapitału. W szczególności TS podtrzymuje, że zakres środków regulujących nabywanie własności nieruchomości powinien być oceniany z tymi postanowieniami Traktatu, które odnoszą się do przepływu kapitału⁴³. Przytoczone wyżej orzeczenia wskazują, że Trybunał Sprawiedliwości uznaje nabywanie nieruchomości przez podmioty z innych państw członkowskich, jako element swobód wspólnotowych, z wyeksponowaniem szczególnej roli swobody przepływu kapitału.

Należy też podkreślić, iż żadna ze swobód wspólnotowych nie ma charakteru absolutnego. Sam Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską wskazuje przesłanki uzasadniające ograniczenie poszczególnych swobód. W odniesieniu.

³⁹ Wyrok z dnia 01.06.1999 r., sprawa C-302/97 Klaus Konle v. Republik Österreich, ECR 1999, t. 1, s. 3099.

⁴⁰ Dyrektywy Rady nr 88/361/EWG z dnia 24.06.1988 r. w sprawie wykonania art. 67 Traktatu, Dz.U.U.E.L.88.178/5

⁴¹ Orzeczenie z dnia 13.07.2000 r., sprawa C-423/98 Alfredo Albore, ECR 2000, s. 5965.

⁴² Wyrok TS z dnia 23.09.2003 r., sprawa C-452/01 Margarethe Ospelt and Schlössle Weissenberg Familienstiftung, ECR 2003, t. 1 s. 9743.

⁴³ Podobnie w orzeczeniu z dnia 05.03.2002 r., sprawa C- 515/99 Hans Reisch and Others v Bürgermeister der Landeshauptstadt Salzburg and Grundverkehrsbeauftragter des Landes Salzburg and Anton Lassacher and Others v Grundverkehrsbeauftragter des Landes Salzburg and Grundverkehrslandeskommission des Landes Salzburg, LEX nr 111820. TS podkreślił, że jak wynika z art. 44 ust. 2 lit. e TWE, gdy korzysta się z prawa nabycia, korzystania lub zbywania mienia nieruchomości na terytorium innego państwa członkowskiego, które jest następstwem swobody prowadzenia działalności gospodarczej, to powoduje ono przepływ kapitału.

do swobody przedsiębiorczości zakres dopuszczalnych ograniczeń został sformułowany w art. 46 TWE, a w odniesieniu do swobody przepływu kapitału w art. 56 i art. 60 TWE. Oznacza to, że nabywanie nieruchomości może zostać ograniczone, jednakże z uwzględnieniem zasad określonych w TWE.

2. Ograniczenia w nabywaniu nieruchomości w świetle Traktatu Akcesyjnego

Państwa członkowskie mogą także reglamentować dostęp do nieruchomości stosując tzw. okresy przejściowe określone w Traktacie Akcesyjnym. W dniu 16.04.2003 r. został podpisany Traktat o Przystąpieniu naszego kraju do Unii Europejskiej⁴⁴. Z kolei w Akcie dotyczącym warunków przystąpienia do UE⁴⁵ zostały zawarte okresy przejściowe, w trakcie których Polska może utrzymać ograniczenia w obrocie nieruchomościami. Oprócz okresu przejściowego na tzw. drugie domy, który obowiązywał 5 lat od dnia akcesji (od 1 maja 2009 r. brak ograniczeń w nabywaniu drugich domów przez obywateli EOG), można przez 12 lat od dnia przystąpienia utrzymać w mocy zasady przewidziane w ustawie o nabywaniu nieruchomości przez cudzoziemców, w odniesieniu do nieruchomości rolnych i leśnych. W żadnym jednak wypadku obywatele państw członkowskich lub osoby prawne, utworzone zgodnie z przepisami innego państwa członkowskiego, nie mogą być traktowane w sposób mniej korzystny w zakresie nabywania nieruchomości rolnych i leśnych, niż w dniu podpisania Traktatu o Przystąpieniu. Ponadto Polska zobowiązała się, że w okresie przejściowym będzie stosowała procedurę zezwoleń ustanowioną przez prawo, która zapewni, że wydawanie zezwoleń na nabycie nie-

---

⁴⁴ Traktat między Królestwem Belgii, Królestwem Danii, Republiką Federalną Niemiec, Republiką Grecką, Królestwem Hiszpanii, Republiką Francuską, Irlandią, Republiką Włoską, Wielkim Księstwem Luksemburga, Królestwem Niderlandów, Republiką Austrii, Republiką Portugalską, Republiką Finlandii, Królestwem Szwecji, Zjednoczonym Królestwem Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej (Państwami Członkowskimi Unii Europejskiej) a Republiką Czeską, Republiką Estońską, Republiką Cypryjską, Republiką Łotewską, Republiką Litewską, Republiką Węgierską, Republiką Malty, Rzeczypospolitą Polską, Republiką Słowenii, Republiką Słowacką dotyczący przystąpienia Republiki Czeskiej, Republiki Estońskiej, Republiki Cypryjskiej, Republiki Łotewskiej, Republiki Litewskiej, Republiki Węgierskiej, Republiki Malty, Rzeczypospolitej Polskiej, Republiki Słowenii, Republiki Słowackiej do Unii Europejskiej, Dziennik Urzędowy L 236 z 23 września 2003.

⁴⁵ Akt dotyczący warunków przystąpienia do Unii Europejskiej Republiki Czeskiej, Republiki Estońskiej, Republiki Cypryjskiej, Republiki Łotewskiej, Republiki Litewskiej, Republiki Węgierskiej, Republiki Malty, Rzeczypospolitej Polskiej, Republiki Słowenii i Republiki Słowackiej, Dziennik Urzędowy L 236 z 23 września 2003. Okresy przejściowe dotyczące Polski zostały zawarte w załączniku XII pkt. 4

ruchomości w Polsce jest oparte na przejrzystych, obiektywnych, trwałych i publicznych kryteriach. Kryteria te będą stosowane w sposób niedyskryminacyjny i nie będą różnicować obywateli państw członkowskich zamieszkałych w naszym kraju. W odniesieniu do 12-letniego okresu przejściowego Rada Unii Europejskiej uzyskała kompetencje do podjęcia decyzji o skróceniu okresu przejściowego w procedurze jednogłośności, w tym także z uwzględnieniem głosu polskiego⁴⁶.

Regulacje krajowe w odniesieniu do podmiotów z UE należy więc oceniać z punktu widzenia ich zgodności z poszczególnymi swobodami wspólnotowymi, z uwzględnieniem zasady niedyskryminacji i proporcjonalności oraz z postanowieniami przejściowymi, które zostały zawarte w Traktacie Akcesyjnym. Należy też pamiętać, że konflikty pomiędzy normami Wspólnoty a normami prawa krajowego muszą być rozwiązywane przy zastosowaniu zasady, że prawo Wspólnoty zachowuje pierwszeństwo⁴⁷.

Piśmiennictwo

1. Cieśliński A., 2009. *Wspólnotowe prawo gospodarcze T.1*, Wyd. C. H. Beck, Warszawa, s. 307-999.
2. Dąbek J., 1998. *Wolność przedsiębiorczości w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości*. (w:) M. Seweryński (red.), *Studia prawno – europejskie T. 3*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 142-165.
3. Emmert F., Morawiecki M., 1999. *Prawo Europejskie*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, s. 373-375.
4. Gasler J., Mik C., 1995. *Podstawy europejskiego prawa wspólnotowego*, Comer, Toruń, s. 250.
5. Hykawy I., 2002. *Swoboda prowadzenia działalności gospodarczej przez spółki w rozumieniu art. 43 Traktatu o Utworzeniu Wspólnoty Europejskiej*. (w:) M. Safian (red.), współpraca I. Hykawy, *Prawo Wspólnot Europejskich a prawo polskie. Prawo Gospodarcze*. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa, s. 33-33.
6. Kruczalak-Jankowska J., 2003. *Swoboda przedsiębiorczości*. (w:) Z. Brodecki (red.), *Wolność gospodarcza*. Wyd. Prawnicze Lexis Nexis, Warszawa, s. 125-130.
7. Major T., 2004. *Swoboda zakładania przedsiębiorstw w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości*. Radca 1, s. 91-93.

---

⁴⁶ Michoński A. 2009., *Warunki przystąpienia Polski do Unii Europejskiej*. (w:) *Pięć lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Zagadnienia polityczno-ustrojowe*, J. Barcz (red.), Warszawa, s. 54

⁴⁷ Orzeczenie z dnia 13.02.1969 r., sprawa C- 14/68 Walt Wilhelm and others v Bundeskartellamt, ECR 1969, s. 1.

8. Michoński A., 2006. *The accession of Poland to the European Union. The accession negotiations a selection of documents*, Prawo i praktyka gospodarcza, Warszawa, s. 162-163.
9. Michoński A., 2009. *Warunki przystąpienia Polski do Unii Europejskiej*. (w:) J. Barcz (red.). *Pięć lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Zagadnienia polityczno-ustrojowe.*, Instytut Wydawniczy Euro Prawo, Warszawa 2009.
10. Mik C., 1996. *Ochrona prawa własności we Wspólnotach Europejskich*. (w:) T. Jasudowicz i C. Mik (red.), *O prawach człowieka. W podwójną rocznicę paktów. Księga pamiątkowa w hołdzie Profesor Annie Michalskiej*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń, s. 222-231.
11. Poźdżik R., Dudzic. A., 2002. *Nabywanie nieruchomości w Polsce przez osoby fizyczne i prawne z Unii Europejskiej (uwagi na tle stanowiska negocjacyjnego)*, Rejent 12.
12. Rudden B., Wyatt. D., 1993. *Basic community laws*, Clarendon Press, Oxford, s. 110-113.
13. Roth W. H., 1999. *Swoboda prowadzenia działalności gospodarczej i swoboda świadczenia usług*. (w:) *Prawo gospodarcze Unii Europejskiej*, M. A. Dausies (red.), red. wyd. polskiego R. Skubisz, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 1999, s. 427-431.
14. Sobczak K., 2002. *Wolność gospodarcza a funkcje regulacyjne państwa*. (w:) *Europejskie prawo gospodarcze w działalności przedsiębiorstw*. K. Sobczak (red.), Wyd. Difin, Warszawa.
15. Forsthoff U., Randlzhofe A., *Komentarz do art. 48 Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską*. (w:) E. Grabitz, M. Hilf (red.). *Swobody wspólnotowe w Traktacie ustanawiającym Wspólnotę Europejską*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2009.
16. Wierzowska D., 2001. *Nabywanie nieruchomości przez cudzoziemców w świetle orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości*, Kwartalnik Prawa Publicznego 4, s. 127-129.
17. Wróbel. A., *Pojęcie wspólnego rynku i rynku wewnętrznego a swobody wspólnotowe*. (w:) *Prawo Unii Europejskiej. Zagadnienia systemowe*. J. Barcz (red.), Prawo i praktyka gospodarcza, Warszawa, s. II 9-10.

The Lost Order...? Around Modern and Post-Modern Constructing of the Identity

Urszula Glińska

Politechnika Białostocka, Wydział Zarządzania, Katedra Ekonomii i Nauk Społecznych

Abstract

The paper attempts to answer the question, whether the processes of constructing identity in modern and post-modern times are similar or rather different. Modern society, in contrary to traditional (primitive, simple, pre-industrial) society, ruptures with collective and universal values that influenced human life and his identity. Since that moment, a man is no more strongly involved in social ties; modernity and post-modernity give him unquestionable autonomy in which individualism is the key-value. Therefore, accordingly to the new reality and new social (philosophical) conditions, the human identity is constructed. What are the rules of this process? Are the modernism and post-modernism two separate epochs and two separate realities that construct different cultural frames in which the process of building the identity and the identity itself take specific (opposite) directions? Or rather, as some sociologists prove (e.g. Anthony Giddens), post-modernism brings indeed the new quality of life but should be understood just as the continuation – strengthened form of the previous – modern stage of society? The attempt to answer the question, by presenting main scientific assumptions about subject matter, has been undertaken in this paper.

Keywords

identity, modernity, post-modernity, cultural values, personality

Introduction

The paper has been entitled as *The Lost Cosmos...? Around modern and post-modern constructing the identity*, by no means, not to touch John Milton's masterpiece, but to show how paraphrased title of Milton's work reflects perfectly the main concept of the paper. The social phenomenon of constructing one's identity that is being functioning incessantly, seems to reflect accurately the character of the question-hypothesis put in the title.

The Milton's expression of "*lost paradise*" can be interpreted here literarily as the synonym of weak relations between the human and the God, so "*the loss of the paradise*" would mark human rejection the sources of constructing his identity on spiritual realm. But title's expression can be understood also according to Weberian sense – as the "the disenchantment" what in metaphoric sense means a loss of strong connection between the man and the community as the power (centre) organizing of social order. This is, what the modernism introduces, and post-modernism confirms, in the categories of autonomy and individualism. Neither the real community, nor the spiritual aspects of human existence (in the figure of God, or the Fate) do ever identify the values of culture that human identity and his social existence consist of. *The paradise*, on which – as metaphoric example of reflections about the shape of present identity were placed, should not be treated so exclusively (narrowly) – only to the sphere of the human religiosity. The metaphor of paradise marks rather harmony, order, *cosmos* itself that reflect human relationship with the community and its strong ties. Meanwhile the modernism, and post-modernism had made a man free from the domination of the group, giving him autonomy unparalleled so far. However, in exchange, they seem to had introduced the chaos – "thingless names and nameless things", as Clifford Geertz express it (Geertz 1973, p. 103). Has the paradise/cosmos been lost irrevocably?

The identity is the social category that is understood as the self-definition of human being. It consists of specific values that characterize in best way the man as an individual and man as the member of specific society (community, group). In this context identity is always involved in discussion of culture's condition. However, the individual identity is equivalent with self-identification, the social identity marks one's place in social group, what reflects the level of team acceptance to him. Therefore it should be accepted that the man's identity is marked by both these planes, becoming as the "multi-one"/"multi-unity" (Kłoskowska 1996): the special configuration of key features simultaneously edifying feeling of distinction as individual and as the member of the definite community.

1. Modern implications of the identity

There is no clear agreement among scientists when exactly modernism and modern society aroused. But those key-terms (phenomena) are located in human history as the new realm of life in 18th and 19th century (however, even in 16th century first premises of new epoch appeared) related to Enlightenment's categories. Modernism is usually interpreted as the epoch born on the field of the Tree Big Revolutions: The American Revolution and The French Revolution which broke old un-

equal stratifications and gave people new social hopes: democracy, the law as the main source of governance and the autonomy of national states. Technical Revolution in Europe “supported” those changes and resulted in significant technological improvement that revolutionized human life, especially in economical sphere (Sztompka 2002, p. 558). All those circumstances became a fertile field on which new way of life and new core values appeared.

One of the theoreticians of modernity, Krishan Kumar (Kumar 1978, 1988, 1995 in Sztompka, 2002), while describing modernity, recalls such its features like:

- individualism – which means that the man was released from imposed social ties and obligations; he received the right to decide about himself as a citizen, member of specific society and as a human being; since that time the shape of his biography has depended on him;
- differentiation – means that as an individual, man can choose from variety of options related to the ways of life and life strategies;
- rationalism – means the apotheosis of mind and reason; emphasizes the power of empirical argumentation in daily life practices and the science as the source of any kind of explanation;
- economical approach – depicts that majority of human daily activity focus on economics: earning the money in order to spent it – consume; the process of production is caused by the need of consumption;
- expansion of this model (ethic), with its major category: globalization – reveals that the ethos of modern man (modern life) and the expansion of modernity tend to extend over the western Europe – is being spread across almost the whole world towards both directions: broadwise and in depth.

In contrary to traditional (primitive, simple, pre-industrial) communities, with such key-concepts as:

- collectivism – which meant that community’s, group’s needs were predominant than individual’s and social positions (determining the social strategies of life) were given, outlined by community;
- universalism (of values) – that meant that the one holly order (tradition) – created by ancestors and blessed by God(s) was the only one (and the same for all members of community/society) strategy of living; in this context the metaphor of time as a circle is crucial, what means that order once established should had been repeated without any changes; what is more, in such interpretation of human community, the change was not even needed: the divine (ideal) order was the main mechanism and source of organization of human (community) life;
- irrationalism – with religion and/or magic as the main supernatural powers leading human live and organizing his activity;

- localization/particularism – as the focus on specific features and characteristic of community (society)

Modernism and new modern society seemed that **no more man would depend on community that could have lead his life before**. No more had modern man been involved in group domination that made him just as passive machine reproducing social reality and culture. Modernity, with all the political and technological circumstances, brought him freedom and autonomy.

The complete concept of modern personality was created by Alex Inkelas (Inkelas, Smith 1974; Sztompka 2002) in **the syndrome of modern personality**. In his project author depicts such features, like:

- openness to innovation and change
- awareness of multitude of views and readiness to showing and defending men's own ones
- orientation to the future
- the power of subjective creativity
- direction to planning of future actions
- confidence to the social order
- meritocratic attitude
- tendency to self-improvement
- respect to the dignity of others

Modernity, with the individualism in its centre, makes the man independent, responsible, innovative and what is more important – let him become the creator of his own biography (identity). This new feature treated as a privilege reflect also others, like: consequence, time-line interpretation of life that indicates stability, human responsibility, reliability. No more the group, community or blind fate had insisted and put directions according to which the modern man identity was building. But on the other hand, modern era guaranteed stability of frames in which human's projects – so the identity – could had been realized.

All that have been mentioned above, Zygmunt Bauman (1998) included in the metaphor of an pilgrim, described as the accurate pattern of modern personality. This is the figure in which:

“The life is the pilgrimage”, Bauman writes, “and as in each pilgrimage, destination is put in advance, although pilgrims have never been there before and they do not have exact idea how it looks like. (...) [but they are – U.G.] sure that all what is at the end of the pilgrimage, have been already settled and neither anything nor anybody could have changed it” (Bauman 1993, p. 10).

In this context, in modernism, identity was being built as a stable, central point of human personality. It was being achieved as a task, as the treasure that had to be

find out. Once individually characterized, a man was wearing his identity as a knight his armour. What is more, identity was also involved in other stable categories, like: social class, social position, territory, nation, state – what meant that **identity reminded and was itself involved in the structure.**

In this light, identity emerges from culture that was also in modern epoch defined similarly – as stable a phenomenon, as the structure; such concepts were presented, for example, by Claude Lévi-Strauss or Talcott Parsons. According to Parsons, for example,

“cultural system [was – U.G.] a system of symbols and meanings [related to – U.G.] the “social system”, which was a system of norms and institutions, and to the “personality system”, which was a system of motivations” (in: Sewell 2005, p. 160).

The core of culture is the cultural canon (on which identity can be created) – term that was created, in Polish social science, by Antonina Kłoskowska (1996) and developed by Andrzej Szpocinski (1997) and Joanna Kurczewska (2000). It is worthy to notice, that this category is strongly involved in the process of building human identity and can also be interpret accordingly to “the disposition” of characteristic of exact time; using paraphrase of Sewell (2005), “isomorphic with the characteristic of the contemporary”. According to the authors, the cultural canon can be formulated in closed or semi-closed formula – what suggests its strongly structured form, characteristic for consolidated values and social attitudes towards them; in open formula – when changes of core values systematically happen; and the canon interpreted as – only – “canonical rule” – what means that canon (and culture as well as identity) is structured in the weakest way, it is rather amorphic, liquid (Bauman) and depends on individual search and interpretations (Szpocinski 1997). Kurczewska proposes a similar typology interpreting a canon as: (1) museum of national masterpieces – relatively strong, stable formula and (2) canon as a supermarket – store including national trends – open constantly changing formula (Kurczewska 2000).

All those projects lead us to understand that identity in modernism was build, constructed, and once “established” seemed long-lasting set of features. Meanwhile in 21st century, the process seems to have changed its nature – nowadays identity is not a matter of construction, it remains the process of catching on accidentally occurred values.

3. Post-modern conditions of the identity construction

It seems that the category of individualism achieves its culmination in second part of 20th century and continues in 21st century, when post-modernity appears with the new idea of life in which deconstruction has become the central value of ontological and epistemological sense (Nycz 1997). But it should be also added that similarly to modernism, post-modern era as the new quality, came into existence on the basis of technological development as well as political changes. In the second half of 20th century it was connected with the development of Information and Communication Technologies in which media started to play the main role as the source of information (not infrequently as any source of so called reality – “hyperreality”), transport (airplanes) that made people available to become more mobile and also the political changes (the end of The Cold War with its demolition of the Iron Curtain, destruction of totalitarianisms in Central and Eastern Europe with the fall of the Berlin Wall) also played important role.

All those circumstances caused that the world – expressed until this time as the “Guttenberg’s Galaxy” (big and unattainable) had become interpreted as “global village” in which the time and the space have been compressed, so the world (in full sense of the word) become fully attainable (McLuhan 1964). In consequence, globalization appeared as the process of tightening up the international and inter-continental relations and dependences. All those circumstances resulted with new ideas and interpretations of culture, society, human being and his identity.

Post-modernism, as a new idea, originated from the field of architecture, critique of literature and philosophy (Nycz 1997). There is no one declaration (manifesto) of all protagonists of post-modernity (and of course, intentionally, there cannot be such) about what post-modernism really is, but any attempt of characteristics of the idea usually focuses on (Szacki 2002):

- radical relativism – as the negation of universal role of ratio that was to reveal objective and obligatory through, instead of it the pluralism of values is incorporated;
- rejection of all “general narrations” or “metanarrations” – as the scientific, religious and philosophical projects explaining the reality in only one, unquestionable way; the plurality of biographies (and factors creating them) make them equal, so one explanation of anything should be neglected;
- the change and uncertainty as the main categories – what means that nothing in the world is finished, closed, finally defined; the change and instability causes ambiguity and contingency that penetrates all spheres of human life.

In consequence, the world loses its scheme, directions, borders and any references, in which any context or convention is no more suitable (Bauman 1991,

1993, 1994, 1997a, 1997b). Everything has been removed from the old contexts, so as well the man himself seemed to be changeable, flexible, surrounded with instability and ambiguity. Reception of time remains episodic, accidentally appearing moments, which lead person from one point to another unexpectedly, without any drawn pattern. All that leads to the crisis of identity.

Suitable metaphor according to which Z. Bauman draws the essence of new – post-modern epoch, is a figure of tourist (Bauman 1993). Bauman describes it as a personality in permanent state of journey, who freely leaves his home in order to find new impressions. Convenient circumstances that avail him to travel are those that there is a home to which back journey is always possible – it makes tourist feeling safe. In new, exotic place of destination he is unengaged in any close relations – it is not even needed: other people are just his servants showing their culture and giving him the pleasure of well done effort of journey.

What is the aim of tourist's existence? It is just the **move (mobility)**:

“Mobility in the tourist's life is the prime value: when one needs, it will push or calls the dream, that's why he should be ready to the trip. This eternal readiness tourist calls as the freedom, autonomy, independence – and he values it more than all the rest. She [the readiness] is condition *sine qua non* of all – anything the heart can desire” (Bauman 1997a, p. 144).

The conclusion drawn from the quoted fragment of Bauman's work can be that post-modernity gives to all human beings the autonomy in the widest sense. Post-modernity releases a man from any tights and obligations and allows him to act freely in any way and any direction he wants. The aim of human existence – and his identity – is “**not let to be defined**”:

“It is not the point to discover in oneself the calling given him forever or to build one's existence, one's identity patiently and persistently, floor after the floor and brick after the brick, but it's the point „not let to be defined”. So that every adopted identity would be the disguise, and not the skin, that does not fit too closely to the body, in order to drop it when the need or the desire will come, and to take it off as easily as the sweaty shirt” (Bauman 1997).

What is more, “The brawny, solidly built human identity more often turns to be the millstone round his leg than sends him flying” (Bauman 1997).

Free will of collecting one's identity, where changes are so deep and when so strong is the right “to possess universal rights to liberty of body and mind” (Ray 1999) lead man to reach those spheres and realms which seemed to be unreachable: nature, sex (in terms of cloning, transsexualism). In this light, the question should

be put: who or what is the source of change? The mind, ratio – as it was used to be in modernity but was passed away irrevocably, or rather emotions and feelings? Bauman explains it in terms of **the need of experience**:

“The experience [or experiencing – U.G.] (...) is not the emptiness waiting for being fulfilled with suitable content, is not shapeless plasma waiting for being formatted by experts equipped in exclusive hermeneutic tools. (...) it is just the opposite: since first moment is [the experiencing] significant, interpreted and understood by these who experience it – that condition of meaning, interpreting and understanding is the way of their life” (Bauman 1997, p. 137).

And:

“This is not as much propriety of watched things, as the tourist’s wandering interests, his eternally busy attention, the changing points of the sight make the form to the world – always, anyway equally faint and temporary as that glance which brought her into being” (Bauman 1997).

The only stable point on this unstable – episodic, fragmented reality is just the **control of the situation**: “The point is whether man is available to decide about which fragment of the world to be in contact with and in what moment – without obstacles – withdrawn from this” (Bauman 1997).

All those suggest that post-modern man – individual – has gained freedom for absolutely independent creation of his life but, on the other hand, in permanently changing world, he lost the ability of controlling it¹.

What differ the processes of making the identity in modern and post-modern times is the matter of source and the way of construction it: neither the family nor the state could determine the pattern of individual identity in nowadays. It reminds the process of permanent acting/collecting that individuals make. Sewell confirms this point of view describing the culture (as a field on which identity is build) in similar way:

“Culture may be thought of as network of semiotic relations across society, a network with a different shape and different spatiality (...). The meaning of symbol in a given institutional location may therefore be subject to redefinition by dynamics entirely foreign to that institutional domain or spatial location (...). This implies that users of culture will form a **semiotic community** [U.G.] – in the sense that they will recognize the same set of opposi-

---

¹ Does not the post-modern personality need the stability, stable ground in contrary to hesitating, unsafe, tiring and torturing reality? This point of view is presented by Zygmunt Bauman who says that globalizational processes of deconstruction include will of new construction. Contemporary man seeks for stable platform as a kind of remedy against general tendencies: a rise of new others, emancipation of variety of differences is a remarkable sign of nowadays reality (Bauman 1997a).

tions and therefore be capable of engaging in mutually meaningful symbolic action” (Sewell 2005).

That’s why nowadays identity does not seem to be the central and stable point of one’s life. It has become the subject that is being continually negotiated; identity is being created as partial identity (Kłoskowska 1996), because in unforeseen and accidental reality, the **borderland** is going to be the metaphor of human relations (Gupta, Ferguson 1992). Since the reality is changeable and fragmented, so the identity cannot be different. In such a context the identity and its core – cultural canon – is no longer a task. It has become a kaleidoscope – a childish play which, when moved, changes and each time shows us different pattern of colored pieces in new combinations. The role of a man in this process is reduced only to watch and move the tube – the rest is a matter of circumstances.

4. Conclusions

It seems that what modern era introduced, post-modernism broadened, intensified and deepened. The release of a modern man from any tight connections and obligations evolved in the category of individualism. Post-modernity in the context of globalization brought almost absolute freedom to him but instability as well. It is wrong assumption that modernity was free from ambivalence (what was clearly presented by Ray 1999 and Bauman who even titled his book 1991 in such way) but in comparison to post-modern liquidity (Bauman) and ambiguity – modern ambivalence occurs between general narrations that lead to find an accurate definition for the social, its destination and the man as its part. In post-modernity, where everything was deprived from the contexts, continuity become temporary, changeable, momentary, the ambivalence lost its structure – transforming into post-modern rule – and transforms into ambiguity.

The paradise, cosmos, order – as an exterior agent (structure) that could organize human life and his identity has been certainly lost. But irrevocably? Probably the emphasize should be removed to the entire sphere of human life – soul, spirituality? This is what Charles Taylor wants men to do.

His project (1994 (2001) focuses on conciliation of all those modernistic and post-modernistic disadvantages and suggests leaving *dis*-engaged self and transforming it into a deeply involved man who is aware of the fragmentation of life but is strong enough to overcome all obstacles and finally is able to unite himself.

But asking in Baumanian style: is it really possible to find a harmony, peace, and agreement (unity) when such amount of factors influence human life, swinging on the hammock?

References

1. Bauman Z., 1991. *Modernity and Ambivalence*. Ithaca: Cornell University, New York.
2. Bauman Z., 1993. *Ponowoczesne wzory osobowe*. *Studia Socjologiczne* 2(129); also in: 1994. *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*. Instytut Kultury, Poznań.
3. Bauman Z., 1997a. *Glokalizacja, czyli komu globalizacja, a komu lokalizacja?* *Studia Socjologiczne* 3 (146).
4. Bauman Z., 1997b. *Postmodernity and its Discontents*. New York University Press, New York.
5. Geertz C., 1973. *The Interpretations of Cultures*. New York: Basic Books.
6. Gupta A., Ferguson J., 1992. *Beyond the Culture: Space, Identity and the Politics of Difference*. *Cultural Anthropology* 7(1), s. 6-23.
7. Inkelas A., Smith D.H., 1974. *Becoming Modern*. Cambridge, Mass: Harvard University Press. (in:) Sztompka P., 2002. *Socjologia. Analiza Społeczeństwa*. Znak. Kraków.
8. Kłoskowska A., 1996. *Kultury narodowe u korzeni*. PWN, Warszawa.
9. Kumar K., 1978. *Prophecy and Progress: The Sociology of Industrial and Post-Industrial Society*. Harmondsworth: Penguin. (in:) Sztompka P., 2002. *Socjologia. Analiza Społeczeństwa*. Znak. Kraków.
10. Kumar K., 1988. *The Rise of Modern Society: Aspects of the Social and Political Development of the West*. Oxford: BasilBlackwell. (in:) Sztompka P., 2002. *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Znak. Kraków.
11. Kumar K., 1995. *From Post-Industrial to Post-Modern Society*. Oxford: Blackwell. (in:) Sztompka P., 2002. *Socjologia. Analiza Społeczeństwa*. Znak. Kraków.
12. Kurczewska J., 2000. *Kanon kultury narodowej*. (in:) *Kultura narodowa i polityka*. J. Kurczewska (ed.). Warszawa.
13. McLuhan M., 1964 (1994, 2003). *Understanding Media: The Extensions of Man*. New McGraw Hill, York.
14. Nycz R. (ed.), 1997. *Postmodernizm. Antologia przekładów*. Kraków.
15. Ray L.J., 1999. *Theorizing Classical Sociology*. Open University Press, Buckingham-Philadelphia.
16. Sewell W. H. Jr., 2005. *Logics of History. Social Theory and Social Transformation*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
17. Szacki J., 2002. *Historia myśli socjologicznej*. PWN, Warszawa.
18. Szpociński A., 1991. *Kanon kulturowy*. *Kultura i Społeczeństwo* 2.

19. Szpociński A., 1997. *Czy kryzys kanonu?*. (in:) Kempy M., Kapciak A., Łoziński S., (eds.) 1997. *U progu wielokulturowości. Nowe oblicza społeczeństwa polskiego*. Oficyna Naukowa, Warszawa.
20. Szpociński A., 2000. *Przeszłość jako tworzywo kanonu kulturowego. Kanon kulturowy upowszechniany w programach telewizyjnych*. (in:) *Kultura narodowa i polityka*. J. Kurczewska (ed.). Warszawa.
21. Taylor Ch., 2001. *Źródła podmiotowości. Narodziny tożsamości nowoczesnej (Sources of the Self. The Making of the Modern Identity. 1994)*. PWN, Warszawa.

Benjamin Disraeli wobec idei Edmunda Burke'a. Dwa oblicza konserwatyzmu brytyjskiego Benjamin Disraeli in view of Edmund Burke's ideas. Two kinds of British conservatism

Tomasz Madras

Politechnika Białostocka, Wydział Zarządzania, Katedra Ekonomii i Nauk Społecznych

Abstract

The nature of political doctrines engender that there is not one, undisputed definition of conservatism. The paper describes similarities and differences between two famous conservatives, Edmund Burke (1729-1797) and Benjamin Disraeli (1804-1881). First of them is often called the creator of British conservatism. Burke expressed his ideas in the period of the French Revolution. Because of his fear of the collapse of civilization, he do not believe in any positive effects of modernization. Disraeli shared many of Burke's ideas, but his conservatism includes vision of some kind of social change. He do believe in possibilities of active government policy in this area, and it was surely result of romantic roots of his doctrine. Disraeli's conservatism, in the comparison of Burke's, was more optimistic.

Keywords

conservatism, romanticism, Toryism, history of United Kingdom

1. Konserwatyzm brytyjski - wprowadzenie

Niełatwo opisać doktrynę polityczną, zwaną konserwatyzmem. Między innymi dlatego, że dzieli się na liczne odmiany i wśród samych konserwatystów, nigdy nie było zgody na jakiś jeden, zamknięty katalog idei, które się na nią składają. Złożona natura doktryn politycznych sprawia, że nie istnieje jedna definicja konserwatyzmu, na którą zgodziliby się wszyscy konserwatyści i badacze myśli politycznej. Tematem niniejszego artykułu jest właśnie kwestia podobieństwa i różnic między dwoma prominentnymi przedstawicielami doktryny. Drugim ważnym powodem swoistej niedefiniowalności konserwatyzmu jest typowa dla samych konserwatystów niechęć do nadawania własnym przekonaniom kształtu doktryny. „Konserwa-

tyzm – pisze Bogdan Szlachta – jest raczej stylem myślenia o polityce, posiadającym owszem własną strukturę, lecz dopuszczającym różne elementy, zależnie od tradycji filozoficznej, po którą sięga dany zachowawca dziedzictwa politycznego i form ustrojowych właściwych wspólnocie, w której kształtuje się jego tożsamość¹. Karl Mannheim z kolei rozróżnił konserwatyzm naturalny i nowoczesny, twierdząc, że ten pierwszy należy raczej nazywać tradycjonalizmem. Konserwatyzm właściwy, nowoczesny, jest w istocie doktryną polityczną: „jest przeto obiektywną strukturą myślową [...] Obiektywna struktura myślowa w tym sensie, to szczególnie nagromadzenie czynników duchowych i myślowych”².

W najprostszej klasyfikacji, wyróżnia się często dwa typy doktryny konserwatywnej. Pierwszy, anglosaski, kojarzony jest z postacią Edmunda Burke’a (1729-1797), politykiem partii wigów, który zasłynął jako autor *Rozważań o Rewolucji we Francji*. Druga, nazywana czasem francuską, przedstawiana bywa na przykładzie Josepha de Maistre’a. Szukał on uzasadnienia ładu politycznego bezpośrednio w woli Boga, nie dzieląc Burke’owskiej wiary w samoregulujący się i w dużym stopniu antropogeniczny proces historyczny. Skażona grzechem pierwotnym wola człowieka, musi poddać się heteronomicznemu porządkowi, na którego straży stoją, według de Maistre’a, kościół i monarchia absolutna. Obu najwyższym instancjom musi przysługiwać przy tym atrybut nieomyślności. „Tylko władza absolutna – pisał – może zrównoważyć siłę ludzkiego zepsucia i uchronić społeczeństwo przed autodestrukcją”³. Wielu autorów anglosaskich za prawdziwy konserwatyzm uważa tylko typ pierwszy, na przykład J. Muller odróżnia konserwatyzm właściwy, będący produktem jednej z odmian Oświecenia, od „ortodoksji” (ang. *orthodoxy*), która broni, bądź domaga się restauracji instytucji uzasadnianych metafizycznie, a nie historycznie.⁴ Inną tradycją, przez wielu autorów zaliczaną do konserwatyizmu, przez innych ujmowaną osobno, jest romantyzm, czy też, ściślej, romantyzm polityczny, który rozwinął się w I połowie XIX wieku⁵.

¹ Szlachta B., 2008. *O potrzebie refleksji konserwatywnej*. (w:) Szlachta B., *Szkice o konserwatyźmie*. Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków, s. 13.

² Mannheim K., 1986. *Myśl konserwatywna*. Kolegium Obryckie, Warszawa, s. 5-8.

³ de Maistre J., 2001. *Wieczory sanktpetersburskie*. cyt. za: Filipowicz S., *Historia myśli polityczno-prawnej*. Wydawnictwo Arche, Gdańsk, s. 267.

⁴ Muller J., 1997 (wstęp i red.). *Conservatism: an anthology of social and political thought from David Hume to the present*. Princeton University Press, Princeton, s. 5.

⁵ W podręczniku akademickim pt. *Doktryny polityczne XIX i XX wieku* (red. Krystyna Chojnicka i Wiesław Kozub-Ciembroniewicz) romantyzm polityczny omawiany jest razem z innymi nurtami konserwatywnymi, z kolei Stanisław Filipowicz w pracy pt. *Historia myśli polityczno-prawnej* omawia romantyzm osobno, nadając podrozdziałom równoważące tytuły: *Spór z Oświeceniem – konserwatyizm* i *Spór z Oświeceniem – romantyzm*.

Nie zawsze uświadomionym, ale zawsze istotnym elementem światopoglądu konserwatysty, pozwalającym dokonać klasyfikacji typów idei zachowawczej, jest stosunek konserwatystów do momentu zmiany społecznej i zachowania ładu. Wyróżnić możemy trzy tendencje. Pierwsza związana jest z konserwatyzmem sceptyczno-empirycznym, który wiąże prawomocność systemu z samą jego faktycznością. Paradoksalnie, logiczną konsekwencją takiego założenia okazuje się gotowość do akceptacji zmiany, szczególnie ewolucyjnej, o ile okaże się ona trwała. Druga tendencja, konserwatyzm kulturowy, charakteryzuje się przekonaniem o legitymizującej mocy tradycji. Trzeci typ, konserwatyzm transcendentálny, powołuje się na metasocjologiczne uzasadnienia ładu, czy to przybierające formę klasycznie pojmowanego prawa naturalnego, czy też w inny sposób odnoszące się do woli lub rozumu Boga. Konserwatyzm anglosaski, łączy w sobie, poza nielicznymi wyjątkami, dwie pierwsze z wymienionych tendencji⁶.

Według J. Mullera możemy wyróżnić siedem założeń konserwatywnych, które są wspólne, przynajmniej dla większości konserwatystów anglosaskich. Są to: generalne założenie, że ludzie są niedoskonalimi, również moralnie, a zatem są grzeszni; sceptycyzm epistemologiczny; przekonanie, że znośne funkcjonowanie człowieka uzależnione jest od jakości instytucji społecznych; wiara w zasadniczą rolę obyczajów, zwyczajów i przesądów; historycyzm łączony z partykularyzmem, tj. świadomość wyjątkowości losów poszczególnych społeczeństw; antykontraktualizm, przekonanie o praktycznej użyteczności religii⁷. Anthony Quinton wyróżnił z kolei trzy zasady (*principles*), na których opiera się doktryna konserwatywna. Są to: tradycjonalizm, organicyzm i sceptycyzm polityczny (*political scepticism*), czyli epistemologiczne założenie o immanentnej niezdolności ludzi do zrozumienia, opisanego i przekształcania rzeczywistości społecznej w sposób racjonalny⁸.

Tradycja konserwatyzmu brytyjskiego przybrała dojrzałą postać dzięki Edmundowi Burke'owi, ale nie powstała nagle. Jej korzenie sięgają przynajmniej II połowy XVII wieku i podziału angielskiej sceny politycznej na dwa zwalczające się obozy, które zaczęły nabierać kształtów partii politycznych. Na początku XVIII wieku najważniejszym ideologiem torysów, czyli protoplastów partii konserwatywnej był Henry St. John wicehrabia Bolingbroke. Niektórzy historycy myśli zachowawczej sięgają do czasów jeszcze dawniejszych, poszukując źródeł kon-

⁶ Pielniński K., 1993. *Konserwatyzm jako oswajanie chaosu świata empirycznego (przypadek Edmunda Burke'a)*. Dom Wydawniczy i Handlowy ELIPSA, Warszawa 1993, s. 9-11.

⁷ Muller J., op. cit., s. 13.

⁸ Quinton A., *The Politics of Imperfection. The religious and secular traditions of conservative thought in England from Hooker to Oakeshott*, Faber & Faber, London & Boston 1978, s. 13.

serwatyzmu w teologii politycznej Richarda Hookera, tworzącego w II połowie XVI wieku⁹.

Partia torysów, przechrzczona w latach 30. XIX wieku po śmierci Burke'a na konserwatywną, stanowi do dziś trwały element brytyjskiej sceny politycznej. Do niej należeli mężowie stanu kolejnych pokoleń: Robert Peel, Robert Gascoyne-Cecil, George Curzon, Winston Churchill i Margaret Thatcher. Wśród nich należy wymienić też Benjamina Disraeliego. Był on nie tylko liderem partii i premierem rządu Jej Królewskiej Mości, ale też ideologiem, którego doktryna na kilka dekad zdominowała brytyjską prawicę.

2. Edmund Burke – ojciec chrzestny konserwatyzmu

„Francja kupiła nędzę za cenę zbrodni!”¹⁰ – pisał Edmund Burke o Rewolucji Francuskiej. Gdy w 1790 roku, ledwie kilkanaście miesięcy po zburzeniu Bastylii, ukazała się jego najśłynniejsza książka, wzbudziła zdziwienie i niedowierzanie, zarówno ze strony swoich dotychczasowych kolegów politycznych, jak i ich rywali. Po pierwsze, niewielu Anglików zdawało sobie dobrze sprawę, ku czemu zmierzają rewolucja. Przy pewnej dozie dobrej woli (albo naiwności), łatwo było znaleźć analogię do angielskiej Chwalebnej Rewolucji, która przecież obaliła legalnego monarchę i doprowadziła do drastycznego ograniczenia królewskich prerogatyw na korzyść parlamentu. Po drugie, trudno było spodziewać się akurat po Burke'u tak dramatycznej reakcji. Najwięksi entuzjaści rewolucji widzieli w nim sojusznika. Tom Paine, autor słynnego traktatu *The Rights of Man*, korespondował z Burke'iem z Paryża i przekazywał mu entuzjastyczne relacje, co podsumował później: „Przez jakiś czas korespondowałem z panem Burke'iem, wierząc, że jest człowiekiem o zdrowszych zasadach, niż ukazuje to jego książka, napisałem do niego zeszłej zimy z Paryża i przedstawiłem, jak doskonale rzeczy tam się mają.”¹¹

Edmund Burke urodził się w 1729 roku w Dublinie, w rodzinie mieszczańskiej (ojciec był prawnikiem). Co ciekawe, jego ojciec był anglikaninem, a matka katoliczką i choć on sam wychowany był w wierze protestanckiej, doświadczenie pokrewieństwa z prześladowaną większością katolicką nie mogło pozostać bez wpływu na jego polityczne wybory. Starannie wykształcony, przejawiał pasję lite-

⁹ Tak np. proponuje A. Quinton (ibidem).

¹⁰ Burke E., 2008. *Rozważania o rewolucji we Francji i o poczynaniach pewnych towarzystw londyńskich związanych z tym wydarzeniem, zawarte w liście, który miał zostać wystany do pewnego gentlemana w Paryżu*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 112.

¹¹ Paine T., 2008. *The Rights of Man*, cyt. za.: Mitchell L. G., wstęp do: Edmund Burke, *Rozważania o rewolucji we Francji...*, Warszawa, s. 18.

racką. Ukończył dubliński, anglikański *Trinity Collage*. Pierwsza książka Burke'a, która ukazała się w 1756 roku, *A Vindication of Natural Society*, była satyrą skierowaną przeciw teozom Henryka St. John, wicehrabiego Bolingbroke'a, ideologa partii torysów w XVIII w. Burke, również później wielokrotnie dawał wyraz swojej niechęci wobec Bolingbroke'a, którego uważał za typowego oświeceniowego filozofa, racjonalistę i agnostyka, który nie rozumie religijnej i społecznej natury człowieka. W 1757 roku ukazał się jego traktat filozoficzny *Dociekania filozoficzne o pochodzeniu naszych idei wzniosłości i piękna*, dość naiwna próba systematycznej analizy estetyki. Od 1758 roku Burke redaguje *The Annual Register*, rocznik o charakterze polityczno-literackim. Te i inne sukcesy wciągają młodego pisarza w krąg wigowskiej oligarchii, do której ostatecznie przystaje. Od 1765 roku jest członkiem Izby Gmin, oraz sekretarzem Charlesa Watson-Wentworth'a, markiza Rockingham, lidera stronnictwa. W parlamencie Burke zastąpił jako krytyk wojny ze zrewoltowaną Ameryką, zarzucając rządzącym torysom, że powstanie sprowokowała niesprawiedliwa polityka Londynu, oraz nawołując do kompromisu z rewolucjonistami. Zgodnie z linią wigowską stawał w obronie dysydentów religijnych, jako Irlandczyk z pochodzenia atakował sankcje ekonomiczne i polityczne wobec tej części królestwa. Obraz liberała, zawsze skłonny stanąć po stronie pokoju, uczciwości i praw uciskanych mniejszości, dopełnił jego udział w krótkich rządach wigów w 1782 i 1783 roku, w czasie których zreformował system synekur królewskich oraz przeprowadził impeachment Warrena Hastingsa, podejrzanego o korupcję gubernatora generalnego Bengal.

Gdy szło o wskazanie źródeł ładu moralnego, Burke nie był jednoznaczny. Konserwatysta dostrzegał istnienie najwyższego, uniwersalnego prawodawstwa, oczywiście niebiańskiej proveniencji. Prawo Boże zdaje się jednak ograniczać do katalogu najbardziej fundamentalnych reguł, z którego wynika, co prawda, że nie wolno kraść i cudzołodzić, ale które wymagają uzupełnienia w postaci zasad życia społecznego, wypracowanego w historycznym rozwoju społeczności ludzkich. Burke stawał po stronie mądrości praktycznej, znajdując inspirację, m. in. w filozofii tzw. szkockiego Oświecenia: u Davida Hume'a, Adama Fergusona i Adama Smitha¹². Idąc tropem Hume'a, w *An Appeal from the Young to the Old Whigs* twierdził, że "w dziedzinie moralności i polityki nie ma żadnych uniwersalnych, twierdzeń. Czysta metafizyka nie zda się tu na nic. Linie moralności nie są jak

---

¹² Himmelfarb G., 2009. *Reflections on the Burke's 'Reflections'*. The New Criterion, Luty, s. 8. Adam Smith nazwał Burke'a "jedynym człowiekiem jakiego znałem, który pojmował zagadnienia ekonomii w sposób dokładnie taki, jak, ja, bez żadnej wcześniejszej komunikacji między nami".

idealne linie matematyczne”¹³. Fundamentami dla praw konstytucyjnych królestwa miały być więc obyczaje i prawo zwyczajowe. Ich zasadność nie podlegała weryfikacji racjonalnej. Przeciwnie, Burke bez wahania odwołał się do czynników irracjonalnych. Przesąd (czy też przed-sąd, jak niektórzy asekuranko tłumaczą termin *prejudice*) nabierał mocy prawa. „Widzi Pan zatem – pisze autor *Rozważań o rewolucji we Francji* – że w tym oświeconym wieku odważam się wyznać, iż zamiast odrzucać wszystkie nasze stare przesady, w znacznej mierze pielęgnujemy je [...] Lękalibyśmy się nakazać człowiekowi, by żył i pracował czerpiąc wyłącznie z zasobów własnego rozumu, sądzimy bowiem, że ten zasób każdego człowieka jest mały, że ludziom powodzić się będzie lepiej, gdy będą korzystać ze wspólnego banku i kapitału narodów i wieków”¹⁴.

Życie społeczności ludzkich porządkowane jest za pomocą katalogów praw i zasad, które noszą nazwę konstytucji. Późniejsi konserwatyści brytyjscy odważnie będą wytykać innym narodom ułomność projektów spisania tych reguł w jednym akcie prawnym, przeciwstawiając im wyjątkowy, angielski model „niepisanej” konstytucji, na którą składać się mają niektóre ustawy parlamentu o charakterze ustrojowym, oraz obyczaje i konwenanse. Taką konstytucję miała i Francja, podpowiada czytelnikowi autor *Rozważań*, gdy pisze, że prawo salickie obowiązywało bez żadnej ustawy, ponieważ było, niczym w kamieniu, wyryte w sercach i duszach Francuzów. Ład polityczny Zjednoczonego Królestwa fundują nieprzekraczalne reguły gry politycznej: powierzenie władzy wykonawczej królowi, jego roztropne udzielenie swych kompetencji gabinetowi, współudział Izby Lordów i Izby Gmin w sprawowaniu władzy ustawodawczej, swoiste *desinteresant* rządu centralnego wobec spraw lokalnych, etc. „Na przykład Izba Lordów – czytamy – nie ma moralnego prawa rozwiązania Izby Gmin, a nawet do samorozwiązania się czy też zrezygnowania (na własne życzenie) ze swego udziału w stanowieniu praw królestwa. Król może wprawdzie zrzec się tronu, ale nie może znieść monarchii”¹⁵. Naturalnym jest pytanie, coż takiego pęta lordów i samego władcę?

Jak już wiemy, Edmund Burke nie poprzestawał na uznaniu woli Bożej za rozstrzygające źródło zasad ładu społecznego. W praktyce, znacznie większe znaczenie przypisywał tradycji: obyczajom i zwyczajom, które potwierdziły swą prawomocność przez sam fakt długotrwałego stosowania. Burke wykorzystał klasyczną, rzymską i chrześcijańską koncepcję prawa naturalnego. Prawo ludzkie stanowi według niego jedynie część większej struktury, która ma charakter racjonalny

¹³ Burke E., 2009. *An Appeal from the Young to the Old Whigs*. cyt. za: Tomasz Tulejski, *Konserwatyzm bez Boga. Davida Hume’a wizja społeczeństwa, państwa i prawa*. Fijorr Publishing, Warszawa, s. 363.

¹⁴ Burke E., op. cit., s. 164.

¹⁵ Burke E., op. cit., s.94.

(„prawo – pisał Cyceon – jest to zaszczepiony w naturę najwyższy rozum”). Podobnie jak w klasycznym republikanizmie, w ideach Burke’a mamy do czynienia ze swego rodzaju przeplataniem się partykularności praw i zwyczajów narodu z uniwersalnością ładu. Burke, pisarz i polityk w jednej osobie, dobrze znał system prawa angielskiego, czemu wielokrotnie dawał wyraz w esejach i recenzjach na łamach *Annual Register* i w innych publikacjach. W przepisach i precedensach prawa ludzkiego dostrzegał swoistego ducha prawa naturalnego. Zgadza się to z historyczną, a nie racjonalno-filozoficzną legitymizacją porządku prawnego. Warunkiem dobrego funkcjonowania państwa jest powszechne uznanie jednego prawa. Obywatele republiki muszą posiadać wspólne wyobrażenie o uniwersalnych zasadach, a wizja tam nie może wykraczać poza ramy, które wyznacza prawo naturalne¹⁶.

Według Alfreda Cobbana, filozofia Burke’a stanowi swoiste interregnum, albo po prostu okres rewolty w dziejach wigowskiej myśli politycznej, której kamieniami milowymi są doktryny Locke’a i Bentham’a. W przeciwieństwie do ich obu, nasz Irlandczyk odrzucił kuszącą drogę pojmowania państwa jako maszynierii, na którą składają się instytucje, kontrakty i ceremonie. Sprzeciwił się wierze w ludzki rozum i był to bunt wzniecony pod sztandarami wyjątkowej, jak na owe czasy, epistemologii. Jednocześnie wywodząc legitymację systemu politycznego z partykularnej historii, wkroczył Burke na drogę, którą przed nim podążał starszy o jedno pokolenie filozof Dawid Hume. On zaatakował racjonalizm i aprioryzm. Filozofia sceptycyzmu i empiryzmu zaprowadziła Szkota do stwierdzenia, że właśnie „czas i obyczaj nadają autorytet każdej formie rządu i wszelkim regułom sukcesji monarchów; władza, która fundowała się na niesprawiedliwości i przemocy, wraz z upływem czasu staje się legalna i niezbędna”¹⁷. Burke, który nakazuje wierzyć przeszłości, a niedowierzać własnemu rozumowi i ludzkiej naturze, który uznaje, że świat ma charakter faktyczny, a nie logiczny, czyni w dziedzinie myśli politycznej to, co zrobił Hume dla całej filozofii. Mimo to, zestawienie ze szkockim ateistą, mogłoby wydać się dla Burke’a obraźliwe. Rzecz w tym, że preskrypcja, tj. legitymacja tego, co jest, na podstawie tego, że istnieje

¹⁶ Więcej na ten temat: Rydz R., 2005. *Edmund Burke na ścieżkach wolności*. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, s. 148-153. Co ciekawe, R. Rydz wątpi w bezpośrednią znajomość pism św. Tomasza z Akwinu przez Burke’a, co najwyższej uznaje za prawdopodobne znajomość nawiązujących do niego pisarzy neoscholastycznych, takich, jak R. Sanderson. Doktrynę prawa naturalnego autor *Rozważań...* poznał głównie z dzieł autorów starożytnych, przede wszystkim Cyceona, którego pisma w imponujących ilościach wypełniały bibliotekę Burke’a.

¹⁷ cyt. za: Cobban A., 1962. *Edmund Burke and the revolt against the eighteenth century*, George Allen & Unwin Ltd., London, s. 80. Porównaj: Pielniński K., 1993. *Konserwatyzm jako oswojanie chaosu świata empirycznego (przypadek Edmunda Burke’a)*, Elipsa, Warszawa, s. 78 i nast.

już od dawna, dla Irlandczyka była najlepszym dowodem na zgodność urządzeń ludzkich z wolą Boga. To, w czym nie zgadzał się z Humem autor *Rozważań...* na gruncie filozofii, to jego antropologiczne generalizacje. W przeciwieństwie do szkockiego filozofa. Burke nie wierzył w naturalną skłonność jednostki ludzkiej do zachowań tradycjonalistycznych. Nie zgadzał się zatem na wywodzenie porządku społecznego z naturalnych rzekomo odruchów, czy skłonności serca¹⁸.

Burke odrzucił oświeceniową wiarę w zdolności poznawcze człowieka. Skoro więc ujrzał jednostkę ludzką jako skłonną, zarówno do zła, jak i do dobra, niezdolną do rozumowego opisanego własnego świata, poruszającą się po omacku, bezbroną, jak zakuci w kajdany niewolnicy w jaskini Platona, musiał też zerwać z egalitaryzmem poznawczym. Musimy mieć przywódców – twierdził Burke – aby za nas, w naszym imieniu, rozsądali, co godzi się czynić w życiu politycznym narodu. Jak pisze Krzysztof Pieliński: „Odrzucając możliwość kooperacji społecznej opartej na instynktownych i emocjonalnych skłonnościach indywiduów, dokonywał Burke refutacji podobnych uproszczeń racjonalizmu epistemologicznego”. Gdy z jednej strony, nie możemy funkcjonować bez uniwersalnych zasad, a z drugiej – nie jesteśmy w stanie samodzielnie rozeznaczyć intencji ich twórcy, pozostaje nam z pokorą zrezygnować z odpowiedzi ostatecznych i poddać się regułom świata faktów. Pozostaje więc preskrypcja. Tymczasem deklaracje wierności woli Bożej, tej, która wyraża się w prawie naturalnym, wciąż zachowują niebagatelny walor – dyskursywny.

Chociaż przesady i przyzwyczajenia mają tę istotną wadę, że po prostu mogą być fałszywe, stanowią dostateczne źródło wspólnotowego *common sense*. Według Burke'a, państwo nie potrzebuje niezmiennych prawd, ale powszechnej zgody co do swoich podstawowych instytucji. W polityce, w pierwszej kolejności należy podporządkować się rzeczywistości, której charakter nie jest logiczny, ale faktyczny. Mimo to, Burke wierzył, że *res publica* ma służyć wspólnemu dobru, dlatego właśnie był w stanie zaakceptować powszechne złudzenie, byle tylko jego owocem była zgoda na instytucje utrzymujące ład polityczny. Przyrodzona niepewność, co do ludzkiej natury i mechanizmów rządzących światem, zmusza wspólnotę polityczną do szukania rozwiązań dostatecznych, a nie ostatecznych. Warunkiem *sine qua non* Burke'owskiego konserwatyzmu było zadowolenie z zastanych uwarunkowań życia narodu: dostatku, stabilności rządów, sprawności sądów, pozycji na arenie międzynarodowej. Tego jednak nie brakowało brytyjskiemu gentlemanowi żyjącemu w drugiej połowie XVIII wieku.

¹⁸ Cobban A., 1962. *Edmund Burke and the revolt against the eighteenth century*. George Allen & Unwin Ltd., London, s. 78-84. Porównaj: Szlachta B., 2008. *Edmund Burke wobec koncepcji prawa naturalnego*, (w:) Szlachta B., *Szkice o konserwatyzmie*. Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków, s. 66.

3. Benjamin Disraeli wobec idei Edmunda Burke'a

Torysem, który najsilniej odcisnął piętno na swojej partii w XIX wieku był Benjamin Disraeli (1804-1881). Polityk ten rozpoczął swoją karierę jako popularny pisarz, zdołał wdrzeć się na londyńskie salony, umiejętnie posługując się osobistym urokiem i elokwencją. Pochodził z mieszczańskiej, zeświecczonej rodziny żydowskiej. Zdobywszy popularność towarzyską, szybko wykazał temperament polityczny, startując kilkakrotnie do parlamentu jako kandydat niezależny (oczywiście bez powodzenia), by w wieku 32 lat dołączyć do Partii Konserwatywnej, kierowanej wówczas przez Roberta Peela. Od lat czterdziestych XIX stulecia, Disraeli wybija się na czoło swojego stronnictwa, mniej więcej od 1850 roku będąc samodzielnym liderem Torysów w Izbie Gmin. W latach 1868 i 1874-1880 pełnił funkcję premiera rządu brytyjskiego, a w 1876 roku otrzymał tytuł hrabiego (*earl*). Disraeli zreformował partię według własnego pomysłu i w oparciu o własną, wyidealizowaną wizję toryzmu.

Zasadnicze elementy swej doktryny wyłożył Disraeli w traktacie *Vindication of the English Constitution* opublikowanym w 1835 roku, a więc na samym początku kariery politycznej. Istotnym źródłem wiedzy o poglądach konserwatysty są też jego powieści, w szczególności trzy dzieła z okresu tzw. Młodej Anglii, *Sybil*, *Coningsby* i *Tancerd*. Generalnie rzecz biorąc, Disraeli pozostał wierny swojej wizji toryzmu przez całą karierę. Jego konserwatyzm odwoływał się do harmonicznego ładu starodawnej angielskiej konstytucji (prawdziwej lub wyimaginowanej), w której centralne miejsce zajmowała monarchia, a system rządów uwzględniał uprawnienia lordów i Izby Gmin, jako reprezentantów narodu. Legitymację systemu politycznego widział Disraeli w tradycji, która miała dawać rękojmię praktycznej skuteczności przyjętych rozwiązań¹⁹.

Disraeli postrzegał społeczeństwo, jako twór zasadniczo konwencjonalny, powstały w wyniku historycznego rozwoju społeczeństwa. Prawa i obyczaje regulujące jego funkcjonowanie, nie dają się wprost wyprowadzić z Bożych przykazań, czy jakiegoś innego prazródła meta-historycznego. Obok uniwersalnej natury ludzkiej, źródłem zasad okazywał się charakter narodowy. Każdy naród ukształtowany w unikalnych warunkach, musi posiadać własny katalog instytucji politycznych, dopasowanych do jego indywidualnego charakteru. Już fundatorzy angielskiej wolności z czasów Magna Charta – pisał Disraeli – bronili tradycji, a nie do-

---

¹⁹ Szczegółowa analiza myśli politycznej Benjamina Disraeli'ego wykracza poza zakres tematyczny niniejszego artykułu. Więcej informacji np.: Pielniński K., 2009. *Konserwatyzm imaginacyjny Benjamina Disraeliego*. (w:) *Studia politologiczne* 13, Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, ss. 66-86.

magali się nowych praw²⁰. Ustrój angielski, który opisuje autor *Vindication...*, nie ogranicza się tylko do systemu podziału władzy, na który składają się izby parlamentu i osoba króla, ale obejmuje całość istniejących w narodzie obyczajów, przekonań i uczuć, wobec których parlamentaryzm okazuje się tylko wierzchołkiem góry lodowej.

Konstytucja, którą bronił, opiewał i przyzywał Benjamin Disraeli, była nie tylko pewnym możliwym rozwiązaniem ustrojowym, ale też projekcją tęsknoty konserwatysty za „złotym wiekiem”. Jest to wizja ze wszech miar organicystyczna. Co charakterystyczne, Disraeli nie odwoływał się bezpośrednio do uniwersalnych praw Bożych, czy naturalnych, ale za naczelny probierz poprawności instytucji uznawał ich praktyczne funkcjonowanie. Empiryczny rys myśli politycznej torysa bywał podstawą jego oporu wobec postępów nowoczesności, nie stanowił jednak zapory nie do przebycia. Disraeli nie wątpił, że elementy i mechanizmy działania społeczeństwa są ostatecznie dziełem ludzkim. Choć nie są produktem żadnego projektu racjonalnego, zmieniają się jednak wraz z uczestnikami wspólnoty politycznej. Specyficzny „demokratyzm” torysa, w połączeniu z filozoficzną akceptacją ewolucji świata społecznego, zaowocował przebudową partii konserwatywnej i otwarciem się jej na nowe kwestie społeczne. Premier Disraeli okazał się reformatorem, który przeforsował pakiet ustaw chroniących robotników, oraz faktycznie zdemokratyzował system wyborczy Wielkiej Brytanii. Czynił to – oczywiście – w imię zachowania konstytucji: „w postępowym państwie zmiana jest elementem stałym” – skomentował sprawę reformy w słynnej mowie w Edynburgu, wygłoszonej 29 października 1867 roku²¹.

Disraeli odnosił się do Edmunda Burke’a z szacunkiem i kilkakrotnie dał temu wyraz w mowie i na piśmie. Jednocześnie nie da się nie zauważyć dystansu, jaki zachowywał w stosunku do autora *Rozważań o rewolucji we Francji*. Przez niektórych Burke uważany jest za ojca-założyciela doktryny, inni przynajmniej uznają go za jedną z najwybitniejszych postaci w jej dziejach. Tylko nieliczni zwolennicy konserwatyzmu, zwanego czasem metafizycznym, lub reakcjonistycznym, odmawiają mu miejsca wśród swoich patronów. Rozważając wpływ Burke’a na światopogląd młodszego o dwa pokolenia Disraeliego i to, jaki stosunek miał doń ten ostatni, należy pamiętać o skazie, jaką miał Burke z punktu widzenia polityka konserwatywnego w połowie XIX wieku: był wigiem.

²⁰ Disraeli B., 1835. *Vindication of the English Constitution in a Letter to a Noble and Learned Lord*. Saunders and Otley, London, s. 18.

²¹ Disraeli B., 1882. *Speech on Reform Bill*. (w:) *Selected Speeches of the Late Right Honourable the Earl of Beaconsfeald*. T. E. Kebbel (red.), Longmans, Green, and Co., London, s. 487. W tym samym przemówieniu Disraeli stwierdził, że reforma wyborcza jest od dawna, bo od czasów Pitta Młodszego, sprawą torysowską i nie wolno pozwolić, by zawłaszczyli ją sobie wigowie.

Narrator powieści *Sybil*, który z pewnością wyraża poglądy autora, informuje czytelnika, że jego zdaniem „Burke zrobił dla wigów to, co we wcześniejszym okresie dokonał Bolingbroke dla torysów: odbudował etyczny wymiar partii. [...] Podniósł ton publicznej dyskusji, tchnął szlachetnego ducha w ich publiczne działanie”²². Autor dość zręcznie omija konkretne poglądy Starego Wiga i nie przywołuje jego krytyki polityki Jerzego III. Pamiętać trzeba, że Burke uchodził za wojującego liberała i nawet jego bliscy współpracownicy spodziewali się, że poprze Rewolucję Francuską. Po ukazaniu się *Rozważań...* Burke, w znacznym stopniu, przyczynił się do umocnienia antyrewolucyjnych nastrojów w Anglii, czego bardzo wymiernym efektem politycznym było trwałe poparcie rządu Williama Pitta. Wigowska przeszłość częściowo tłumaczy, dlaczego Burke, w przeciwieństwie do Bolingbroke’a, nie nadawał się na sztandar nowoczesnego konserwatyzmu. Tylko częściowo – ponieważ Disraeli całkiem ciepło wypowiadał się, na przykład, o lordzie Chatnam (ojcu Pitta, ale wigu), a wśród najwybitniejszych polityków XVIII wieku, obok Bolingbroke’a i Pitta, umieścił wiga Shelburne’a²³.

Oprócz cytowanej już powieści *Sybil*, Burke rzadko pojawia się w tekstach napisanych przez Disraeliego. W *Vindication of the English Constitution* przywołany jest dwa razy. Raz, na początku, gdy autor wymienia dwudziestu najwybitniejszych mężów stanu w historii Anglii i drugi, w ognistej tyradzie ku czci – co znamienne – Bolingbroke’a, tylko po to, aby napisać, że St. John był jednocześnie genialnym pisarzem i niezrównanym mówcą, kiedy połączenie tych dwóch przymiotów jest niezwykle rzadkie. I właśnie Burke służy za przykład człowieka, który również ten cudowny dar dwojga talentów posiadał²⁴. Wzmiankowania w innych źródłach, np. mowach parlamentarnych, są bardzo rzadkie i mało znaczące.

Mimo wszelkich zastrzeżeń, wpływ Burke’a na Disraeliego nie ulega wątpliwości, choć jest to wpływ pośredni. Od połowy lat 90. XVIII wieku *Rozważania o rewolucji we Francji* stały się lekturą obowiązkową dla pokoleń polityków, pisarzy i publicystów, którzy zajmowali się rewolucją i jej skutkami. W szczególności czytali Burke’a romantycy. Poza kręgiem kultury anglojęzycznej, wpływ autora *Rozważań...* odcisnął się wybitnie na organicyzmie niemieckim, ponieważ pod jego wpływem pozostawali F. Genz, A. Muller i twórcy historycznej szkoły pra-

²² Disraeli B., 1845. *Sybil, or the Two Nations*. Henry Colburx, London, s. 30.

²³ William Petty, lord Schelburne (1737-1805) był wigiem, zasiadał w rządzie Williama Pitta Starszego, a następnie, na krótko, sam został premierem w 1782 roku. Uznał niepodległość Stanów Zjednoczonych, oraz zawarł pokój z Francją i Hiszpanią. Pomimo przynależności do przeciwnego stronnictwa Disraeli znalazł w nim przykład ministra-patrioty, czego wyraz dał, m. in., w powieści *Sybil*. Patrz: Disraeli B., *Sybil*, księga I, rozdz. 3, paragrafy 15-19.

²⁴ Disraeli B., *Vindication...*, ss. 62 i 186.

wa²⁵. W samej Anglii bliscy idei Burke'a byli Poeci Jezior, m. in. Samuel Coleridge.

Chociaż Disraeli chwalił raczej etyczną postawę, niż polityczne przekonania Starego Wiga, nie trudno wskazać ideowy dług, jaki u niego zaciągnął. W pierwszej kolejności należy zauważyć antyracjonalizm i niechęć do apriorycznych uzasadnień polityki, jakie Disraeli dzielił z większością przedstawicieli anglosaskiej myśli zachowawczej. W połowie XIX wieku nie było to już związane z krytyką Rewolucji Francuskiej. Disraeli atakował nie rewolucjonistów, ale zbyt radykalnych reformatorów, czyli współczesnych mu wigów. Była to krytyka wąsko rozumianego utylitaryzmu, podobna do tej, którą Burke kierował przeciw Oświeceniowym naprawiaczom świata. Obaj konserwatyści uznawali tradycyjne, od dawna instytucje angielskiego systemu politycznego za właściwe i godne zaufania i nie potrzebowali do tego racjonalnej analizy. Zamiast tego zalecali zaufanie do zdrowego rozsądku, nie tylko własnego, ale, przede wszystkim, poprzednich pokoleń. Filozoficznym podłożem tej wiary była pesymistyczna epistemologia, która Burke'owi kazała pisać, że „lękalibyśmy się nakazać człowiekowi, by żył i pracował, czerpiąc wyłącznie z zasobów własnego rozumu, sądzimy bowiem, że zasób każdego człowieka jest za mały, że ludziom powodzić się będzie lepiej, gdy będą korzystać ze wspólnego banku i kapitału narodów i wieków”²⁶. W podobnym tonie Disraeli twierdził, że konstytucja angielska, czyli konstytucja najbardziej wolnego społeczeństwa w dziejach, powstawała przez wieki, ponieważ mądrego systemu „nie da się wydobyć zza rewolucyjnych barykad, ani wyłowić z krwawych rynsztoków łatwopalnych metropolii. Nie może zostać nabazgrany o poranku przez pełnego inwencji, wymyślającego sztuczne prawa monarchę, albo spisany z groteskową łatwością w zarozumiałej i banalnej księdze utylitatariańskiego mędrca”²⁷. Jeśli konserwatyści chcieli znaleźć źródło dobrego samopoczucia, znajdowali je w przynależności do kolektywu. Zarówno Burke, jak i Disraeli, zgodzili by się, że, generalnie, naród angielski jest najwspanialszym plemieniem żyjącym na Ziemi i dzięki Bożej opatrności oraz, jeszcze bardziej, rozsądkowi przodków, instytucje polityczne znad Tamizy, nie znajdują sobie równych na całym świecie. Zaznaczyć trzeba, że ani jeden, ani drugi, nie był stuprocentowym Anglikiem: Disraeliemu do końca życia wypominano żydostwo, na Burke'u ciążył wstydlivy fakt posiadania przodków irlandzkich i katolickich²⁸. Konserwatywny

²⁵ Szerzej na ten temat: Wielomski A., 2003. *Filozofia polityczna francuskiego tradycjonalizmu*. Arcana, Kraków, s. 43.

²⁶ Burke E., *Rozważania o rewolucji we Francji...*, s. 164.

²⁷ Disraeli B., *Vindication...*, s. 27.

²⁸ Burke był protestantem, podobnie jak jego ojciec i bracia, ale rodzina jego matki, a także jego żona, były katoliczkami.

Żyd radził sobie z tym doskonale, od czasu, do czasu sugerując, że tak naprawdę Anglicy są jedynie kopia Narodu Wybranego. Dla obu konserwatystów naród, rozumiany jako polityczna wspólnota mieszkańców królestwa, był powodem do dumy²⁹.

Przy całej deklarowanej wrogości wobec utylitarystów Disraeli, w pewnym sensie, sam wykazywał swoisty utylitaryzm. Do tego wniosku skłania jego analiza znaczenia historii i tradycji w legitymizowaniu ładu politycznego. Jeśli, jak twierdził, ostatecznym potwierdzeniem słuszności instytucji jest ich długowieczność, to znaczy, że te z nich, które przetrwały przez wieki, potwierdziły swoją użyteczność. Zasada użyteczności, w swoim zdroworozsądkowym wydaniu, jest więc konserwatywna. Według autora *Vindication...*, każdy trwały rząd spełnia wymóg *największej szczęśliwości największej liczny ludzi*, a dowodem tego jest posłuszeństwo poddanych³⁰. W gruncie rzeczy, nieodległy podobnym sądom był i Burke. Zasadę użyteczności, rozumianą jako faktyczne zaspokajanie potrzeb populacji, uważał za wiążącą, a nawet rozstrzygającą. Wiązało się to ze skromnością epistemologiczną jego doktryny. Burke przedkładał doświadczenie i zdrowy rozsądek pokoleń nad bezpośrednie odwołanie do sankcji Bożej, ponieważ wątpił w zdolność człowieka do pojmowania i wcielania w życie praw o metafizycznej proveniencji. Pozaracjonalne narzędzia poznawcze: przesąd, przyzwyczajenie i uległość wobec autorytetów, służą legitymacji sytuacji zastanej, która jest najlepsza z możliwych, ponieważ w żadnym czasie i w żadnym miejscu na ziemi, ludziom nie żyło się lepiej³¹. Benjamin Disraeli, tak samo, jak Burke, odrzucał filozoficzną doktrynę utylitarystów, ale akceptował ogólną zasadę mówiącą, że faktyczna skuteczność *hic et nunc* jest dowodem słuszności rozwiązań przyjętych w zasnutej mgłą przeszłości.

Specyficznym rysem konserwatyzmu Disraeliego było przekonanie o decydującej roli wyobraźni. Sam tworzył mity, które uzasadniały istniejące instytucje, hiperbolizując faktyczne i wyimaginowane zalety angielskiej monarchii, narodowego kościoła i parlamentu. Według Krzysztofa Pielnińskiego wyobraźnia Disraeliego, w przeciwieństwie do, na przykład, Coleridge'a, była konstruktywistyczna, to znaczy tworzyła, a nie tylko starała się odkrywać wartości. Pobudkami takiego działania było, z jednej strony, przekonanie o niezbędności przywrócenia jedności wspólnoty narodowej, z drugiej – niechęć do rozwiązań apriorycznych i metafizycznych. Nie była to postawa Burke'a, który nie mógł posiadać tej odwa-

²⁹ Na temat afirmatywnego stosunku Disraeliego do Żydów patrz np.: Disraeli B., 1852. *Lord George Bentick*. Colburn and Co, London, s. 498.

³⁰ Benjamin Disraeli, *Vindication...*, s. 8.

³¹ Porównaj: Pielniński K., 1993. *Konserwatyzm jako oswojanie chaosu świata empirycznego (przypadek Edmunda Burke'a)*. Elipsa, Warszawa, s. 100-104.

gi, którą dawało doświadczenie dwóch pokoleń romantyzmu, ale i autor *Rozważań o rewolucji we Francji* uciekał się czasem do podobnych zabiegów. Uprzedzenia i przesady, apologizowane w przez Burke'a, bywały pożytecznymi iluzjami. Ostatecznie chodziło o to, że te uprzedzenia i przesady są przede wszystkim praktycznie użyteczne, a dopiero na drugim miejscu mają walor poznawczy. Dostarczają pewności, ale niekoniecznie prawdziwej wiedzy o tym, co dobre, a co złe. To wystarczy, aby, jak pisał Burke, cnota stawała się nawykiem. „Ponieważ te ideały i złudzenia – komentuje to Gertrude Himmelfarb – wspólne były dla wszystkich, w takim, czy innym stopniu, skutkowały one nie tylko moralnym podniesieniem ludzi jako indywidualów, ale też jednoczyły zbiorowość we wspólnym duchu, przyczyniając się przez to do moralnej równości rodzaju ludzkiego”³².

Disraeli nie był wiernym uczniem Burke'a, ale też nie proponował rozwiązań skrajnie przeciwnych. Między dwoma konserwatyzmami, z których jeden następuje po drugim w porządku czasowym, istnieją liczne związki i posiadają one wiele cech wspólnych. Disraeli dokonał daleko idącej transformacji doktryny. Przede wszystkim zaakceptował zmianę społeczną jako narzędzie polityki konserwatywnej. Stosunek do zmiany i reformy jest bardzo znaczący dla analizy postaw konserwatywnych. W przeciwieństwie do tradycjonalistów kontynentalnych, Burke zaakceptował zmianę, jako nieodłączny element życia społecznego. Uznawał przy tym, że obowiązkiem prawego człowieka jest zachować daleko idącą nieufność wobec wszelkich nowinek, a w szczególności nie dopuszczać do zerwania kontinuum pomiędzy tym, co było, a tym, co nadchodzi. Konieczne było, używając kategoryzacji stosowanej przez T. Hondericha, odróżnienie zmiany (*change*) od reformy (*reform*), z których ta druga była właśnie niedopuszczalnym odrzuceniem tradycji³³. Disraeli poszedł o wiele dalej. Zmiana społeczna stała się dlań pożytecznym narzędziem politycznym. Uzasadnieniem jej prawomocności miała być zgodność z duchem narodowej konstytucji. Autor *Sybil* odrzucał postawę obrońcy *status quo*, ponieważ sytuacja zastana ukształtowała się pod wpływem zgubnych w skutkach przemian społecznych i gospodarczych – konstatował kryzys konstytucji. Nie wierzył też w możliwość powrotu do idylli *augustian age*. W praktyce oznaczało to zgodę na daleko idące zmiany. Reforma wyborcza z 1867 roku, oraz ustawy z zakresu polityki socjalnej, przeforsowane w latach 1874-76, miały służyć zrównoważeniu pozycji klas społecznych, ponieważ w interpretacji Disraeliego, po 1832 roku polityka angielska została oddana w ręce bogatej klasy średniej, myślącej raczej o prywatnym zysku, a nie o pomyślności ojczyzny. Disraeli był przeko-

³² Himmelfarb G., 2009. *Reflections on the Burke's 'Reflections'*, The New Criterion, February, s. 7.

³³ Wielomski A., *Filozofia polityczna francuskiego tradycjonalizmu*, ... s. 37.

nany o naturalnym konserwatyźmie niższych klas narodu angielskiego i liczył na trwałe zwiększenie elektoratu torysów³⁴.

Zakończenie

Konserwatyźm Disraeliego, gdy porówna się go do postawy Burke'a, wyróżnia się specyficznym optymizmem. Burke był katastrofistą, o czym świadczy nawet jego testament. Najślynniejszy krytyk Rewolucji Francuskiej tak bardzo bał się inwazji i ostatecznego zwycięstwa jego wrogów, również na Wyspach Brytyjskich, że kazał pogrzebać się w utajonym miejscu i do dziś nie wiadomo, gdzie spoczęły jego doczesne szczątki³⁵. Gdy pisał, że nastaly czasy ekonomów i rachmistrzów, a chwala Europy zgasła na zawsze, w jego skardze brzmiało przekonanie, że dokonalo się już przerwanie nici tradycji, łączącej nas z mądrością przeszłych pokoleń. Burke obawiał się, że raz postawione żądanie uracjonalnienia społeczeństwa nigdy już nie da spokoju. Tytułowy bohater powieści *Conningsby*, alter-ego autora, stykając się z miakością dusz i umysłów polityków starszego pokolenia stwierdza, że człowiek, stworzony na podobieństwo Stwórcy, przeznaczony jest do Boskich czynów³⁶. Disraeli jedyną prawdziwą siłę widział w namiętnościach. Nie miał wątpliwości, że człowiek jest tylko wtedy naprawdę wielki, kiedy działa pod ich wpływem. Była to siła, której Burke się obawiał i nie wierzył w możliwość zapręgnięcia jej do pracy nad pielęgnacją tradycyjnegoładu społeczno-politycznego.

Piśmiennictwo

1. Burke E., 2008. *Rozważania o rewolucji we Francji i o poczynaniach pewnych towarzystw londyńskich związanych z tym wydarzeniem, zawarte w liście, który miał zostać wysłany do pewnego gentlemana w Paryżu*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

³⁴ Porównaj: Graubard S., 1961. *Burke, Disraeli and Churchill. The Politics of Perservance*, Cambridge, Mass., s. 126, a także: Smith P., 1967. *Disraelian Conservatism and Social Reform*, Routledge & Kegan Paul PLC, London-Toronto, s. 24-26. Wg P. Smitha Disraeli zdał sobie sprawę, że torysi potrzebują elektoratu mieszczańskiego i drobnomieszczańskiego, np. w 1865 roku w miastach powyżej 50 tys. mieszkańców zdobyli tylko 22 na 100 możliwych mandatów. Jednocześnie Smith stwierdza, że konserwatyźm socjalny był, w znacznym stopniu, inspirowany polityką Peela, który pierwszy próbował (przy oporze Disraeliego) oderwać partię torysów od interesu posiadaczy ziemskich (ibidem, s. 319).

³⁵ Kirk R., 2008. *The Conservative Mind*. BN Publishing, s. 60.

³⁶ Disraeli B., 1904. *Conningsby*. R. Brimley Johnson, London-Edinburgh, s. 324.

2. Cobban A., 1962. *Edmund Burke and the revolt against the eighteenth century*. George Allen & Unwin Ltd., London.
3. Disraeli B., 1904. *Conningsby*. R. Brimley Johnson, London-Edinburgh.
4. Disraeli B., 1852 *Lord George Bentick*. Colburn and Co, London.
5. Disraeli B., 1882. *Speech on Reform Bill*. (w:) *Selected Speeches of the Late Right Honourable the Earl of Beaconsfeald*, red. T. E. Kebbel. Longmans, Green, and Co., London.
6. Disraeli B., 1845. *Sybil, or the Two Nations*. Henry Colburx, London.
7. Disraeli B., 1835. *Vindication of the English Constitution in a Letter to a Noble and Learned Lord*. Saunders and Otley, London.
8. Graubard S., 1961. *Burke, Disraeli and Churchill. The Politics of Perservance*. Cambridge, Mass.
9. Himmelfarb G., 2009. *Reflections on the Burke's 'Reflections'*. The New Criterion.
10. Kirk R., 2008. *The Conservative Mind*, BN Publishing.
11. Mannheim K., 1986. *Myśl konserwatywna*. Kolegium Obryckie, Warszawa.
12. Muller J. (red.), 1997. *Conservatism: an anthology of social and political thought from David Hume to the present*. Princeton University Press, Princeton.
13. Pielński K., 2009. *Konserwatyzm imaginacyjny Benjaminia Disraelego*. (w:) *Studia politologiczne 13*, Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
14. Pielński K., 1993. *Konserwatyzm jako osvajanie chaosu świata empirycznego (przy-padek Edmunda Burke'a)*. Elipsa, Warszawa.
15. Quinton A., 1978. *The Politics of Imperfection. The religious and secular traditions of conservative thought in England from Hooker to Oakeshott*. Faber & Faber, London & Boston.
16. Smith P., 1967. *Disraelian Conservatism and Social Reform*. Routledge & Kegan Paul PLC, London-Toronto.
17. Szlachta B., 2008. *Edmund Burke wobec koncepcji prawa naturalnego*. (w:) Szlachta B., *Szkice o konserwatyzmie*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków.
18. Szlachta B., 2008. *O potrzebie refleksji konserwatywnej*. (w:) Szlachta B., *Szkice o konserwatyzmie*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków.
19. Rydz R., 2005. *Edmund Burke na ścieżkach wolności*. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
20. Tulejski T., 2009. *Konserwatyzm bez Boga. Davida Hume'a wizja społeczeństwa, państwa i prawa*. Fijorr Publishing, Warszawa.
21. Wielomski A., 2003. *Filozofia polityczna francuskiego tradycjonalizmu*, Arcana, Kraków.

Oddziaływanie inflacji na wzrost gospodarczy w Polsce w okresie 1991-2009

The impact of inflation on economic growth in Poland in the period 1991-2009

Piotr Misztal

Politechnika Radomska, Wydział Zarządzania, Katedra Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych i Integracji Regionalnej

Abstract

The main aim of the study was to analyze the impact of inflation on the economic growth in Poland in the period from 1991 to 2009. In the paper, methods based on the literature study of international economics and international finance as well as econometric methods (*Vector Autoregression Model - VAR*) were used. All statistics used in the paper came from the statistical base *EconStats*.

On the basis of the analysis of the relationship between inflation and the economic growth in Poland in the period from 1991 to 2009 you can point to several key conclusions. Firstly, relationship between the inflation rate and the dynamics of real GDP in Poland was relatively important in this period. Moreover, on the basis of VAR model estimates, a negative influence of inflation on the economic growth in Poland over considered period was confirmed. The results also revealed that changes in the inflation rate accounted for 0.5% variability of the growth rate of real GDP in Poland after a year from the shock. Moreover, the existence of non-linear relationship between inflation and economic growth in Poland was confirmed and two threshold levels of inflation amounted to 2.49% and 11.8% were estimated.

Keywords

inflation, economic growth, vector autoregression model

Wstęp

W ciągu ostatnich kilku dekad zależność między inflacją i wzrostem gospodarczym stała się przedmiotem zainteresowań ekonomistów, decydentów politycz-

nych i władz banków centralnych, zarówno krajów rozwiniętych gospodarczo i rozwijających się. W szczególności problematyka dotycząca tego, czy inflacja jest niezbędna dla wzrostu gospodarczego, czy też jest szkodliwa dla wzrostu gospodarczego, wywołuje znaczące debaty, zarówno teoretyczne, jak i empiryczne. Opinie na ten temat wciąż ewoluują pomiędzy poglądami strukturalistów i monetarystów. Z jednej strony, Mundell (1965) i Tobin (1965) wskazują na pozytywne relacje między stopą inflacji i stopą akumulacji kapitału, co implikuje tym samym pozytywny wpływ inflacji na wzrost gospodarczy. Co więcej, twierdzą oni, że skoro pieniądź i kapitał są substytucyjne, to wzrost stopy inflacji zwiększa akumulację kapitału poprzez zmniejszenie w portfelu udziału pieniądza na rzecz kapitału i tym samym przez stymulowanie wzrostu gospodarczego (Gregorio 1996). Z drugiej strony, Fischer i Modigliani (1978) sugerują występowanie negatywnego i nieliniowego związku między stopą inflacji i stopą wzrostu gospodarczego, zgodnie z mechanizmem nowej teorii wzrostu (Ramón, Malla 1997). Twierdzą oni również, że inflacja przyczynia się do ograniczenia wzrostu gospodarczego, w dużej mierze, nie w wyniku spadku rozmiarów inwestycji, lecz poprzez zmniejszenie efektywności inwestycji.

1. Zależność między inflacją a wzrostem gospodarczym w teorii ekonomii

W teorii ekonomii wskazuje się na występowanie różnych zależności między wzrostem gospodarczym i inflacją (Gokal, Hanif 2004). Poglądy dotyczące związków między inflacją i wzrostem gospodarczym istotnie różnią się wśród przedstawicieli różnych szkół ekonomicznych.

Główny przedstawiciel klasycznej teorii A. Smith twierdził, że oszczędności kreują inwestycje i stąd wzrost gospodarczy. Dlatego też uważał on, że dystrybucja dochodów jest jednym z najważniejszych czynników determinujących dynamikę wzrostu gospodarczego kraju. Smith twierdził również, że zyski przedsiębiorstw zmniejszają się, nie z powodu spadku krańcowej produktywności czynników produkcji, lecz za sprawą rywalizacji między przedsiębiorstwami o pracowników, która ostatecznie prowadzi do wyższych płac. Zależności między zmianą poziomu cen (inflacją) i wzrostem gospodarczym nie zostały jasno wyartykułowane w klasycznych teoriach wzrostu. Jednakże należy domniemywać, iż zależność między tymi dwoma zmiennymi jest ujemna, na co może wskazywać spadek zysków przedsiębiorstw w wyniku wyższych kosztów pracy.

Z kolei, kluczowym elementem w tradycyjnej, keynesowskiej teorii wzrostu jest model AS-AD obrazujący kształtowanie się zagregowanej podaży (AS) i za-

gregowanego popytu (AD) w zależności od poziomu inflacji i produkcji. Zgodnie z tym modelem, istnieje jedynie krótkookresowa substytucja (wymiana) między wzrostem gospodarczym i zmianami inflacji w kraju.

Natomiast zgodnie z teorią monetarystyczną, sformułowaną przez M. Friedmana, inflacja jest postrzegana jako efekt wzrostu podaży lub szybkości obiegu pieniądza w tempie wyższym od tempa wzrostu gospodarczego kraju. Wówczas nadmierna podaż pieniądza w stosunku do ilości dóbr oferowanych w kraju sprawia, że na jednostkę danego dobra przypada większa ilość pieniądza, co oznacza wzrost cen w kraju.

Z kolei, w świetle neoklasycznej teorii wzrostu, zależność między inflacją i wzrostem gospodarczym jest niejednoznaczna. Analiza teoretyczna różnych neoklasycznych modeli wzrostu gospodarczego (m.in. Solowa, Swana, Mundella, Tobina, Stockmana) potwierdza, że modele te przynoszą bardzo różne wyniki w odniesieniu do związku między inflacją i wzrostem gospodarczym. Wzrost inflacji może prowadzić do wzrostu krajowej produkcji (*efekt Tobina*), lub spadku krajowej produkcji (*efekt Stockmana*), lub nie spowodować żadnych zmian poziomu produkcji w kraju (Sidrauski 1967).

Związek między inflacją i wzrostem gospodarczym wygląda odmiennie w świetle teorii neo-keynesowskiej. Głównym elementem tej teorii jest koncepcja potencjalnej produkcji (*Potential Output*). Potencjalna produkcja to wielkość produkcji, którą można by wytworzyć w gospodarce, gdyby wszystkie czynniki wytwórcze były optymalnie wykorzystane. Ten poziom produkcji koresponduje z naturalną stopą bezrobocia, zwaną również jako stopa bezrobocia nie przyspieszająca inflacji (*Non-Accelerating Inflation Rate of Unemployment - NAIRU*). Zgodnie z tą teorią, poziom inflacji zależy od poziomów aktualnej produkcji krajowej (PKB) oraz naturalnej stopy bezrobocia.

Odmienne poglądy na współzależności między inflacją i wzrostem gospodarczym mają zwolennicy teorii wzrostu endogenicznego. Teorie wzrostu endogenicznego analizują wzrost gospodarczy, który jest generowany przez czynniki związane z procesem produkcji, na przykład korzyści skali oraz indukowane zmiany technologiczne. W teoriach wzrostu endogenicznego, stopa wzrostu gospodarczego zależy od jednej zmiennej, mianowicie od stopy zwrotu z kapitału. Stąd, inflacja, przyczyniając się do spadku stopy zwrotu z zainwestowanego kapitału, prowadzi do ograniczenia akumulacji kapitału i spadku stopy wzrostu gospodarczego.

Pomimo występowania wielu odmiennych poglądów dotyczących związków między inflacją i wzrostem gospodarczym, w literaturze ekonomicznej zasadniczo sugeruje się poniższy mechanizm transmisji impulsów inflacyjnych na wzrost gospodarczy (rys. 1).

Źródło: Li (2006)

Rys. 1. Mechanizm transmisji impulsów inflacyjnych na wzrost gospodarczy

Autorzy wielu badań teoretycznych argumentują, że w zależności od poziomu inflacji, może ona promować lub szkodzić wzrostowi gospodarczemu. Na przykład Lucas (1973) wyjaśnia, że niska inflacja pozwala przewyciężyć sztywność nominalną cen i płac. Dodatkowo, inflacja może przyczynić się ponownego wyrównania się względnych cen w odpowiedzi na zmiany strukturalne w produkcji, w trakcie okresu szybkiej modernizacji. W tym przypadku inflacja jest dość ważnym czynnikiem wzrostu gospodarczego. Z drugiej strony, wysoka stopa inflacji powoduje powstawanie „kosztów zdzieranych zółwek” (*Shoe Leather Costs*) "oraz kosztów zmian cen (*Menu Costs*), zniechęca do podejmowania długoterminowych inwestycji oraz zakłóca system podatkowy (Romer 2001)¹.

2. Inflacja i wzrost gospodarczy w świetle wyników analiz empirycznych

Pomimo niejednoznacznych poglądów teoretycznych dotyczących związków między inflacją i wzrostem gospodarczym, wiele przeprowadzonych badań empirycznych potwierdza występowanie istotnej relacji między tymi dwoma zmiennymi makroekonomicznymi.

Na przykład Mallik i Chowdhury (2001) analizowali krótko i długookresowe współzależności, między inflacją i wzrostem gospodarczym w czterech krajach południowej Azji (Bangladesz, Indie, Pakistan, Sri Lanka) w okresie 1957-1997, przy wykorzystaniu modelu wektorowej korekty błędem (*Error Correction Model - ECM*). Wyniki badań ujawniły występowanie dodatniej korelacji między inflacją

¹ Koszt zdzieranych zółwek związany jest z dodatkowym wysiłkiem gospodarstw domowych podejmowanym w celu zmniejszenia udziału pieniądza w posiadanych zasobach. Koszt zmian cen to koszt wynikający z konieczności częstszych zmian cen w warunkach wysokiej inflacji.

i wzrostem gospodarczym we wszystkich z analizowanych krajów. Ponadto, udowodnili oni, że współczynnik wrażliwości inflacji na zmiany tempa wzrostu gospodarczego był większy od współczynnika wrażliwości wzrostu gospodarczego na zmiany inflacji.

Również Barro (1995) prowadził badania dotyczące związku między inflacją i wzrostem gospodarczym na grupie ponad 100 krajów w okresie 1960-1990. Wyniki badań potwierdziły negatywne oddziaływanie inflacji na wzrost gospodarczy i inwestycje w tych krajach. Mianowicie, wzrost średniej stopy inflacji o 10 p.p. prowadzi do spadku tempa wzrostu realnego PKB per capita o około 0,2-0,3 p.p.

Także Li (2006) analizował współzależności między inflacją i wzrostem gospodarczym w 117 krajach (90 krajów rozwijających się i 27 krajów rozwiniętych gospodarczo) w okresie 1961-2004. Rezultaty analizy wskazywały na występowanie ujemnej korelacji między analizowanymi zmiennymi, przy czym zależność ta okazała się być nieliniowa.

Większość przeprowadzonych badań wskazuje jednak na występowanie ujemnej zależności między inflacją i wzrostem gospodarczym. Jednakże kluczową kwestią jest określenie optymalnego poziomu inflacji w kraju, tzn. takiego poziomu inflacji w warunkach, którego realne tempo wzrostu gospodarczego jest najwyższe. Optymalny poziom inflacji zależy od charakteru i struktury gospodarki i różni się w poszczególnych krajach (Mubarik 2005)..

Pypko (2009) badał związki między inflacją i wzrostem gospodarczym w krajach członkowskich Wspólnoty Niepodległych Państw (*Commonwealth of Independent States - CIS*) w okresie 2001-2008 za pomocą testu przyczynowości Grangera oraz klasycznej metody najmniejszych kwadratów. Wyniki badań wskazują na pozytywne oddziaływanie inflacji na wzrost gospodarczy Ukrainy, Białorusi, Rosji, Gruzji, Kazachstanu i Mołdowy, jedynie do określonego poziomu inflacji. Mianowicie, stopa inflacji poniżej 8% w skali roku była czynnikiem wspierającym wzrost gospodarczy w analizowanych krajach, zaś roczna stopa inflacji przekraczająca ten poziom oddziaływała negatywnie na wzrost gospodarczy krajów WNP.

Podobne wyniki uzyskał Sarel (1996), który za pomocą klasycznej metody najmniejszych kwadratów analizował zależności między inflacją oraz wzrostem gospodarczym w 87 krajach rozwiniętych gospodarczo i rozwijających się w okresie 1870-1990. Wyniki analizy wskazywały na pozytywne wpływy inflacji na wzrost gospodarczy w sytuacji, gdy roczna stopa inflacji nie przekraczała 8%. Natomiast, w sytuacji gdy stopa inflacji przekraczała ten poziom progowy, inflacja negatywnie oddziaływała na wzrost gospodarczy.

Natomiast Ahmed i Mortaza (2005) przeprowadzili badania dotyczące związku między inflacją oraz wzrostem gospodarczym w Bangladeszu w okresie 1980-2005

przy pomocy modelu wektorowej korekty błędem. Wyniki ich badań jednoznacznie wskazywały na występowanie istotnej i ujemnej długookresowej zależności między inflacją i wzrostem gospodarczym w Bangladeszu. Co więcej badania potwierdziły występowanie progowego poziomu inflacji równego 6%, poniżej którego inflacja wywierała pozytywny wpływ na wzrost gospodarczy tego kraju.

Z kolei, Mubarik (2005) oszacował średni progowy poziom inflacji w Pakistanie w okresie 1973-2000, przy pomocy testu przyczynowości Grangera oraz modelu progowego. Wyniki jego badań wskazywały, że roczna stopa inflacji poniżej 9% oddziaływała pozytywnie na wzrost gospodarczy, zaś powyżej tego poziomu wpływ inflacji na tempo wzrostu gospodarczego Pakistanu był ujemny.

Khan i Senhadji (2001) przeprowadzili badania dotyczące związku między inflacją i wzrostem gospodarczym łącznie w 140 krajach rozwiniętych gospodarczo i rozwijających się w okresie 1960-1998, wykorzystując nieliniową metodę najmniejszych kwadratów. Wyniki badań wskazywały na występowanie progowego poziomu inflacji, poniżej którego odnotowano brak oddziaływania inflacji na wzrost gospodarczy, a powyżej którego stwierdzono negatywny wpływ inflacji na wzrost gospodarczy w analizowanych krajach. Jednocześnie obliczono, iż progowy poziom inflacji w krajach rozwiniętych gospodarczo był zdecydowanie niższy (1%-3%) niż w krajach rozwijających się (11%-12%)

Podobne wyniki badań uzyskali Vaona i Schiavo (2005), badający współzależności między inflacją i wzrostem gospodarczym w 167 wybranych krajach, w okresie 1960-1999. Otóż rezultaty analizy wskazywały na występowanie ujemnej zależności między inflacją i wzrostem gospodarczym w tych krajach oraz potwierdziły występowanie progowych poziomów inflacji zbliżonych do 10% w przypadku krajów rozwiniętych gospodarczo i 15% w krajach rozwijających się. Co więcej, wyniki badań sugerowały, że poniżej progowych poziomów inflacji, wpływ inflacji na wzrost gospodarczy analizowanych krajów był nieznaczący.

3. Oddziaływanie inflacji na wzrost gospodarczy w Polsce w okresie 1991-2009

W celu analizy związku przyczynowo-skutkowego, pomiędzy zmianami inflacji i dynamiki realnego PKB w Polsce w okresie 1991-2009, wykorzystano model wektorowej autoregresji (*Vector Autoregression Model – VAR*) przedstawiający się poniższym wyrażeniem:

$$GDP_t = \sum_{k=1}^p \alpha_k GDP_{t-k} + \sum_{k=1}^p \beta_k INF_{t-k} + \mu_t \quad (4)$$

gdzie:

INF – przeciętna, roczna stopa inflacji w Polsce, mierzona za pomocą wskaźnika cen konsumpcyjnych (CPI);

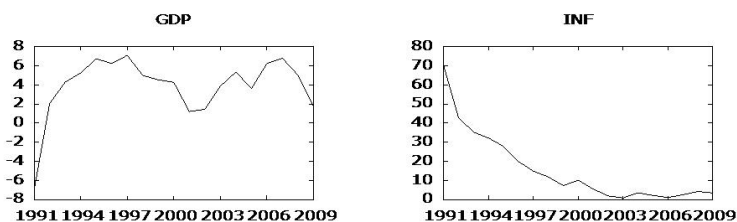
GDP – dynamika realnego produktu krajowego brutto w Polsce;

μ - składnik resztowy;

t – okres analizy;

k – liczba opóźnień zmiennych

Wszystkie wymienione powyżej szeregi czasowe miały częstotliwość roczną i obejmowały okres od 1991 roku do 2009 roku. Ostatecznie, zmiany wskaźników wykorzystanych w modelu przedstawiały się zgodnie z rysunkiem 2.

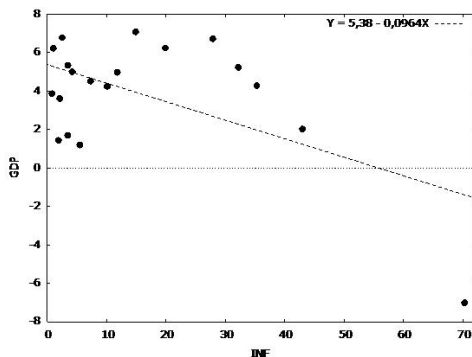

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych EconStats (2010).

Rys. 2. Dynamika inflacji oraz realnego PKB w Polsce w okresie 1991-2009

Obliczony na podstawie powyższych danych współczynnik korelacji między zmianą inflacji i realnego produktu krajowego brutto w Polsce w okresie 1991-2009 wyniósł -0,56, co świadczyło o występowaniu istotnej i ujemnej zależności liniowej między analizowanymi zmiennymi (rys. 3).

Przed dokonaniem estymacji modelu, kluczową kwestią było określenie stacjonarności analizowanych szeregów czasowych. W tym celu wykorzystano rozszerzony test Dickeya-Fullera – ADF (*Augmented Dickey-Fuller*). Wśród analizowanych danych, wykorzystanych w dalszej części opracowania, znalazły się szeregi czasowe o stopniach integracji 0, co oznaczało występowanie stacjonarności tych zmiennych. Należy również podkreślić, że ze względu na brak występowania kointegracji między zmiennymi modelu, nie było możliwości rozszerzenia i przekształcenia strukturalnego modelu VAR w wektorowy model korekty błędem.

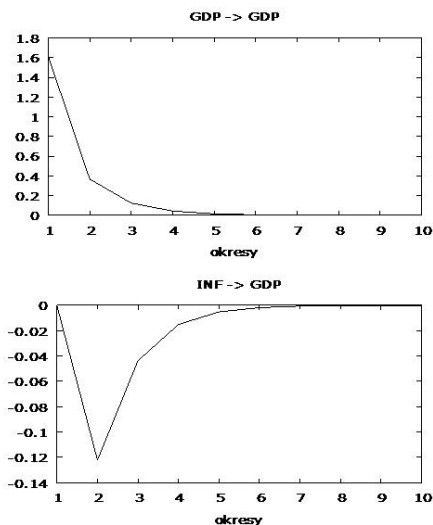
Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych EconStats (2010).

Rys. 3. Wykres rozrzutu z regresją liniową między inflacją i PKB w Polsce w okresie 1991-2009

Kolejnym krokiem analizy był pomiar siły oddziaływania inflacji na dynamikę realnego produktu krajowego brutto w Polsce w okresie 1991-2009. Pomiaru tego dokonano przy pomocy tzw. funkcji odpowiedzi impulsowych (*Impulse Response Function*), czyli funkcji reakcji PKB na impuls w postaci jednostkowej zmiany stopy inflacji (rys. 4).

Na podstawie powyższych rysunków zauważono, iż szokowy wzrost dynamiki realnego PKB w Polsce prowadził do stopniowego wzrostu dynamiki PKB w ciągu kolejnych sześciu lat, a następnie do jej stabilizacji. Odmiennie wyglądała sytuacja w przypadku reakcji PKB na szok w postaci wzrostu stopy inflacji w Polsce. Otóż, wzrost stopy inflacji prowadził do stopniowego spadku dynamiki realnego PKB w Polsce w ciągu kolejnych sześciu lat, a w dalszej kolejności do jej stabilizacji.

Ostatnim etapem analizy była dekompozycja wariancji składnika resztowego (*Cholesky Decomposition*) tempa zmian realnego PKB w Polsce, w celu oszacowania wpływu zmian inflacji na kształtowanie się zmienności dynamiki PKB w Polsce. Na podstawie danych z tabeli 1 można zauważyć, że zmiany stopy inflacji w Polsce wyjaśniały około 0,5% zmienności dynamiki realnego PKB w Polsce, po upływie roku od momentu wystąpienia szoku oraz 0,6% po upływie dziesięciu lat. Dla porównania, największy udział w wyjaśnieniu zmienności dynamiki realnego PKB w Polsce w okresie 1991-2009 miał czynnik inercyjny, czyli opóźniona dynamika PKB.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie bazy danych EconStats (2010).

Rys. 4. Wykresy funkcji odpowiedzi impulsowych produktu krajowego brutto w Polsce na impuls wywołany jednorazową, jednostkową zmianą stopy inflacji w Polsce w okresie 1991-2009

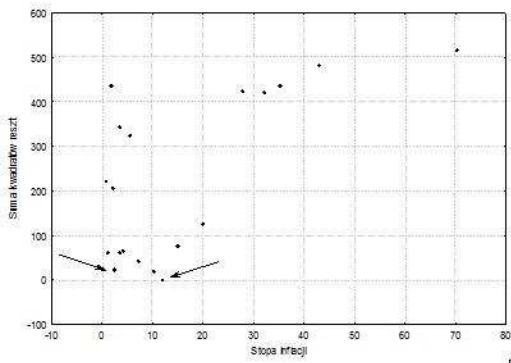
Tablela. 1. Dekompozycja wariancji składnika resztowego dynamiki realnego produktu krajowego brutto w Polsce w okresie 1991-2009

Dekompozycja wariancji dla zmiennej: GDP		
okres	GDP	INF
1	100,0	0,0
2	99,5	0,5
3	99,4	0,6
4	99,4	0,6
5	99,4	0,6
6	99,4	0,6
7	99,4	0,6
8	99,4	0,6
9	99,4	0,6
10	99,4	0,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych EconStats (2010).

Następnym etapem przeprowadzonej analizy było zbadanie nieliniowego charakteru oddziaływania inflacji na wzrost gospodarczy, przy pomocy nieliniowej metody najmniejszych kwadratów (metody minimum sumy kwadratów reszt). W

ten sposób oszacowano dwa progowe poziomy inflacji w Polsce, czyli takie stopy inflacji, po przekroczeniu, których wpływ inflacji na wzrost gospodarczy był ujemny². Zgodnie z wynikami badań, progowe stopy inflacji w Polsce wynosiły 2,49% oraz 11,8% (rys. 5).

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych EconStats (2010).

Rys. 5. Suma kwadratów reszt a stopa inflacji w Polsce w okresie 1991-2009

Zgodnie z powyższym rysunkiem, suma kwadratów reszt zmieniała się w miarę wzrostu stopy inflacji w Polsce. Dwa minima zostały osiągnięte przy inflacji równej 2,49% oraz 11,8%. Co więcej, stwierdzono występowanie istotnej i ujemnej zależności liniowej między inflacją a wzrostem gospodarczym w Polsce (-0,41) w przypadku, gdy stopa inflacji znajdowała się powyżej pierwszego poziomu progowego oraz dwukrotnie silniejszej i ujemnej korelacji między inflacją a wzrostem gospodarczym (-0,85), w przypadku inflacji przekraczającej drugi poziom progowy. Natomiast, w przypadku inflacji mniejszej niż 2,49%, nie stwierdzono jakiegokolwiek zależności liniowej między inflacją oraz wzrostem gospodarczym (0,04).

4. Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonej analizy, dotyczącej związku między inflacją i tempem wzrostu gospodarczego w Polsce w okresie 1991-2009, można wskazać na kilka kluczowych wniosków. Po pierwsze, w analizowanym okresie występowała stosunkowo istotna korelacja między zmianą stopy inflacji i dynamiką realnego

² Zbliżone wyniki badań uzyskali Drukker, Gomis-Porqueras i Hernandez-Verme (2005) analizując wpływ inflacji na wzrost gospodarczy w krajach rozwiniętych gospodarczo. Wyniki ich badań wskazywały na występowanie dwóch inflacji progowych wynoszących 2,57% i 12,61%.

PKB w Polsce. Ponadto, na podstawie oszacowań modelu VAR, potwierdzono negatywne oddziaływanie inflacji na tempo wzrostu PKB w Polsce w badanym okresie. Wyniki badań ujawniły także, że zmiany inflacji wyjaśniały w około 0,5% zmienność dynamiki realnego produktu krajowego brutto w Polsce, po upływie roku od szokowej zmiany danego czynnika.

Rezultaty przeprowadzonej analizy są szczególnie istotne dla władz monetarnych kraju, które - zgodnie ze swoim ustawowym obowiązkiem - powinny dążyć do utrzymania stabilnego poziomu cen w Polsce. Z drugiej strony, Narodowy Bank Polski powinien wspierać wzrost gospodarczy w kraju, pod warunkiem, że nie jest to sprzeczne z podstawowym celem NBP. Wyniki przeprowadzonych badań jednoznacznie wskazują na występowanie w okresie 1991-2009 ujemnej zależności między inflacją i dynamiką wzrostu gospodarczego w Polsce, w przypadku, gdy stopa inflacji przekraczała poziom 2,49% oraz brak tej zależności, w przypadku inflacji mniejszej niż 2,49%, co oznaczało, że polityka banku centralnego, zmierzająca do stabilizowania cen w kraju, tylko w pewnym stopniu przyczyniała się do szybszego wzrostu gospodarczego w Polsce. Analizując, bowiem kształtowanie się wskaźnika cen konsumpcyjnych w Polsce w okresie 1991-2009 można zauważyć, że tylko w trakcie pięciu lat, z całego analizowanego okresu, roczna stopa inflacji nie przekraczała 2,49% i w związku z tym była neutralna dla dynamiki wzrostu gospodarczego. Natomiast, w pozostałych latach inflacja przyczyniała się do ograniczenia dynamiki wzrostu realnego PKB w Polsce.

Zatem, z punktu widzenia oddziaływania inflacji na wzrost gospodarczy w Polsce, istotne wydaje się rozważenie możliwości nieznacznej modyfikacji celu inflacyjnego w Polsce, który od początku 2004 roku wynosi 2,5%, z dopuszczalnym przedziałem wahań ± 1 p.p., w kierunku całkowitej likwidacji tego dopuszczalnego pasma wahań.

Piśmiennictwo

1. Ahmed S., Mortaza G., 2005. *Inflation and Economic Growth in Bangladesh: 1981-2005*. Bangladesh Bank Working Paper Series 0604.
2. Barro R.J. 1995., *Inflation and Economic Growth*. National Bureau of Economic Research Working Paper 5326.
3. Chaturvedi V., Kumar B., Dholakia R. H., 2009. *Inter-Relationship between Economic Growth, Savings and Inflation in Asia*. Journal of International Economic Studies 23.

4. Drukker D., Gomis-Porqueras P., Hernandez-Verme P., 2005. *Threshold Effects in the Relationship Between Inflation and Growth: A New Panel-Data Approach*. <http://www.uh.edu/~cmurray/TCE/papers/Drukker.pdf>
5. Faria J. R., Carneiro F. G., 2001. *Does High Inflation Affect Growth in the Long and Short Run?*. *Journal of Applied Economics* 4(1).
6. Gokal V., Hanif S., 2004. *Relationship between Inflation and Economic Growth*. Reserve Bank of Fiji Working Paper 4.
7. Khan M. S., Senhadji A. S. 2001. *Threshold Effects in the Relationship between Inflation and Growth*. *International Monetary Fund Staff Papers* 48(1).
8. Li M., 1996. *Inflation and Economic Growth: Threshold Effects and Transmission Mechanisms*. CEA 40th Annual Meetings. 26-28 May.
9. Mallik G., Chowdhury A., 2001. *Inflation and Economic Growth: Evidence from Four South Asian Countries*. *Asia-Pacific Development Journal* 8(1).
10. Mubarik Y. A., 2005. *Inflation and Growth: An Estimate of the Threshold Level of Inflation in Pakistan*. *State Bank of Pakistan Research Bulletin*. 1(1-2).
11. Sarel M., 1996. *Nonlinear Effects of Inflation on Economic Growth*. *International Monetary Fund Staff Paper*. Mar 1996.
12. Sergii P., 2009. *Inflation and Economic Growth: The Non-Linear Relationship*. Evidence from CIS Countries. Kyiv School of Economics. <http://kse.org.ua/uploads/file/Pypko.pdf>
13. Vaona A., Schiavo S., 2005. *Semiparametric Evidence on the Long-Run Effects of Inflation on Growth*. *Economia*. University of Trento Technical Report 20.

Szanghajska Organizacja Współpracy – geopolityka

The Shanghai Cooperation Organization – geopolitics

Anna Perkowska

Politechnika Białostocka, Wydział Zarządzania, Katedra Ekonomii i Nauk Społecznych

Abstract

The article contains an overview of the origin and evolution of the Shanghai Cooperation Organization from its foundation as the Shanghai Five in 1996 to its growing international importance in 2009. Information enclosed in the text depicts the economic, political and military cooperations between organization's members and neighbouring countries as well as SCO and the world's greatest power. Furthermore, the article revolves around SCO's nearest future in the geopolitical arena.

Keywords

geopolitics, the Shanghai Cooperation Organization, Central Asia, Russia, China, United States of America, India, military alliance, World Powers, regional organization, international cooperation

Uwagi wstępne - uwarunkowania

Szanghajska Organizacja Współpracy (SOW) w dzisiejszym kształcie stanowi sumę: chińskich ambicji międzynarodowych, rosyjskiego „kompleksu imperialistycznego” oraz centralno – azjatyckiego bogactwa energetycznego. To prawdopodobnie także zinstytucjonalizowana forma elastycznego podejścia władz w Pekinie do zmieniającej się rzeczywistości geopolitycznej; do świata, w którym ChRL nie zajmuje pozycji dominującej, chociaż do niej aspiruje – w przeciwieństwie do roli, którą odgrywa w gospodarce światowej. Na pewno jest to również płaszczyzna zabiegów dyplomatycznych, których efekty wykorzystywane są przez państwa członkowskie w realizacji ich polityk zagranicznych. Jednak, przede wszystkim, jest to organizacja skupiająca w swoich szeregach kraje, znajdujące się na różnych etapach rozwoju ekonomicznego i politycznego. Państwa, w których różnicami potencjałów kreuje, zarówno w aspekcie regionalnym, jak też wewnętrznym, zagrożenie szeroko pojętego bezpieczeństwa ich obywateli. Czynnika, który

w 1996 roku stał się jedną z przesłanek utworzenia Szanghajskiej Piątki, a następnie powołania do życia Szanghajskiej Organizacji Współpracy.

Pierwotny z 1996 r. służyć miał, jako forum dialogu, reprezentantom Rosji, Chin, Kazachstanu, Kirgistanu oraz Tadżykistanu, przy rozwiązywaniu wspólnego dla regionu problemu nieuregulowanego statusu granic. Jednak, wraz ze zmianami instytucjonalnymi organizacji, rozrastał się również katalog jej działań – początkowo o promocję przeciwdziałania islamskiemu ekstremizmowi i separatyzmowi etniczemu¹ (później sklasyfikowane jako tzw. trzy zła – terroryzm, separatyzm i ekstremizm)² oraz o kooperację w sferze gospodarczej³. Podkreślano przy tym wielokrotnie, że intencją forum nie jest pod żadnym względem utworzenie sojuszu polityczno – wojskowego⁴, a jedynie działanie w imię tzw. „ducha Szanghaju”. Normę, która za podstawę uznawała, przede wszystkim, zacieśnienie współpracy i pogłębienie zaufania oraz wzajemny szacunek dla różnorodności kultur, a także równość i dążenie do wspólnego rozwoju. Idea tej zasady została w pełni przedstawiona w 2006 roku w „Deklaracji Pięciolecia”⁵. Niestety pojęcie tego „ducha” nadal pozostaje niedookreślone, co pozwala podmiotom na jego zróżnicowaną interpretację⁶. Obecnie działanie SOW napędza współpraca na płaszczyznach: kulturalnej, transportowej, gospodarczej, a przede wszystkim w zakresie energii, bezpieczeństwa regionalnego oraz antyamerykanizmu⁷, charakterystycznego dla dwóch największych państw członkowskich organizacji – Rosji i Chin.

Dzisiaj, o potęgę i siłę Szanghajskiej Organizacji Współpracy świadczy fakt, że jej państwa członkowskie już teraz zajmują powierzchnię ponad trzech – czwartych obszaru Eurazji i skupiają łącznie, w swoich granicach, ćwierć populacji całego globu. Jedynie w oparciu o te dane można stwierdzić, że jest to obecnie największa międzynarodowa organizacja, o charakterze obronnym, na świecie i najważniejsza z punktu widzenia współpracy gospodarczej oraz integracji – w Azji

¹ Klare M. T., 2008. *Rising Powers, Shrinking Planet. How Scarce Energy is Creating a New World Order*. Oneworld Publications, s. 230.

² Lewis D., 2008. *The Temptations of Tyranny in Central Asia*. Hurst & Company, London, s. 221.

³ Zamarajeva A., 2005. *Interesy Chin w Azji Centralnej*. Azja – Pacyfik, t. 8, s. 144.

⁴ Trzaskowski P., 2008. *Instytucjonalizacja Współpracy w ramach Szanghajskiej Organizacji Współpracy*. (w:) B. Bojarczyk, A. Ziętek (red.). *Region Azji Centralnej jako obszar wpływów międzynarodowych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie – Skłodowskiej, Lublin, s. 227.

⁵ *Declaration on the Fifth Anniversary of the Shanghai Cooperation Organization*, Shanghai 15 June 2006, SCO Summit, witryna internetowa http://english.scosummit2006.org/en_zxbb/2006-06/15/content_755.htm, stan z dnia 6.12.2009.

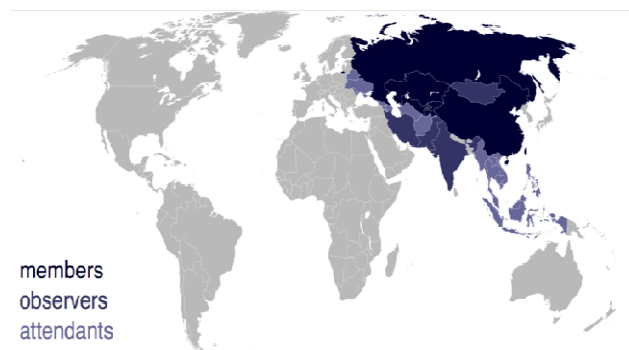
⁶ Hanova S., 2009. *Perspectives on the SCO: Images and Discourses*. China and Eurasia Forum Quarterly 7(3), October, s. 67.

⁷ Klare M. T., op. cit., s. 230.

Centralnej⁸. Należy przy tym już teraz zakładać, że prawdopodobny przyszły skład SOW będzie uwzględniać pięć sił nuklearnych⁹.

Struktura i ramy instytucjonalne

Rozbudowa SOW nie dotyczyła jedynie katalogu działań, narzędzi czy celów. Ten proces odnosił się również do wzrostu liczby państw członkowskich i do tego członkostwa aspirujących (rys. 1).

Źródło: Chossudovsky M., „Cold War Shivers”: War Preparations in the Middle East and Central Asia, Global Research, October 6, 2006. Dokument elektroniczny. Tryb dostępu: <http://www.globalresearch.ca/PrintArticle.php?articleId=3407>, stan z dn. 15.04.2009.

Rys. 1. Państwa członkowskie, obserwatorzy i zainteresowani integracją w ramach SOW, stan na rok 2009

Uzbekistan zdecydował się na pełną partycypację w organizacji w roku 2001. Z kolei, do grona obserwatorów przyjęto w ostatnich latach Mongolię (2004), Iran, Indie i Pakistan (2005). Warto zaznaczyć, że potencjalne uczestnictwo Teheranu w ramach podmiotu już teraz spędza sen z powiek administracji waszyngtońskiej oraz nie nastroja pozytywnie samych władz w Pekinie. Postrzega się bowiem Iran, nie tylko jako podmiot, który poprzez swoją strategię wzbogacania uranu, generuje poważne zagrożenie nuklearne, ale również jako państwo, które prawdopodobnie

⁸ Sznajder A., 2006. *China's Shanghai Cooperation Organisation Strategy*, University of California Press, May, s. 101.

⁹ Zeb R., 2006. *Pakistan and the Shanghai Cooperation Organization*, “China and Eurasia Forum Quarterly 4(4), November, s. 56.

wspiera działania terrorystyczne¹⁰. Wobec tych argumentów, potencjalne członkostwo Iranu może, w następstwie, wskazywać na podwójne standardy Szanghajskiej Organizacji Współpracy, angażującej się, zgodnie ze swoimi postulatami, w działania antyterrorystyczne¹¹. Z drugiej strony, potencjalne członkostwo Indii może przybliżyć pozostałym państwom ducha demokracji i promować liberalny charakter przeprowadzanych reform¹². Forum współpracy i dialogu, w ramach już rozszerzonej SOW, może także w przyszłości przyczynić się do poprawy relacji indyjsko – pakistańskich oraz rozwiązania, charakterystycznych dla tych państw, wspólnych problemów¹³. Może również wpłynąć na intensyfikację i instytucjonalizację walki Islamabadu z terroryzmem, przede wszystkim, na płaszczyźnie RATS¹⁴. Warto także wspomnieć, że uczestnictwo w organizacji wielokrotnie proponowano Turkmenistanowi¹⁵.

Porządek instytucjonalny organizacji regulują akty: „Deklaracja o utworzeniu Szanghajskiej Organizacji Współpracy” i „Szanghajska konwencja o walce z terroryzmem, separatyzmem i ekstremizmem” z 15 czerwca 2001r. oraz dokument najistotniejszy z punktu widzenia analizy struktury SOW – „Karta Szanghajskiej Organizacji Współpracy” z 7 czerwca 2002r.¹⁶

Uchwalona w 2002 roku, na szczycie w Moskwie, „Karta Szanghajskiej Organizacji Współpracy” precyzowała postanowienia podpisanej rok wcześniej „Deklaracji o utworzeniu SOW”¹⁷. Dotyczyły one m.in. budowy wzajemnego zaufania i stosunków dobrosąsiedzkich; współpracy w celu utrzymania pokoju, bezpieczeństwa i stabilności w regionie; przeciwdziałania terroryzmowi, separatyzmowi i ekstremizmowi; likwidacji handlu narkotykami, bronią, międzynarodowej prze-

---

¹⁰ Lampton D. M., 2008. *The Three Faces of Chinese Power: Might, Money and Minds*. University of California Press, London, s. 46.

¹¹ Germanovich G., 2008. *The Shanghai Cooperation Organization: A Threat to American Interests in Central Asia?* China and Eurasia Forum Quarterly 6(1), s. 36.

¹² Hanova S., op. cit., s. 68.

¹³ Zeb R., op. cit., s. 56.

¹⁴ Rehman F., 2005. *Pakistan Embraces the Shanghai Spirit*. Institute of Strategic Studies, Islamabad, Quarterly Journal, XXV Autumn 3, 2005. Dokument elektroniczny. Tryb dostępu: http://www.issi.org.pk/journal/2005_files/no_3%5Carticle%5Ca2.html, stan z dn. 6.12.2009.

¹⁵ Weitz R., 2007. *SCO Fails to Solve its Expansion Dilemma*. Central Asia – Caucasus Analyst 9(18), s. 3.

¹⁶ Wańczyk K., *Szanghajska Organizacja Współpracy*. Portal Spraw Zagranicznych, Dokument elektroniczny. Tryb dostępu: <http://www.psz.pl/tekst-3059/Szanghajska-Organizacja-Wspolpracy>, stan z dn. 9.04.2009.

¹⁷ Trzaskowski P. op. cit., s. 228.

stępczości i nielegalnej migracji; ułatwienie wszechstronnego i zrównoważonego rozwoju gospodarczego, społecznego i kulturalnego¹⁸.

Struktury organizacyjne SOW składają się z instytucji oraz mechanizmów usprawniających zarówno dialog, jak i spotkania międzypaństwowe¹⁹. Najważniejszym organem, powołanym do życia przez Kartę, jest Rada Szefów Państw, spotykająca się na corocznych szczytach i wyznaczająca główne sfery aktywności organizacji, kontakty z innymi państwami czy organizacjami oraz omawiająca najważniejsze kwestie międzynarodowe. Innym ciałem SOW jest Rada Szefów Rządów, która decyduje przede wszystkim o kwestiach typowo ekonomicznych. Z kolei, Rada Ministrów Spraw Zagranicznych, zgodnie z artykułem 7 Karty, zajmuje się codzienną działalnością organizacji, w szczególności konsultacjami w sprawach międzynarodowych wewnątrz organizacji oraz przygotowaniem spotkań Rady Szefów Państw. W szczególnych wypadkach, Rada Ministrów ma prawo wydawać oświadczenia w imieniu SOW. Najniższym rangą organizmem funkcjonalnym jest Rada Narodowych Koordynatorów, która skupia w swych szeregach przedstawicieli państw i zajmuje się aranżowaniem szczytów Rady Szefów Państw, Rady Szefów Rządów oraz Rady Ministrów Spraw Zagranicznych. Karta wskazuje także na dwa stałe organy. Jednym z nich jest Sekretariat SOW z siedzibą w Pekinie, którego głównym zadaniem jest udzielanie organizacyjnego i technicznego wsparcia aktywności w ramach organizacji oraz przygotowanie propozycji corocznego budżetu. Przy czym, Sekretarz Generalny wybierany przez Radę Szefów Państw reprezentuje całą organizację. Drugim jest Regionalna Struktura Antyterrorystyczna (RATS)²⁰, powstała na mocy dwóch dokumentów: „Deklaracji o utworzeniu SOW” oraz „Konwencji o zwalczaniu terroryzmu, separatyzmu i ekstremizmu” (tzw. Konwencji Szanghajskiej). Mandat RATS skupia się na zwalczaniu terroryzmu, poprzez wymianę informacji oraz koordynowanie odpowiednich działań straży granicznych, służb celnych oraz służb bezpieczeństwa²¹. W ramach Szanghajskiej Organizacji Współpracy funkcjonuje jeszcze jedna instytucja – „Grupa Biszkecka”, której głównym celem działania jest zagwarantowanie bezpieczeństwa regionalnego. Organ ten ma charakter konsultacyjny – prowadzi dyskusje i przygo-

---

¹⁸ *Shanghai Cooperation Organisation Charter*, Sankt Petersburg 7 June 2002, SCO Summit, witryna internetowa http://english.scosummit2006.org/en_bjzl/2006-04/20/content_98.htm, stan z dnia 6.12.2009.

¹⁹ Huasheng Z., 2006. *The Shanghai Cooperation Organization at 5: Achievements and Challenges Ahead*. China and Eurasia Forum Quarterly 4(3), s. 110.

²⁰ *Shanghai Cooperation Organisation Charter*, op. cit.

²¹ Trzaskowski P., op. cit., s. 230.

towuje plany kooperacji państw, przede wszystkim w dziedzinie walki z zorganizowaną przestępczością, terroryzmem i nielegalną migracją²².

Katalog instytucji w ramach SOW nie jest domeną zamkniętą. Ze względu na ciągłą rozbudowę celów oraz płaszczyzn współpracy, można spodziewać się na tym poziomie dalszego wzrostu ciał koordynujących realizację podejmowanych działań.

Ekonomiczny aspekt integracji

Rosja i Chiny są najsilniejszymi podmiotami działającymi w ramach SOW. Mimo bliskich relacji, których symbolem jest podpisany w 2001 roku Układ o Dobrosąsiedztwie, Przyjaźni i Współpracy, oraz wspólnych wyzwań, ich strategiczne partnerstwo nie jest wolne od konkurencji i potencjalnych sfer konfliktu²³, a często ich działania bywają nieskoordynowane²⁴. Moskwa obawia się, w tym wymiarze, wzrostu znaczenia Pekinu w Azji Centralnej, przede wszystkim w aspekcie ekonomicznym²⁵, gdzie wyraźnie widać różnicę w zaangażowaniu tych państw w regionie. Warto tu wskazać, że ChRL od blisko dekady angażuje się również, poza działalnością w ramach SOW, w charakterystyczne dla siebie, porozumienia dwustronne z pozostałymi republikami regionu w sferze handlowej, energetycznej oraz humanitarnej²⁶, co bezpośrednio sprzyja chińskiemu programowi rozwoju zachodnich prowincji²⁷. A także, w celu rozszerzenia swojej strefy wpływów i ugruntowania pozycji na arenie Azji Centralnej, Pekin poza corocznymi spotkaniami w ramach organizacji, prowadzi samodzielnie zintensyfikowane działania dyplomatyczne, w formie częstych spotkań oficjeli najwyższych szczebli zainteresowanych stron. Uwagę zwraca również fakt, że Chiny samodzielnie dofinansowują realizację niektórych projektów w ramach Szanghajskiej Organizacji Współpracy²⁸. Chociaż częściej angażują się w działania bilateralne niż wielostronne.

---

²² Wańczyk K., op. cit.

²³ Dwivedi R., 2006. *China's Central Asia Policy in Recent Times*. China and Eurasia Forum Quarterly 4(4), November 2006, s. 154.

²⁴ Hall M., 2009. *The Shanghai Cooperation Organisation: A Partner for Stabilizing Afghanistan?* Center for Defence and Strategic Studies, 2009, s. 5.

²⁵ Dwivedi R., op. cit., s. 154.

²⁶ Hall M., op. cit., s. 5 – 6.

²⁷ Guang P., 2007. *A Chinese Perspective on the Shanghai Cooperation Organization*. (w:) The Shanghai Cooperation Organization, Stockholm International Peace Research Institute Policy Paper 17, s. 46.

²⁸ Dwivedi R., s. 149.

Przedstawione, w tabeli 1, dane jasno wskazują na wzrost relacji handlowych między Chinami a państwami członkowskimi i obserwatorami SOW. Imponujące skoki wartości przypisywać, w tym zestawieniu, można coraz większej intensyfikacji współpracy gospodarczej w ramach organizacji. Najwyższe wskaźniki w latach 2003 – 2008 notują Kirgistan i Tadżykistan. Mimo, że ogólna wartość ich obrotów w ramach organizacji nie należy do dominujących, to poziomem salda handlowego nie zachwyca w regionie również Uzbekistan. Wzmocnionym stosunkom ekonomicznym Kazachstanu i Kirgistanu z Chinami sprzyjają w tym wypadku wspólne granice i realizowane projekty – przede wszystkim energetyczne. Wśród członków SOW najmniejszy skok osiągnęła Federacja Rosyjska. Przypisywać to można raczej zrównoważonemu, aczkolwiek wyróżniającemu się, wzrostowi relacji gospodarczych, niż ich osłabieniu na linii Moskwa – Pekin.

Tabela 1. Wymiana handlowa między Chinami a państwami członkowskimi oraz obserwatorami SOW (US \$ 10,000)

Państwo	2003	Październik 2008	Wzrost (%)
Kazachstan	328,643	1,477,351	349,53
Kirgistan	31,430	726,431	2211,27
Tadżykistan	3,882	97,854	2420,7
Uzbekistan	34,706	136,936	294,56
Indie	759,508	4,551,690	499,29
Iran	562,331	2,492,516	343,25
Mongolia	43,987	208,966	378,06
Pakistan	242,994	585,754	141,06
Rosja	1,576,062	4,795,538	204,27

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Handlu Chińskiej Republiki Ludowej. Dokument elektroniczny. Tryb dostępu: <http://zhs2.mofcom.gov.cn/aarticle/ie/statistic/200901/20090105995088.html>, <http://english.mofcom.gov.cn/aarticle/statistic/ie/200402/20040200187371.html>, stan z dn. 9.12.2009.

Na tym tle wyróżnia się zarówno wartość, jak i wzrost procentowy Indii. Z kolei, najniższy wzrost przypisuje się w tym wymiarze Pakistanowi, a najniższą wartość na rok 2008 – Mongolii. Władze w Islamabadzie i Pekinie przewidują jednak, że w roku 2010 poziom ich wymiany handlowej sięgnie już 15 mld dolarów²⁹. Bardzo duży wpływ na czynniki ekonomiczne ma program usprawniający współpracę gospodarczą CAREC – inicjatywa wspierająca, promująca i realizująca inwestycje w priorytetowych sektorach transportu, energii i handlu w regionie³⁰. Przy czym, dalszego wzrostu można się, przede wszystkim, spodziewać w chińskich relacjach z państwami członkowskimi SOW. Generowany on będzie, przede wszystkim, rosnącym zapotrzebowaniem na surowce energetyczne gospodarki azjatyckiego Smoka.

Konsekwencją wzrostu zaangażowania SOW w materii ekonomicznej okazało się zainauguowanie działalności gospodarczych ciał konsultacyjnych – Stowarzyszenia Banków SOW oraz Rady Biznesu SOW. Pierwsze z nich zajmuje się finansowaniem projektów na obszarze Azji Centralnej. Drugie jest komponentem niepaństwowej współpracy gospodarczej w ramach SOW, jak również stanowi forum dialogu przedsiębiorstw z całego regionu³¹. „Program wielostronnej współpracy gospodarczo – handlowej między krajami członkowskimi SOW” z 2003 roku stanowił, przy tym wszystkim, dokument prawny, który dodatkowo określał i gwarantował kierunki współpracy ekonomicznej zrzeszonych podmiotów na okres do 2020 roku. Mówił również o stopniowym wprowadzaniu na „obszarze SOW” swobody przepływu towarów, kapitału, usług i technologii. W latach 2004 – 2005 przyjęto dodatkowe dokumenty, już konkretyzujące etapy realizacji w/w programu. A od 2005 roku zaczęto również zwracać większą uwagę i kierować znaczne środki finansowe na współpracę w sektorze energetycznym, przede wszystkim w zakresie tranzytu surowców³² i dywersyfikacji producentów. Szczególnie intensywne działania widoczne są w relacjach rosyjsko – chińskich³³. Jednak, ten okres utożsamiać się powinno z procesem intensyfikacji chińskich zabiegów gospodarczo – dyplomatycznych w dziedzinie energetyki, w granicach Azji Centralnej. W aspekcie ekonomicznym Szanghajskiej Organizacji Współpracy, warto także wspo-

---

²⁹ Afridi J., 2009. *China – Pakistan Relations*. Council on Foreign Relations. Dokument elektroniczny. Tryb dostępu: http://www.cfr.org/publication/10070/chinapakistan_relations.html, stan z dnia 9.12.2009.

³⁰ Central Asia Regional Economic Cooperation – CAREC, Azjatycki Bank Rozwoju witryna internetowa <http://www.adb.org/CAREC/>, stan z dnia 9.12.2009.

³¹ Trzaskowski P., op. cit., s. 233.

³² Wańczyk K., op. cit.

³³ Arkhangelskiy A., 2007. *Prospects for Energy Interaction within the SCO*. Central Asia and The Caucasus. *Journal of Social and Political Studies* 4(46), s. 19 – 23.

mnieć, że w obliczu kryzysu finansowego lat 2008 – 2009 zaproponowano powstanie, w ramach tego podmiotu, wewnętrznego, niezależnego od reszty świata, systemu bankowego³⁴. Zatem, można założyć, że mimo powołania do życia Szanghajskiej Organizacji Współpracy (ówczesnie Szanghajskiej Piątki) w celu zupełnie odmiennym (miała, przede wszystkim, wpłynąć na proces stabilizacji zachodniej granicy kraju, a w konsekwencji uniemożliwić relacje między zewnętrznymi grupami etnicznymi i religijnymi a krajowymi separatystami), spectrum jej założeń, w miarę upływu czasu, uległo znacznej rozbudowie i zaczęło się skupiać, przede wszystkim, na płaszczyźnie ekonomicznej³⁵. Nie ulega również wątpliwości, że Chiny wykorzystują płaszczyznę SOW do jeszcze większej intensyfikacji działań ekonomicznych nie tylko w ujęciu bilateralnym, ale także wielostronnym. Lokując tym samym swój kapitał w projektach, które usprawniając gospodarkę i wskaźniki ekonomiczne beneficjentów (np. rozbudowa infrastruktury energetycznej w Azji Centralnej), w przyszłości będą służyć chińskiemu inwestorowi.

Wojskowy wymiar współpracy

Szanghajska Organizacja Współpracy ambitnie podchodzi także do działań zmierzających do usprawnienia procesu kooperacji militarnej. Wskazywać na to mogą manewry przeprowadzane wspólnie przez państwa członkowskie³⁶ – np. w ramach programu „Współpraca 2003”, czy następujące po sobie chińsko – rosyjskie, rosyjsko – uzbeckie i rosyjsko – indyjskie manewry militarne³⁷, oraz przeprowadzone na terenie Rosji i Chin ćwiczenia wojskowe pod szyldem „Misji Pokojowej 2007”, czy chociażby dostawy sprzętu wojskowego. W sferze militariów istotna jest także opozycja SOW wobec jakiegokolwiek użycia siły nieusankcjonowanego przez Radę Bezpieczeństwa ONZ oraz ostra krytyka amerykańskich planów utworzenia na Pacyfiku systemu obrony przeciwrakietowej³⁸.

Prawdopodobnie, wzrost zaangażowania Pekinu w samej Azji Centralnej miał również podłoże wojskowe i wynikał z rozbudowy struktur Paktu Północnoatlan-

³⁴ Rozoff R., 2009. *The Shanghai Cooperation Organization: Prospects for A Multipolar World*. Global Research. Dokument elektroniczny. Tryb dostępu: <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=13707>, stan z dnia 6.12.2009.

³⁵ Lampton D. M., op. cit., s. 46.

³⁶ Ibidem, s. 46.

³⁷ Plater – Zyberk H., 2007. *Who's Afraid of the SCO?* Conflict Studies Research Center, March, s. 4, 7.

³⁸ Klare M. T., op. cit., s. 230.

tyckiego o post-sowieckie republiki³⁹. Tym samym, zaangażowanie USA w wojnę w Afganistanie po 11 września 2001 roku, zintensyfikowało niepokój o ekspansję amerykańskich stref wojskowych w sąsiedztwie ChRL⁴⁰, które mogłyby bezpośrednio zagrażać bezpieczeństwu samej republiki. Jednak, nawet w obliczu tych jasno sprecyzowanych obaw, Chiny i Rosja, przewodząc Szanghajskiej Organizacji Współpracy i uwzględniając wspólny im czynnik islamski, a także wyrażając sprzeciw wobec działań terrorystycznych na świecie, zdecydowały się poprzeć NATO-wską operację *Enduring Freedom*. Pekin ze względu na nieuregulowaną i kłopotliwą sytuację w prowincji Xinjiang, a Moskwa za sprawą wyzwań płynących z Czeczenii⁴¹. Najważniejszym jednak argumentem była pogarszająca się sytuacja w Afganistanie i prawdopodobieństwo, że może ona wpłynąć na stan całego regionu⁴². Także, z uwagi na ten fakt, odłożono dotychczasowe uprzedzenia na bok i zwołano z inicjatywy SOW, w roku 2009, konferencję reprezentantów NATO, grupy G8, ONZ, OIC oraz UE, która w efekcie podkreśliła znaczenie azjatyckiej organizacji w procesie współdziałania Afganistanu i sąsiadujących z nim państw w walce z terroryzmem, handlem narkotykami oraz zorganizowaną przestępczością. Przedstawiciele SOW wyrazili na tym spotkaniu także chęć podjęcia współpracy z NATO i Stanami Zjednoczonymi w Afganistanie, ale podtrzymali sprzeciw wobec amerykańskiej ekspansji militarnej w Azji Centralnej⁴³. Pomocna, w wymiarze stabilizacji tego regionu, mogłaby być również kooperacja z Iranem. Jednak, jak na razie, z uwagi na wrogość administracji waszyngtońskiej wobec Teheranu, jest to mało prawdopodobny scenariusz⁴⁴. Ponadto, występujące jeszcze w sferze planów, ale już zaakcentowane połączenie sił i wspólne działanie Szanghajskiej Organizacji Współpracy oraz CSTO może przyczynić się do stabilizacji sytuacji we w Afganistanie⁴⁵.

³⁹ Dwivedi R., op. cit., s. 144.

⁴⁰ Germanovich G., 2008. *The Shanghai Cooperation Organization: A Threat to American Interests in Central Asia?* China and Eurasia Forum Quarterly 6(1), s. 31.

⁴¹ Dwivedi R., op. cit., s. 154.

⁴² Hall M., op. cit., s. 7.

⁴³ Walberg E, *Eurasian "Diplomacy: Russia and China confront the U.S. and NATO over Afghanistan"*, Global Research, 22 April 2009. witryna internetowa <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=13291>; stan z dn. 6.12.2009 .

⁴⁴ Vielmini F., *The SCO at the Test of the Afghani Challenge*, "Central Asia – Caucasus Institute Analyst", 23 July 2008, s. 3.

⁴⁵ Hanova S., op. cit., s. 75.

Szanghajska Organizacja Współpracy – narzędzie polityki zagranicznej

Przy omawianych funkcjach Szanghajskiej Organizacji Współpracy, należy także zwrócić uwagę na fakt, że jest to w dużym stopniu podmiot, w ramach i za pośrednictwem którego, członkowie realizują, przede wszystkim, swoje cele polityczne. Widoczne jest to szczególnie w przypadku chińskiej i rosyjskiej polityki zagranicznej⁴⁶. Potwierdza to „Deklaracja Duszanbińska” (2000r.), będąca formalnym dokumentem regulującym wzajemne wsparcie dla polityki zagranicznej i wewnętrznej państw członkowskich oraz popierająca w swoim tekście działania Moskwy wobec Czeczenii, a Pekinu wobec Tajwanu i Xinjiangu⁴⁷. Państwo Środka próbuje uniemożliwić Hanoi podjęcie jakichkolwiek działań gospodarczych, czy dyplomatycznych z państwami centralno-azjatyckimi oraz planuje wykorzystać organizację do izolacji prowincji Xinjiang od wpływów sąsiedniego regionu⁴⁸. Wykorzystuje także SOW jako narzędzie realizacji polityki zagranicznej wobec Azji Centralnej oraz gwaranta bezpieczeństwa w jej granicach. Niemniej, jak zauważa Ablat Khodzhaev w artykule „The Central Asian Policy of the People’s Republic of China”, bezpieczeństwo zależy przede wszystkim od pokojowej koegzystencji wszystkich potęg zaangażowanych na obszarze Azji Środkowej⁴⁹. Jednak, w tym aspekcie potęgę rosyjską i chińską różni relacja z Azją Centralną. Wynika ona przede wszystkim z tego, że Pekin dopuszcza fakt samostanowienia republik regionu, a Moskwa już nie⁵⁰.

Same republiki Azji Centralnej traktują Szanghajska Organizację Współpracy jako platformę równoważącą interesy stron chińskiej oraz rosyjskiej i umożliwiającą, w tym samym czasie, osiągnięcie własnych celów gospodarczych oraz tych, związanych z polityką bezpieczeństwa⁵¹. Od dłuższego już czasu Kazachstan i Uzbekistan wykorzystują członkostwo w dwóch poważnych blokach militarnych na obszarze Centralnej Azji: NATO – Partnerstwo dla Pokoju oraz Szanghajska Organizacja Współpracy. Jako członkowie tej pierwszej stawali się beneficjentami pomocy w modernizacji oraz szkoleniu armii; z kolei tej drugiej – uzyskiwali

⁴⁶ Wańczyk K., op. cit.

⁴⁷ *Deklaracja Duszanbińska*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej, witryna internetowa <http://www.ln.mid.ru/Bl.nsf/0/A69BB7197B47EC174325699C003B5F9D?OpenDocument>, stan z dnia 6.12.2009.

⁴⁸ Khodzhaev A., 2009. *The Central Asian Policy of the People’s Republic of China*. China and Eurasia Forum Quarterly 7(1), s. 21.

⁴⁹ Khodzhaev A., op. cit., s. 28.

⁵⁰ Sheineson A., 2009. *The Shanghai Cooperation Organization*, Council on Foreign Relations, March 24. Dokument elektroniczny. Tryb dostępu: <http://www.cfr.org/publication/10883/>, stan z dn. 6.12.2009.

⁵¹ Hall M., op. cit., s. 6.

usprawiedliwienie sprzeciwu wobec zachodnich żądań demokratyzacji⁵². Mimo wszystko, najwięcej na prowadzonej walce o wpływy, korzystają republiki regionu – konkretnie Uzbekistan i Kirgistan, których terytoria są gospodarzami zarówno baz amerykańskich, jak i rosyjskich⁵³, a ich rządy otrzymują w zamian odpowiednie za to wynagrodzenie.

Szanghajska Organizacja Współpracy na arenie międzynarodowej

Na początku XXI w. prezydent Chin – Jiang Zemin, stwierdził, że najważniejszym celem SOW jest „wspieranie multipolaryzmu na świecie”⁵⁴. Jako organizacja międzynarodowa, Szanghajska Organizacja Współpracy stara się, zgodnie z tym założeniem, rozwijać wielostronne relacje ze wszystkimi państwami wchodzącymi w jej skład, jak również z innymi podmiotami międzynarodowymi, na zasadzie równości i wspólnych korzyści⁵⁵.

Wzrost atrakcyjności Szanghajskiej Organizacji Współpracy na arenie międzynarodowej skutkowało dotychczas wytworzeniem nowych form działania w ramach tego podmiotu. Powołane do życia zostały takie mechanizmy jak fora dialogu z zewnętrznymi partnerami oraz funkcja statusu obserwatora prawnie ukonstytuowana „Regulacją o statusie obserwatora SOW”⁵⁶. Bardzo ważny, na tej płaszczyźnie, jest zapoczątkowany dialog z Afganistanem. Prowadzone na terytorium tego państwa działania militarne nie pozwoliły mu dotychczas uzyskać statusu obserwatora przy organizacji, ale nie stanowiły przeszkody w utworzeniu w listopadzie 2005 roku „Grupy Kontaktowej SOW – Afganistan”, której głównym celem jest walka z produkcją i tranzytem afgańskich narkotyków⁵⁷. Aktywność w sferze stosunków międzynarodowych doprowadziła również do uzyskania przez organizację statusu obserwatora przy Zgromadzeniu Ogólnym ONZ⁵⁸ w grudniu 2004 roku, czy sformalizowania relacji ze Wspólnotą Niepodległych

---

⁵² Khanna P., 2008. *The Second World. How Emerging Powers are Redefining Global Competition in the Twenty – First Century*, Penguin Books, Londyn, s. 77.

⁵³ Klare M. T., op. cit., s. 215.

⁵⁴ Klevevan L., 2004. *The New Great Game. Blood and Oil in Central Asia*, Atlantic Books, London, s. 101.

⁵⁵ Guang P., op. cit., s. 51.

⁵⁶ Trzaskowski P., op. cit., s. 231.

⁵⁷ Plater – Zyberk H., op. cit., s. 8.

⁵⁸ Dwivedi R., op. cit., s. 152.

Państw, Euroazjatycką Wspólnotą Gospodarczą oraz Stowarzyszeniem Narodów Azji Południowo – Wschodniej (ASEAN)⁵⁹.

Szanghajska Organizacja Współpracy w konfrontacji ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki Północnej

Szanghajska Organizacja Współpracy poświęca dużo czasu i energii na ograniczenie zaangażowania Stanów Zjednoczonych w Azji Centralnej⁶⁰. Prawdopodobnie, dlatego też, ta postawa była przesłanką, zgodnie z którą SOW poparła traktat rozbrojeniowy ABM (z 1972 roku), a przeciwstawiła się w 2001r. amerykańskiemu programowi NMD (Narodowej Obrony Przeciwrakietowej). Ponadto, bez konsultacji z innymi podmiotami państwowymi, ogłosiła obszar Azji Centralnej Strefą Bezatomową⁶¹. Mimo wszystko, sztandarowym działaniem w tej sferze była kolegialna prośba wystosowana przez SOW do władz w Waszyngtonie o wycofanie armii amerykańskiej z obszaru Azji Centralnej. Chociaż podejrzewa się, że inicjatorem tej decyzji, mimo że motorem napędzającym działania SOW są Chiny, był w tym wypadku krąg prezydenta Karimova⁶², który ówczesnie, z jednej strony, czuł się urażony waszyngtońską krytyką po wydarzeniach w Andżanie, a z drugiej – wzmocniony pochwałą podjętych działań płynącą z Moskwy i Pekinu⁶³. Jednak, mimo wielu zabiegów dyplomatycznych i pokus ekonomicznych, dolar amerykański przebił argumenty adwersarzy, a baza wojskowa Manas w Kirgistanie została po raz kolejny wydzierzawiona USA⁶⁴.

Wzrost znaczenia Chin, z punktu widzenia procesów integracyjnych na terytorium kontynentu azjatyckiego, powinien poważnie niepokoić Stany Zjednoczone. Występujący, na tej płaszczyźnie, konflikt interesów wynika, przede wszystkim, z faktu, że najwięksi sojusznicy amerykańskiej polityki na wspomnianej arenie – Australia, Japonia, Nowa Zelandia czy Indie, są także członkami najważniejszych organizacji regionalnych. Ale, ponad wszystko, są od 2005 roku sygnatariuszami Układu o Przyjaźni i Współpracy. Dokumentu, który zakłada wyrzeczenie się użycia, czy groźby użycia siły wobec pozostałych stron układu oraz zobowiązanie do niezagrażania ich suwerenności i integralności terytorialnej. Są to bardzo ważne

⁵⁹ Trzaskowski P., op. cit., s. 231.

⁶⁰ Lampton D. M., op. cit., s. 113.

⁶¹ Dwivedi R., op. cit., s. 151.

⁶² Lampton D. M., op. cit., s. 113, 169.

⁶³ Klare M. T., op. cit., s. 216.

⁶⁴ Germanovich G., op. cit., s. 29.

zapisy z perspektywy chińsko – amerykańskiej rywalizacji o status Tajwanu⁶⁵. Uprzywilejowanej pozycji Pekinu sprzyja także fakt, że do tej pory USA, przy udziale sojuszników, nie były w stanie stworzyć, czy być istotnym ogniwem organizacji międzynarodowej w regionie Azji, która byłaby w stanie zrównoważyć siłę oddziaływania Państwa Środka⁶⁶. Ważna w tym wymiarze jest kwestia panowania na wodach Oceanu Indyjskiego – obszarze o strategicznym znaczeniu, zarówno z punktu widzenia gospodarczego, jak i militarnego. Obecnie, mocarstwem na tej szerokości geograficznej są Stany Zjednoczone. Jednak, tuż za plecami Waszyngtonu rośnie w siłę ogromny potencjał militarny oraz ambicje Indii, które w niedalekiej przyszłości mogą wpłynąć nie tylko na wzrost znaczenia New Delhi w regionie, ale także na przywództwo w świecie.

Konkluzje

W najbliższych latach Szanghajska Organizacja Współpracy będzie rozwijać się w podobnym jak dotychczas tempie. Jej znaczenie w sferze bezpieczeństwa regionalnego będzie z kolei najprawdopodobniej wzrastało proporcjonalnie do negatywnych efektów prowadzonych działań w Afganistanie. Również, w związku z rosnącym znaczeniem surowców energetycznych, spodziewać się można zintensyfikowanych działań na tej płaszczyźnie. Szczególnie, w związku z dalszym rozwojem „Wielkiej Gry” na obszarze Azji Centralnej. Również, wraz ze wzrostem siły ekonomicznej Chin, rozbudowy rynków centralno-azjatyckich i, przede wszystkim, usprawnienia infrastruktury drogowej wzdłuż dawnego „Jedwabnego Szlaku”, współpraca gospodarcza osiągać będzie o wiele wyższe, niż obecnie, wskaźniki. Rozwój Azji Centralnej determinuje przyszłość Szanghajskiej Organizacji Współpracy, a pogłębianie relacji politycznych, gospodarczych czy kulturowych w obecnych granicach, będzie można w przyszłości wykorzystać na obszarze całej organizacji⁶⁷. Nie można także, już teraz przesądzać kwestii związanych z rozbudową strefy państw członkowskich SOW. Do tej pory wiadomo jedynie, że nie zostały jeszcze opracowane w pełni ramy prawne akcesji oraz to, że najbardziej entuzjastyczni kandydaci – Iran i Pakistan, są najmniej pożądanymi. Przede wszystkim, ze względu na potencjalne kłopoty, jakie ich członkostwo może przysporzyć

---

⁶⁵ Lampton D. M., op. cit., s. 113.

⁶⁶ Klare M. T., op. cit., s. 228.

⁶⁷ Shu Y., 2009. *Reassessing the SCO's Internal Difficulties: A Chinese Point of View*. China and Eurasia Forum Quarterly 7(3), s. 18.

organizacji⁶⁸. Przestrzeń euroazjatycka powinna wzbudzić większe zainteresowania Szanghajszej Organizacji Współpracy w podejmowaniu działań zmierzających do stabilizacji sytuacji wewnętrznej (politycznej, społecznej) republik obszaru. Realizacja tego założenia powinna być jednym z priorytetów Chin, których rozwój gospodarczy już teraz w znacznym stopniu zależy od surowców energetycznych płynących rurociągami z post-rosyjskiej Azji. Mogłoby to również stać się przyczynkiem do skupienia się państw członkowskich Organizacji na wspólnym rozwiązywaniu problemów, charakterystycznych dla tej przestrzeni azjatyckiej.

Należy także przypuszczać, że rozwój organizacji w dużym stopniu będzie zależał od relacji chińsko – rosyjskich. Nie można przy tym jednoznacznie stwierdzić, kiedy i czy w ogóle Pekin, bądź Moskwa, będą na tyle silne, by rządzić SOW samodzielnie. Jednak, mimo istniejącej dualności aparatu władzy, już teraz powinno uwzględniać się poważną rolę Szanghajszej Organizacji Współpracy w kreowaniu ładu i układu sił na arenie międzynarodowej.

Piśmiennictwo

1. Afridi J., 2009. *China – Pakistan Relations*, Council on Foreign Relations. Dokument elektroniczny. Tryb dostępu: http://www.cfr.org/publication/10070/chinapakistan_relations.html, stan z dn. 9.12.2009
2. Arkhangelskiy A., 2007. *Prospects for Energy Interaction within the SCO*. Central Asia and The Caucasus. Journal of Social and Political Studies 4 (46), CA & CC Press.
3. Central Asia Regional Economic Cooperation – CAREC, Azjatycki Bank Rozwoju. Dokument elektroniczny> Tryb dostępu: <http://www.adb.org/CAREC/>, stan z dn. 9.12.2009.
4. Chossudovsky M., 2006. *Cold War Shivers: War Preparations in the Middle East and Central Asia*. Global Research, October 6. Dokument elektroniczny. Tryb dostępu: <http://www.globalresearch.ca/PrintArticle.php?articleId=3407>, stan z dn.15.04.2009.
5. *Declaration on the Fifth Anniversary of the Shanghai Cooperation Organization*, Shanghai 15 June 2006, SCO Summit. Dokument elektroniczny. Tryb dostępu: http://english.scosummit2006.org/en_zxbb/2006-06/15/content_755.htm, stan z dn. 6.12.2009.
6. *Deklaracja Duszanbińska*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej. Dokument elektroniczny. Tryb dostępu:

---

⁶⁸ Weitz R., op. cit. s. 3.

- <http://www.ln.mid.ru/B1.nsf/0/A69BB7197B47EC174325699C003B5F9D?OpenDocument>, stan z dn. 9.04.2009.
7. Dwivedi R., 2006. *China's Central Asia Policy in Recent Times*. China and Eurasia Forum Quarterly 4(4).
  8. Germanovich G., 2008. *The Shanghai Cooperation Organization: A Threat to American Interests in Central Asia?* China and Eurasia Forum Quarterly 6(1).
  9. Guang P., 2007. *A Chinese Perspective on the Shanghai Cooperation Organization*, (w:) The Shanghai Cooperation Organization, Stockholm International Peace Research Institute Policy Paper 17, May.
  10. Hall M., 2009. *The Shanghai Cooperation Organisation: A Partner for Stabilizing Afghanistan?*, Center for Defence and Strategic Studies.
  11. Hanova S., 2009. *Perspectives on the SCO: Images and Discourses*. China and Eurasia Forum Quarterly 7(3).
  12. Huasheng Z., 2006. *The Shanghai Cooperation Organization at 5: Achievements and Challenges Ahead*. China and Eurasia Forum Quarterly 4(3).
  13. Khanna P., 2008. *The Second World. How Emerging Powers are Redefining Global Competition in the Twenty – First Century*. Penguin Books.
  14. Khodzhaev A., 2009. *The Central Asian Policy of the People's Republic of China*. China and Eurasia Forum Quarterly 7(1).
  15. Klare M. T., 2008. *Rising Powers, Shrinking Planet. How Scarce Energy is Creating a New World Order*. Oneworld Publications.
  16. Kleveman L., 2004. *The New Great Game. Blood and Oil in Central Asia*. Atlantic Books, London.
  17. Lampton D. M., 2008. *The Three Faces of Chinese Power: Might, Money and Minds*. University of California Press, London.
  18. Lewis D., 2008. *The Temptations of Tyranny in Central Asia*. Hurst & Company, London.
  19. Ministerstwa Handlu Chińskiej Republiki Ludowej. Dokument elektroniczny. Tryb dostępu: <http://zhs2.mofcom.gov.cn/aarticle/ie/statistic/200901/20090105995088.html>, <http://english.mofcom.gov.cn/aarticle/statistic/ie/200402/20040200187371.html>, stan z dn. 9.12.2009.
  20. Plater – Zyberk H., 2007. *Who's Afraid of the SCO?* Conflict Studies Research Center, March.
  21. Rozoff R., 2009. *The Shanghai Cooperation Organization: Prospects for a Multipolar World*, Global Research, May 22. Dokument elektroniczny. Tryb dostępu: <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=13707>, stan z dn. 6.12.2009.

22. Rehman F, *Pakistan Embraces the Shanghai Spirit*, Institute of Strategic Studies, Islamabad, Quarterly Journal, XXV Autumn Number 3. Dokument elektroniczny. Tryb dostępu: http://www.issi.org.pk/journal/2005_files/no_3%5Carticle%5Ca2.html, stan z dn. 6.12.2009.
23. *Shanghai Cooperation Organisation Charter*, Sankt Petersburg 7 June 2002, SCO Summit. Dokument elektroniczny. Tryb dostępu: http://english.scosummit2006.org/en_bjzl/2006-04/20/content_98.htm, stan z dn. 9.04.2009.
24. Sheineson A., 2009. *The Shanghai Cooperation Organization*, Council on Foreign Relations, March 24. Dokument elektroniczny. Tryb dostępu: <http://www.cfr.org/publication/10883/>, stan z dn. 6.12.2009.
25. Shu Y., 2009. *Reassessing the SCO's Internal Difficulties: A Chinese Point of View*. China and Eurasia Forum Quarterly 7(3), October.
26. Sznajder A., 2006. *China's Shanghai Cooperation Organisation Strategy*. University of California Press, May.
27. Trzaskowski P., 2008. *Instytucjonalizacja Współpracy w ramach Szanghajskiej Organizacji Współpracy*. (w:) Region Azji Centralnej jako obszar wpływów międzynarodowych, B. Bojarczyk, A. Ziętek (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie – Skłodowskiej, Lublin.
28. Walberg E, 2009. *Eurasian Diplomacy: Russia and China confront the U.S. and NATO over Afghanistan*, Global Research. Dokument elektroniczny. Tryb dostępu: <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=13291>, stan z dn. 6.12.2009
29. Vielmini F., 2008. *The SCO at the Test of the Afghani Challenge*. Central Asia – Caucasus Institute Analyst.
30. Wańczyk K., *Szanghajaska Organizacja Współpracy*, Portal Spraw Zagranicznych. Dokument elektroniczny. Tryb dostępu: <http://www.psz.pl/tekst-3059/Szanghajaska-Organizacja-Wspolpracy>, stan z dn. 9.04.2009
31. Weitz R., 2007. *SCO Fails to Solve its Expansion Dilemma*. Central Asia – Caucasus Analyst 9(18).
32. Zamaraeva A., 2005. *Interesy Chin w Azji Centralnej*. Azja – Pacyfik, t. 8.
33. Zeb R., 2006. *Pakistan and the Shanghai Cooperation Organization*. China and Eurasia Forum Quarterly 4(4).

ORGANIZACJA I ZARZĄDZANIE TURYSTYKĄ

Ocena zagospodarowania turystyczno-rekreacyjnego Puszczy Knyszyńskiej

The evaluation of tourist-recreational development of Knyszyńska Forest

Anna Bogucka

Politechnika Białostocka, Wydział Zarządzania, Katedra Turystyki i Rekreacji

Abstract

Knyszyńska Forest Area in recent years is of great interest to tourists. This is due to the convenient location adjacent to the agglomeration of Białystok and the wealth of natural and anthropogenic area.

One of the main factors attracting tourists as well as providing them with adequate conditions for relaxation is the development of tourism. Adequate infrastructure is an essential building block to the attractiveness of space tourism, as well as a stabilizing factor and regulating the tourism.

The purpose of this study is to analyze the state of development of tourism – recreation area Knyszyńska Forest and evaluation standards and quality of tourism infrastructure. The main research method was a diagnostic survey carried out using the questionnaire technique.

Keywords

Tourist development, Knyszyńska Forest

Wstęp

Obszar Puszczy Knyszyńskiej w ostatnich latach budzi duże zainteresowanie turystów. Wynika to z dogodnego położenia w sąsiedztwie aglomeracji Białystok oraz z bogactwa walorów przyrodniczych i antropogenicznych obszaru.

Jednym z głównych czynników przyciągających turystów, jak również zapewniających im właściwe warunki wypoczynku, jest zagospodarowanie turystyczne. Odpowiednia infrastruktura stanowi istotny element składający się na atrakcyjność

przestrzeni turystycznej, jak również jest czynnikiem stabilizującym i normującym ruch turystyczny.

Celem niniejszej pracy jest analiza stanu zagospodarowania turystyczno – rekreacyjnego obszaru Puszczy Knyszyńskiej oraz ocena standardu i jakości infrastruktury turystycznej. Główną metodą badań był sondaż diagnostyczny przeprowadzony z wykorzystaniem techniki ankietowej.

1. Analiza ruchu turystycznego na terenie Puszczy Knyszyńskiej

Od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku obserwuje się wzrost pozaprodukcyjnych funkcji lasu. Tendencja ta dotyczy obszaru całego kraju, jednak w pewnych przypadkach jest szczególnie silna, głównie w kompleksach leśnych położonych w pobliżu dużych aglomeracji miejskich. Jako najważniejszą należy wymienić funkcję turystyczno-rekreacyjną. Choć lasy Puszczy Knyszyńskiej są nadal traktowane głównie jako drzewostany gospodarcze, gdzie podstawową funkcją jest hodowla lasu i pozyskiwanie drewna, to jednak ogólnokrajowe trendy mają coraz większy wpływ, również i na ten obszar. Składa się na to wiele przyczyn. Jako najważniejszą należy wymienić bliskość (15 km) aglomeracji białostockiej, dla której lasy Parku Krajobrazowego Puszczy Knyszyńskiej stanowią naturalne zaplecze rekreacyjne.

Drugą przyczyną, dla której rośnie rola turystyczno-rekreacyjna Puszczy, jest jej położenie w ogólnokrajowym i regionalnym układzie komunikacyjnym. Puszcza Knyszyńska wchodzi w skład funkcjonalnego makroregionu Zielone Płuca Polski, w którym stanowi istotny element wieloprzestrzennego systemu obszarów chronionych.

Następną przyczyną są walory turystyczno-krajoznawcze. Zaliczyć do nich należy:

- dobry stan lasów (średni wiek około 60 lat),
- niski stopień przekształceń szaty roślinnej, zachowującej w dużym stopniu charakter zbiorowisk naturalnych i półnaturalnych,
- dobrze zachowany i harmonijnie ukształtowany krajobraz, - urozmaicona rzeźba terenu, ukształtowana przez zlodowacenie środkowopolskie,
- liczne rzeki, cieki wodne, strumienie i źródłiska, nagromadzenie elementów etnograficznych, historycznych, wynikających z położenia Puszczy na pograniczu Polski, Litwy i Rusi, ze śladami (jedynymi w kraju) osadnictwa

tatarskiego¹.

Na obszarze Puszczy Knyszyńskiej funkcjonuje obecnie kilka form turystyki, uzależnionych od zamożności i zainteresowań potencjalnych turystów. Najważniejsze z nich to:

- Turystyka weekendowa - najpopularniejszy rodzaj turystyki, charakteryzuje się jedno- lub dwudniowymi wypadami powiązаныmi często ze zbieraniem grzybów, jagód i/lub piknikami na świeżym powietrzu;
- Turystyka krajoznawcza - obejmuje szerokie spektrum tematyczne, oparta jest o walory przyrodnicze i kulturowe obszaru. Czas trwania wypadów o charakterze krajoznawczym jest różny, waha się od jednego do kilkunastu dni;
- Turystyka tranzytowa - jest tym rodzajem turystyki, która rozwija się najintensywniej, powiązana jest z ruchem tranzytowym na granicy wschodniej Polski.

Analizując obciążenie terenu Puszczy Knyszyńskiej ruchem turystycznym, należy uwzględnić jego rejonizację - wyróżnia się 6 stref o różnym nasileniu turystyki:

1. Rejon zachodnich obrzeży Puszczy Knyszyńskiej (tereny położone w gminach Knyszyn i Dobrzyniewo Kościelne) - tereny rekreacyjne lokalnej ludności, w niewielkim stopniu wykorzystywane przez mieszkańców Białegostoku. Istnieje tendencja w kierunku wykorzystania opuszczonych siedlisk wiejskich na funkcje letniskowe.
2. Rejon położony wzdłuż szosy Białystok - Augustów. Dominuje wypoczynek codzienny, ukierunkowany na zbieractwo oraz turystyka krajoznawcza. Zwiększa się obecność obcokrajowców, w ramach przejazdów, w formie postojów na parkingach, a także nasila się presja budownictwa letniskowego.
3. Rejon wzdłuż drogi i linii kolejowej Białystok - Czarna Białostocka - Sokółka - Kuźnica Białostocka - Grodno. Dominuje turystyka tranzytowa i wykorzystanie istniejących parkingów i taniej bazy noclegowej w kwaterach. Zaznacza się wyraźny udział turystyki codziennej i weekendowej ludności miejscowej i mieszkańców Białegostoku, ukierunkowanej na zbieractwo oraz wypoczynek nad zalewem w Czarnej Białostockiej i w Wasilkowie.
4. Rejon miasta Supraśl - stanowi aktualnie główny rejon turystyczny Puszczy Knyszyńskiej. Z uwagi na atrakcyjne położenie i dobrą dostępność, koncentruje wszystkie formy turystyki i dysponuje najlepiej rozwiniętą bazą recepcyjną. Istnieją tu warunki do uprawiania turystyki, zarówno letniej, jak

¹ Małyszko J., 1998. *Operat ochrony ekosystemów leśnych*, opracowanie wstępne do planu ochrony Parku Krajobrazowego Puszczy Knyszyńskiej im. Witolda Sławińskiego, Białystok.

- i zimowej.
5. Centralny rejon turystyczny Puszczy Knyszyńskiej jest położony przy drodze Białystok - Krynki, wzdłuż dolnego biegu rzeki Sokołda. Jest to teren zdominowany przez rozwijające się w tym rejonie budownictwo letniskowe, zlokalizowane we wsiach Międzyrzecze, Sokoła, Łąźnie, Surazkowo, Konne, Lipowy Most. W Sokołdzie i w Kopnej Górze, gdzie znajduje się Arboretum im. Powstańców 1863r., rozwija się turystyka krajoznawcza i specjalistyczna (łowiectwo).
  6. Rejon położony na południowych obrzeżach Puszczy Knyszyńskiej – wzdłuż drogi Białystok - Waliły oraz linii kolejowej Białystok - Żednia. W części zachodniej sąsiadującej z Białymstokiem obserwuje się postępujące procesy urbanizacji (Grabówka, Sobolewo, Bobrowa); na pozostałym obszarze rozwija się turystyka codzienna i świąteczna, połączone ze zbieractwem runa leśnego.
  7. Najbardziej wysunięty na południowy - wschód rejon Puszczy Knyszyńskiej położony wzdłuż drogi Widły – Waliły – Bobrowniki - Nietupa - Krynki. Jest to teren wypoczynku pobytowego, świątecznego i codziennego, ze szczególnie dogodnymi warunkami do zbieractwa (grzyby, jagody). W Królowym Moście znajduje się budownictwo letniskowe. We wsi Sokole i Waliły - ośrodki kolonijne. Na odcinku Waliły - Królowy Most istnieją korzystne warunki tworzenia turystycznej bazy wypadowej do Puszczy Knyszyńskiej. Obserwowana silna presja budownictwa letniskowego.

Rozwój turystyki na terenie Puszczy Knyszyńskiej charakteryzuje się od 1992 r. spadkiem znaczenia zorganizowanych form wypoczynku, tj. wczasów, kolonii i obozów. Rośnie natomiast liczba osób uprawiających turystykę indywidualnie, w oparciu o kwatery prywatne i kwatery agroturystyczne, a także indywidualną turystykę samochodową. Niesie to za sobą pewne zagrożenie wynikające ze wzmożonej penetracji najbardziej wartościowych przyrodniczo fragmentów Puszczy. Dlatego też, współcześnie niezbędnym zadaniem jest właściwe zagospodarowanie turystyczne Puszczy Knyszyńskiej w obiekty i urządzenia niezbędne turystom. Rekreacyjno - turystyczne zagospodarowanie lasu prowadzą nadleśnictwa, na podstawie przestrzennego zagospodarowania i w uzgodnieniu z właściwymi jednostkami administracji państwowej do spraw turystyki.

2. Analiza i ocena zagospodarowania turystycznego Puszczy Knyszyńskiej

Usługi noclegowe na obszarze Puszczy Knyszyńskiej są średnio rozwinięte. Występuje brak zróżnicowania pod względem rodzaju zakwaterowania i standardu.

Słabo rozwinięty jest segment hoteli, moteli, pensjonatów i zajazdów. Przeważa oferta wczasowa, choć mało jest większych ośrodków o odpowiednim standardzie, oferujących turnusy rodzinne, zakwaterowanie dla grup kwalifikowanych (np. grupy rowerowe, kajakowe, obserwatorzy przyrody), możliwość organizacji konferencji i spotkań biznesowych czy turystyki typ *incentive*. Obiekty na obszarze Puszczy nie są skategoryzowane, co utrudnia ocenę bazy noclegowej.

Taki stan zagospodarowania bazy noclegowej wynika z uwarunkowań naturalnych przestrzeni i sugeruje ukierunkowanie dalszego rozwoju turystyki na turystykę wypoczynkową, rekreacyjną i aktywną oraz turystykę specjalistyczną (obserwacje przyrody, grupy tematyczne), czyli taką, która opiera się na walorach naturalnych. Mała liczba hoteli i moteli znacznie ogranicza ruch biznesowy i tranzytowy.

Istotne miejsce w procesach intensyfikacji ruchu turystycznego Puszczy Knyszyńskiej zajmuje agroturystyka, choć gospodarstwa agroturystyczne nie mają ciekawej oferty spędzania czasu i dodatkowych atrakcji.

Bazę noclegową lasów Puszczy Knyszyńskiej stanowią tylko pola biwakowe i ewentualnie leśniczówki. Na terenie Puszczy brak jest kempingów o wysokim standardzie, z przeznaczeniem dla zmotoryzowanego ruchu turystycznego. Ujęcie rodzajowe bazy noclegowej przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Charakterystyka bazy noclegowej obszaru Puszczy Knyszyńskiej

Lp.	Rodzaj obiektu noclegowego	Miejscowość
1	2	3
1.	Hotel „Helios”	Czarna Białostocka
2.	Kwaterna prywatna „Kwaterna na Burczaku”	Czarna Wieś Kościelna
3.	Kwaterna prywatna „Rudnia”	Czarna Białostocka
4.	Kwaterna prywatna Teresa Lewkowicz-Mosiej	Czarna Wieś Kościelna
5.	Gospodarstwo agroturystyczne „Ruczaj”	Karczmisko
6.	Gospodarstwo agroturystyczne „Kraszewska Małgorzata”	Czarna Wieś Kościelna
7.	Gospodarstwo agroturystyczne „Pod Brzozą”	Czarna Wieś Kościelna
8.	Gospodarstwo agroturystyczne „Villa Hellena”	Czarna Wieś Kościelna
9.	Gospodarstwo agroturystyczne „Zacisze”	Czarna Wieś Kościelna
10.	Gospodarstwo agroturystyczne „Wilczewska Joanna”	Czarna Białostocka
11.	Gospodarstwo agroturystyczne „Zielony dom”	Czarna Wieś Kościelna
12.	Zajazd „Zajazd Leśny”	Czarna Białostocka
13.	Pensjonat „Golf Park Lipowy Most Pokoje gościnne”	Borki
14.	Ośrodek wczasowy stacja harcerska	Borki

c.d. tabela 1.

1	2	3
15.	Pensjonat „Centrum Konferencyjno-Bankietowe Rozłogi”	Gródek
16.	Kwaterna prywatna Leonia Nikiciuk	Gródek
17.	Gospodarstwo agroturystyczne Marianna Zofia Apanowicz „Agrokresy”	Gródek
18.	Gospodarstwo agroturystyczne - Agroturystyka „Wojciechówka” - Anna Wspaniała	Gródek
19.	Gospodarstwo agroturystyczne Leśny Zakątek	Gródek
20.	Pole namiotowe nad Zalewem	Gródek
21.	Kwaterna prywatna „Maciejówka”	Gródek
22.	Kwaterna prywatna Ewa i Tadeusz Bielawscy Agroturystyka	Gródek
23.	Kwaterna prywatna Mirosława Antonowicz	Gródek
24.	Kwaterna prywatna Agroturystyka- Helena Kot	Gródek
25.	Kwaterna prywatna „Samotnia” Tomasz Wiśniewski	Gródek
26.	Kwaterna prywatna Eugenia Gruszewska	Królowy Most
27.	Kwaterna prywatna Halina i Eugeniusz Mieleszko	Stacja Walify
28.	Motel „Zajazd przy Granicy”	Walify Stacja
29.	Pole namiotowe przy leśniczówce Wyżary	Wyżary
30.	Gospodarstwo Agroturystyczne - Nina i Wincenty Łuksza	Juszkowy Gród
31.	Gospodarstwo Agroturystyczne - Maria Gryko	Juszkowy Gród
32.	Gospodarstwo agroturystyczne Dąbek	Juszkowy Gród
33.	Hotel Jałówka	Michałow
34.	Gospodarstwo Agroturystyczne - Mieczysław Rosiński	Michałow
35.	Gospodarstwo Agroturystyczne - Krystyna i Grzegorz Kazberuk	Michałow
36.	Gospodarstwo agroturystyczne „Bachurówka”	Michałow
37.	Agroturystyka - Marian Hajduczenia	Michałow
38.	Agroturystyka - Małgorzata Trusewicz	Michałow
39.	Gospodarstwo Agroturystyczne "Pieńki"	Michałow
40.	Gospodarstwo Agroturystyczne „Agro-Zakopce” - Iwona i Andrzej Samojlik	Michałow
41.	Ferma Jeleni i Daniela „Leonówka” - Leon i Walentyna Waško	Michałow
42.	Gospodarstwo agroturystyczne - Tamara i Jan Ciwoniuk	Michałow
43.	Gospodarstwo agroturystyczne - Krętowski Mikołaj	Michałow
44.	Gospodarstwo agroturystyczne - Alina Polecka	Michałow
45.	Agroturystyka Mościska - Pliszka	Michałow
46.	Zajazd WIM	Michałow
47.	Dom wczasowy STOK - Usługi Gastronomiczno-Noclegowe	Ogrodniczki
48.	Pensjonat Zajma	Supraśl
49.	Kwaterna prywatna Pokoje Gościnne Stokrotka	Supraśl
50.	Kwaterna prywatna Pokoje Wypoczynkowe Żuczek	Supraśl
51.	Kwaterna prywatna Pokoje Gościnne U SZYSZKÓW	Supraśl

c.d. tabela 1.

1	2	3
52.	Kwatera prywatna Pokoje Gościnne - PRZY KOMINKU	Supraśl
53.	Kwatera prywatna Pokoje Wypoczynkowe MAJA	Supraśl
54.	Kwatera prywatna Pokoje Gościnne SOSNOWE SIEDLISKO	Supraśl
55.	Kwatera prywatna przy Lesie	Supraśl
56.	Gospodarstwo agroturystyczne Ryszard Dębrowski Agroturystyka	Supraśl
57.	Gospodarstwo agroturystyczne Pokoje Wypoczynkowe PETRA	Supraśl
58.	Gospodarstwo agroturystyczne RITOWISKO	Supraśl
59.	Ośrodek wczasowy Puszcza	Supraśl
60.	Dom wczasowy Jerzy Jurowczyk	Wasilków
61.	Kemping przy Kompleksie Nad Zalewem	Wasilków
62.	Kwatera prywatna "Besta" Barbara Robakowska	Wasilków
63.	Gospodarstwo agroturystyczne Dom na Plażowej	Wasilków
64.	Gospodarstwo agroturystyczne – Mirosława i Jarosław Bezdziel	Wasilków
65.	Kwatera agroturystyczna - Zofia Łazewska	Wasilków
66.	Kwatera agroturystyczna -Janina Radziszewska	Wasilków
67.	Kwatera agroturystyczna -Ewa i Cezary Rutkowscy	Wasilków
68.	Gospodarstwo agroturystyczne - Narcyza i Wiesław Kackieło	Wasilków
69.	Kwatera agroturystyczna - Anna Brzozowska	Wasilków
70.	Zajazd Wiking	Wasilków
71.	Zajazd Folwark Nadawki	Wasilków
72.	Dom pielgrzyma - Centrum Pielgrzymkowo-Turystyczne w Świętej Wodzie	Wasilków
73.	Ośrodek Wczasowo-Rehabilitacyjny Sosenska	Wasilków
74.	Kompleks Nad Zalewem	Wasilków
75.	Internat OHP	Wasilków
76.	Gospodarstwo agroturystyczne Jaworina	Folwarki Tylwickie
77.	Gospodarstwo agroturystyczne Kaliszewicz Leszek	Folwarki Tylwickie
78.	Gospodarstwo agroturystyczne Zacisze u Anny	Narew
79.	Gospodarstwo agroturystyczne Gryszkiewicz Aleksander	Pasynka
80.	Gospodarstwo agroturystyczne Lewoc Krystyna	Pasynka
81.	Zajazd Zagłoba	Płoski
82.	Hotel Bobrowa Dolina	Zabłudów
83.	Gospodarstwo agroturystyczne Wiktor Charytoniuk	Zabłudów
84.	Gospodarstwo agroturystyczne Eugeniusz Samsonowicz	Zabłudów
85.	Gospodarstwo agroturystyczne Zakrynica - zagroda zdrowia i turystyka wiejska	Zabłudów
86.	Gospodarstwo agroturystyczne Czesław Żukowski	Zabłudów
87.	Gospodarstwo agroturystyczne Łapińska Barbara	Zwierki

Źródło: opracowanie własne.

Punkty gastronomiczne, znajdujące się na omawianym terenie, skoncentrowane są w Supraślu i Michałowie. Poziom usług żywieniowych jest bardzo niski. Istniejące obiekty przeważnie ulokowane są w obiektach noclegowych, rzadko występują obiekty małej gastronomii. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest sezonowość turystyki i brak opłacalności inwestowania w tego typu obiektów.

Gestorzy bazy noclegowo-gastronomicznej mają w ofercie organizację różnego rodzaju bankietów, przyjęć okolicznościowych, ognisk i biesiad.

Uzupełnienie bazy stanowić powinny gospodarstwa agroturystyczne, oferujące specjały kuchni regionalnej (podtrzymywanie tradycji kulinarnych regionu) oraz ekologiczną żywność. Powstałe w ostatnich latach gospody, zajazdy oraz tzw. tradycyjne domy weselne stanowią doskonałą ofertę dla turysty. Niestety wiele z funkcjonujących na omawianym terenie gospodarstw agroturystycznych nie ma w ofercie usług gastronomicznych (oferują wyżywienie we własnym zakresie udostępniając turystom aneks kuchenny). Szczegółową charakterystykę bazy gastronomicznej prezentuje tabela 2.

Tabela 2. Charakterystyka bazy gastronomicznej Puszczy Knyszyńskiej

Lp.	Rodzaj obiektu gastronomicznego	Miejscowość	Charakterystyka
1	2	3	4
1.	Bar	Czarna Białostocka	Kuchnia tradycyjna
2.	Restauracja	Czarna Białostocka	Kuchnia tradycyjna i regionalna
3.	Bar	Czarna Białostocka	Kuchnia tradycyjna i regionalna
4.	Pub	Gródek	Kuchnia tradycyjna
5.	Pizzeria	Gródek	Kuchnia tradycyjna
6.	Restauracja	Gródek	Kuchnia tradycyjna i regionalna
7.	Bar	Gródek	Kuchnia tradycyjna
8.	Pub	Gródek	Kuchnia tradycyjna
9.	restauracja, pub	Gródek	Kuchnia tradycyjna i regionalna
10.	Restauracja	Gródek	Kuchnia tradycyjna i regionalna
11.	Bar	Walify-Stacja	Kuchnia tradycyjna
12.	restauracja, bar	Walify-Stacja	Kuchnia tradycyjna i regionalna
13.	punkt gastronomiczny	Zarzeczany	Kuchnia tradycyjna, punkt sezonowy
14.	Pizzeria	Michałowo	Kuchnia włoska

c.d. tabela 2.

1	2	3	4
15.	Gospoda	Michałowó	Kuchnia tradycyjna, regionalna i staropolska
16.	Bar	Michałowó	Catering
17.	Restauracja	Supraśl	Kuchnia regionalna, litewska i rosyjska
18.	Restauracja	Supraśl	Kuchnia regionalna
19.	Restauracja	Supraśl	
20.	Restauracja	Supraśl	Kuchnia regionalna
21.	Restauracja	Supraśl	Kuchnia regionalna
22.	bar	Supraśl	Kuchnia regionalna
23.	restauracja	Supraśl	Kuchnia żydowska, litewska, białoruska i ukraińska
24.	pizzeria	Wasilków	Kuchnia włoska
25.	kawiarnia	Wasilków	Kuchnia tradycyjna
26.	bar	Wasilków	Kuchnia tradycyjna
27.	restauracja	Wasilków	Kuchnia tradycyjna
28.	restauracja	Wasilków	Kuchnia tradycyjna i regionalna
29.	bar	Wasilków	Kuchnia regionalna
30.	restauracja	Wasilków	Kuchnia tradycyjna, regionalna i staropolska
31.	restauracja	Wasilków	Kuchnia tradycyjna
32.	bar	Wasilków	Kuchnia tradycyjna
33.	pizzeria	Wasilków	Kuchnia włoska i turecka
34.	Bar, restauracja	Wasilków	Kuchnia regionalna, polska
35.	bar	Zabłudów	Kuchnia tradycyjna
36.	bar	Zabłudów	Kuchnia tradycyjna
37.	bar	Zabłudów	Kuchnia tradycyjna
38.	bar	Zabłudów	Kuchnia tradycyjna
39.	bar	Zabłudów	Kuchnia tradycyjna

Źródło: opracowanie własne.

Istotnym elementem zagospodarowania turystycznego jest baza uzupełniająca, wpływająca na podniesienie atrakcyjności przestrzeni turystycznej. Na omawianym obszarze istnieje ograniczona oferta uzupełniająca. Większość obiektów sportowo – rekreacyjnych nie posiada oferty skierowanej do turystów. Do najważniejszych obiektów sportowych należą:

- stadion i hala sportowa w Czarnej Białostockiej,
- siłownia przy Ośrodku Kultury w Gródku,

- hala sportowa i pełno wymiarowe boisko do piłki nożnej przy Szkole Podstawowej w Michałowie,
- stadion piłkarsko-lekkoatletyczny, dwie hale sportowe, kryta ujeżdżalnia konna w Supraślu,
- stadion sportowy Klubu Sportowego, pełnowymiarowa sala gimnastyczna i stadion lekkoatletyczny przy Szkole Podstawowej, sala gimnastyczna przy Gimnazjum w Wasilkowie,
- boiska sportowe, hala sportowa w Zabłudowie,
- nowe Orliki (2008 – 2010) w gminach Gródek, Wasilków, Czarna Białostocka, Supraśl.

W gminie Michałowo rozpoczęta jest budowa krytej pływalni (zakończenie inwestycji – 2010 - 2011 r.) oraz Centrum Rekreacji i Sportu.

Tabela 3. Pieszne szlaki turystyczne Puszczy Knyszyńskiej

L.p.	Nazwa szlaku	Kolor	Długość	Przebieg
1	2	3	4	5
1.	Supraski	żółty	17 km	Supraśl, Podsupraśl, rezerwat Jałówka, Ożynnik, Złota Wieś, Czarny Blok, Czarna Białostocka
2.	Skrajem Puszczy Knyszyńskiej	żółty	56 km	Wierobie - Świśtoczany - Mostowlany - Zubry - Bielewicz Kolonia - Gródek - Dzierniakowo - Sokole - Słomianka - Zajezerce - Kamionka - Henrykowo - Sobolewo
3.	Dawnego Pogranicza	żółty	50 km	Sokółka - Knyszyn (przebiega północnym skrajem Puszczy Knyszyńskiej)
4.	Świętej Wody	niebieski	27,5 km	Białystok - Nowodworce - Wasilków - Święta Woda - Studzianki - Supraśl
5.	Królowej Bony	niebieski	75,5 km	Tykocin, Góra, Krypno, Knyszyn, Kopisk, Czarna Wieś Kościelna, zbiornik Czapielówka, Dworzysk, Woronicze, Arboretum w Kopnej Górze
6.	Tatarski Mały	niebieski	19 km	Waliły Stacja - Kruszyniany (początkowo wraz ze szlakami żółtym i czerwonym wiedzie do Parku Krajobrazowego Puszczy Knyszyńskiej, po czym skręca w prawo by skrajem puszczy poprowadzić do Kruszynian)
7.	Napoleoński	niebieski	36 km	Żednia - Zajma - Kuberka - Królowy Most - Góra Świętego Jana - Jakubin - Nowosiółki - Turowo - Borsukowizna - Nowa Świdziałówka - Krynki

c.d. tabela 3.

1	2	3	4	5
8.	Witolda Sławińskiego	zielony	23 km	Czarna Białostocka – zbiornik Czapielówka – Czarna Wieś Kościelna – Klimki – Wólka Rato-wiecka - Kolonia Ratowiec – Czarna rzeczka – Czarny Blok – Wólka Przedmieście - Katryнка – projektowany rezerwat Lence – Jurowce
9.	Borami Dorzecza Supraśli	zielony	36,5 km	Grabówka – Ciasne – Jez. Komosa - rezerwat Krasne - Supraśl – Podsupraśl - Surażkowo - łaźnie - Kopna Góra
10.	Tatarski Duży	zielony	57 km	Sokółka – Bohoniki – Kamionka Stara – Tal-kowszczyzna – Góran – Nietupa - Kruszyniany
11.	Wzgórz Świętojańskich	czerwony	27 km	Żednia - Sokole - Świnobród – Popówka - Dow-niewo - Królowy Most – Góra Św. Jana - Cieliczanka - Supraśl
12.	Śladami Powstania Styczniowego	czerwony	49 km	Waliły Stacja - Chomontowszczyzna – Lipowy Most – kopna Góra – Lipina - Sokółka. Prowadzi przez dawne wsie szlacheckie Lipowy Most, Radunin, Królowe Stojło
13.	Puszczański	czerwony	30 km	Czarna Białostocka –Jesionowe Góry – Kumiał-ka - Janów
14.	Szlak do Góran	żółty	14,8 km	Waliły-Stacja - Słuczanka – Góran
15.	Narewka – Waliły Stacja	zielony	67 km	Narewka - Bondary - Tanica Górna - Juszkowy Gród - Ciwoniuki - Stare Kuchmy - Rezerwat Gorbacz - Lewsze - Nowa Wola - Kazimierowo - Michałowo - Pieńki Zakopce - Gródek - Waliły Stacja
16.	Pamięci Narodowej	czerwony	48,5 km	Starosielce PKP - Bacieczki - Wysoki Stoczek - Pietrasze - Bagnówka - Sowłany - Grabówka - Sobolewo - Dojlidy - Zwierzyniec - Białystok Stadion - Kleosin - Horodniany - Turczyn - Klepacze - Starosielce
17.	Kumiałka - Biebrza	zielony	66 km	Janów - Korycin

Źródło: opracowanie własne.

Bazę towarzyszącą, stworzoną z myślą o turystach, stanowią przede wszystkim wypożyczalnie sprzętu sportowego. Turyści kwalifikowani w omawianym regionie mają możliwość skorzystania z kilku wypożyczalni rowerów, kajaków i ośrodków jeździeckich, znajdujących się na terenie gmin Michałowo, Gródek i Supraśl.

W lasach Puszczy Knyszyńskiej istnieje wielorakość urządzeń turystyczno – rekreacyjnych. Przy szlakach turystycznych biegnących przez lasy Puszczy Knyszyńskiej wybudowano obiekty małej architektury: wiaty, miejsca odpoczynku, kładki edukacyjne, kosze na śmieci, tablice informacyjne. W kilku miejscach znajdują się zagospodarowane miejsca na ognisko.

Puszcza Knyszyńska posiada gęstą sieć wyznaczonych szlaków pieszych, rowerowych i wodnych Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom turystów, od kilku lat w Puszczy istnieje wyznaczony szlak konny o długości 119,7 km. Przebieg szlaków zapewnia turystyce możliwość poznania najciekawszych walorów turystycznych obszaru (tabela 3 i 4).

Tabela 4. Rowerowe szlaki turystyczne Puszczy Knyszyńskiej

L.p.	Nazwa szlaku	Kolor	Długość	Przebieg
1	2	3	4	5
1.	Kresowe Wędrówki	zielony	149,5 km / 224 km	Krynki - Kruszyniany - Górzany - Ostrów Nowy - Szudziałowo - Talkowszczyzna - Kopna Góra - Surążkowo - Przesupraśl - Jałówka - Czarna Białostocka - Czarna Wieś Kościelna - Kopisk - Krynice - Letniki - Jurowce - Wasilków - Ogrodniczki - Ciasne - Krasny Las - Królowy Most - Sokole - Topolany - Hieronimowo - Michałowo - Nowa Wola - Gorbacze - Juskowy Gród - Bondary - Bachury - Szymonki - Jałówka.
2.	Białystok – Czarna Białostocka	niebieski	52 km	Białystok – ul. Ciołkowskiego – Trakt Napoleoński – Królowy Most – Kołodno –Supraśl – rezerwat Budzisk - Czarna Białostocka (zalew Czapielówka)
3.	Czarna Białostocka - Janów	czerwony	40 km	Czarna Białostocka - Janów
4.	Królowy Most - Jałówka	czerwony	75 km	Królowy Most - Sokole - Topolany - Hieronimowo - Michałowo - Nowa Wola - Gorbacz - Juskowy Gród - Bondary - Bachury - Szymki - Jałówka.
5.	Janów – Korycin	zielony	24 km	Janów - Korycin
6.	Podlaski Szlak Bociani	czerwony	206 km	Białowieża – Białowiecki Park Narodowy – Narwiański Park Narodowy - Biebrzański Park Narodowy – Wigierski Park Narodowy – Suwalski Park Krajobrazowy - Stańczyki

Źródło: opracowanie własne.

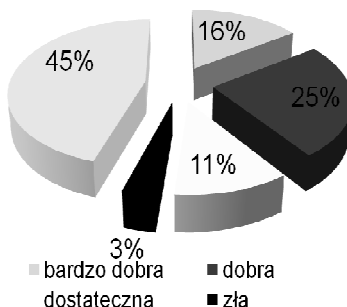
Zagospodarowania turystyczno – rekreacyjne w ocenie turystów

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie wyników badań sondażowych dotyczących oceny standardu i jakości zagospodarowania turystycznego na obszarze Puszczy Knyszyńskiej.

Metodą badawczą był sondaż diagnostyczny przeprowadzony z wykorzystaniem techniki ankietowej. Sondażem objęto respondentów w sposób losowy. Badania przeprowadzone zostały w okresie lipiec – sierpień 2009 roku w Puszczy Knyszyńskiej. Badania przeprowadziła autorka publikacji wraz ze studentami II roku Turystyki i Rekreacji Politechniki Białostockiej.²

Badaniem ankietowym objęto 371 osób powyżej 15 roku życia, w tym 53% kobiet i 47% mężczyzn.

W świetle badań przeprowadzonych wśród turystów przebywających na obszarze Puszczy Knyszyńskiej, należy stwierdzić, iż baza turystyczna jest istotnym elementem atrakcyjności przestrzeni turystycznej. Baza noclegowa przez większość korzystających z usług obiektów noclegowych oceniona została jako dobra (25%) oraz bardzo dobra (16%). Niestety tylko 55% odwiedzających omawiany obszar korzysta z noclegu (rys. 1).

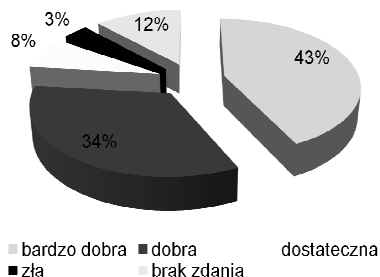

Źródło: opracowanie własne.

Rys. 1. Ocena standardu i jakości bazy noclegowej Puszczy Knyszyńskiej

Standard oraz jakość bazy gastronomicznej turyści ocenili jako dobry (34%) oraz bardzo dobry (12%). Tylko 3% respondentów określiła bazę gastronomiczną jako złą. 43% ankietowanych turystów nie miała zdania na temat jakości usług gastronomicznych w Puszczy Knyszyńskiej, co pozwala wysunąć wniosek, iż nie korzystają oni z oferty żywieniowej na omawianym obszarze (rys. 2).

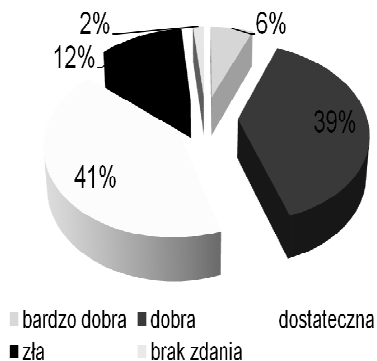
² Badania zostały przeprowadzone w ramach pracy statutowej Katedry Turystyki i Rekreacji Politechniki Białostockiej nr S/WZ/4/09

Źródło: opracowanie własne.

Rys. 2. Ocena standardu i jakości bazy żywieniowej Puszczy Knyszyńskiej

Respondenci ocenili również infrastrukturę drogową obszaru Puszczy Knyszyńskiej. 41% turystów określiło ją jako dostateczną, zaś 39% stwierdziło, iż drogi mają dobrą jakość. 12% turystów wyraziło zdanie, iż infrastruktura dojazdowa jest zła (rys. 3).

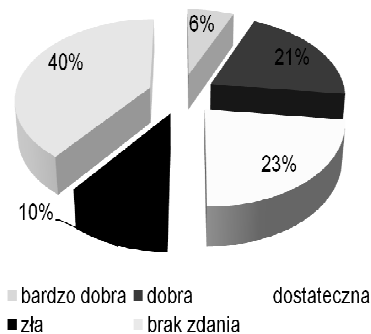
Źródło: opracowanie własne.

Rys. 3. Ocena standardu i jakości dróg dojazdowych Puszczy Knyszyńskiej

W badaniach ocenie poddana została również baza rekreacyjna Puszczy Knyszyńskiej. Istniejące urządzenia rekreacyjne ocenione zostały jako dostateczne (23%) i dobre (21%). 10% turystów określiło zagospodarowanie jako niezadowalającą (rys. 4).

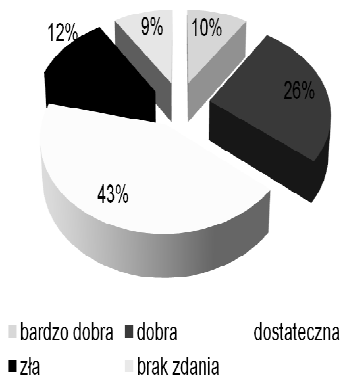
Turyści przebywający w Puszczy Knyszyńskiej ocenili również funkcjonowanie punktów informacji turystycznej. 43% respondentów określiło działalność informacyjną jako dostateczną, zaś 26% jako dobrą. 12% ankietowanych przyznało ocenę niedostateczną (rys. 5).

Źródło: opracowanie własne.

Rys 4. Ocena standardu i jakości urządzeń rekreacyjnych Puszczy Knyszyńskiej

Źródło: opracowanie własne.

Rys 5. Ocena standardu i jakości informacji turystycznej Puszczy Knyszyńskiej

Puszcza Knyszyńska jest obszarem o wybitnych walorach przyrodniczych i kulturowych, położonym w sąsiedztwie miasta Białostok. Wymienione czynniki wpływają na coraz większe zainteresowanie turystyczne obszarem. Efektem tego jest rosnąca potrzeba właściwego zagospodarowania turystyczno-rekreacyjnego przestrzeni Puszczy.

Baza noclegowa stanowi niezbędny element zagospodarowania turystycznego i ma kluczowe znaczenie dla rozwoju turystyki na danym obszarze. Z przeprowadzonych badań wynika, iż usługi noclegowe na omawianym terenie są średnio rozwinięte. Brak zróżnicowania pod względem rodzaju zakwaterowania i standardu nie wpływa na rozwój oferty turystycznej obszaru.

Analizując wyniki badań, dotyczące bazy gastronomicznej, należy stwierdzić, iż na terenie puszczy istnieje słabo rozwinięte zaplecze gastronomiczne. Spora część obiektów gastronomicznych, szczególnie małej gastronomii jest sezonowa. Istnieje zbyt mało ofert kulinarnych w gospodarstwach agroturystycznych, wykorzystujących potencjał kuchni regionalnej.

Obszar Puszczy Knyszyńskiej posiada duży potencjał dla rozwoju różnorodnych form aktywnej i specjalistycznej. Niestety oferta rekreacyjna jest uboga. Brakuje zagospodarowania przestrzeni pod kątem plenerowej oferty rekreacyjno – sportowej. Rozbudowa zaplecza sportowo-rekreacyjnego pozwoli na wprowadzenie produktów turystyki kwalifikowanej oraz organizację imprez sportowo – rekreacyjnych.

Niezbędne jest utworzenie punktów informacji turystycznej oraz aktywizacja działań promocyjnych, nie tylko poszczególnych gmin Puszczy Knyszyńskiej.

Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych należy stwierdzić, że:

- Infrastruktura turystyczna obszaru Puszczy Knyszyńskiej oceniana jest jako dobra i dostateczna.
- Istnieje za małe zainteresowanie ofertą noclegowo – gastronomiczną na omawianym obszarze.
- Istnieje niedostateczna oferta sportowo - rekreacyjna.
- Punkty informacji turystycznej nie spełniają odpowiedniej roli w przestrzeni Puszczy. Działalność informacyjna powinna stać się priorytetem w przyszłości.

Piśmiennictwo

1. Małyżko J., 1998. *Operat ochrony ekosystemów leśnych, opracowanie wstępne do planu ochrony Parku Krajobrazowego Puszczy Knyszyńskiej im. Witolda Sławińskiego*. Białystok.
2. Styperek J., 2002. *Linearne systemy penetracji rekreacyjnej*. Poznań.

Przystosowanie bazy turystycznej na potrzeby osób niepełnosprawnych

The adaptaion of acommodation for disabled people

Anna Bogucka

Politechnika Białostocka, Wydział Zarządzania, Katedra Turystyki i Rekreacji

Abstract

More than 650 million people worldwide suffer from various disabilities, which represents 10% of the total population. In Poland there are about 4,5 million people with various disabilities which represent 13% of the total population. The upward trend in the number of disabled people in Poland, while increasing the demand for tourist services, obliges the tourist industry to pay greater attention to the tourist audience.

The purpose of this article is to analyze and assess tourism development for the needs of people with disabilities, with particular emphasis on Podlaskie region. The main research method was a diagnostic survey carried out with the use of the questionnaire technique.

Keywords

tourism development, disabled people

Wstęp

Ponad 650 milionów osób na świecie cierpi z powodu różnego rodzaju niepełnosprawności, co stanowi 10% ogółu populacji. W Polsce jest około 4,5 mln osób z różnymi dysfunkcjami, co stanowi 13% ogółu społeczeństwa. Tendencja wzrostowa liczby niepełnosprawnych w Polsce, przy jednoczesnym rosnącym zapotrzebowaniu na usługi turystyczne obliuguje branżę turystyczną do spojrzenia z większą uwagą na tę grupę odbiorców oferty turystycznej.

Celem niniejszego artykułu jest analiza i ocena zagospodarowania turystycznego na potrzeby osób niepełnosprawnych ze szczególnym uwzględnieniem województwa podlaskiego. Główną metodą badań był sondaż diagnostyczny przeprowadzony z wykorzystaniem techniki ankietowej.

Podstawowe elementy zagospodarowania przestrzeni turystycznej

Zagospodarowanie turystyczne opisywane jest jako zespół urządzeń stanowiących wyposażenie regionu, miejscowości, trasy lub szlaku, służących obsłudze ruchu turystycznego¹. W zależności od różnych czynników, urządzenia te dzielą się na:

- turystyczne - są to obiekty, które swą lokalizacją, układem funkcjonalnym i okresem użytkowania przeznaczone są głównie dla celów związanych z obsługą ruchu turystycznego,
- paraturystyczne - są to obiekty przeznaczone dla potrzeb ogólnospołecznych, które tylko częściowo lub przez pewien czas (szczególnie w okresie sezonu turystycznego) wykorzystywane są dla obsługi ruchu turystycznego.

Infrastruktura turystyczna, inaczej określana mianem bazy materialnej turystyki, jest jednym z trzech najważniejszych czynników – obok walorów i dostępności komunikacyjnej – warunkujących atrakcyjność regionów. Jest to zespół obiektów i urządzeń, stanowiących wyposażenie danego obszaru, szlaku lub miejscowości, umożliwiających zaspokojenie potrzeb ruchu turystycznego. W jego skład wchodzi:

- baza noclegowa – umożliwiająca turystom przebywanie poza miejscem zamieszkania dłużej niż jeden dzień,
- baza żywieniowa,
- baza komunikacyjna – warunkująca dostępność przestrzeni turystycznej i ułatwiająca poruszanie się w niej,
- baza towarzysząca – zapewniająca turystom pozostałe usługi.

Organizacyjno – materialna baza turystyki jest podstawą istnienia gospodarki turystycznej. Składają się na nią instytucje, obiekty oraz urządzenia, które umożliwiają zaspokojenie różnorodnych potrzeb turystów. Czynnikiem jej rozwoju są z jednej strony potrzeby i walory turystyczne, a z drugiej – aktywność i rodzaj działalności społecznej, gospodarczej oraz kulturalnej występującej na danym terenie.

Obiekty wchodzące w skład bazy noclegowej stanowią zasadniczy element zagospodarowania turystycznego, gdyż umożliwiają turystom przebywanie poza miejscem stałego zamieszkania dłużej niż jeden dzień. Ich podstawową funkcją jest zapewnienie osobom podróżującym noclegu i zakwaterowania oraz udostępnienie urządzeń sanitarnych. Baza noclegowa jest podstawowym elementem zagospodarowania turystycznego.

¹ Medlik S., 1995. *Leksykon podróży, turystyki i hotelarstwa*. PWN, Warszawa, s. 31-32.

Bazę noclegową dzieli się na: zakłady noclegowe (hotele, domy wypoczynkowe, schroniska, pokoje gościnne, motele, pensjonaty) i obozowiska turystyczne (pola biwakowe i kempingi). Ze względu na charakter użytkowania wyróżnia się: bazę użytkowaną całorocznie i sezonowo². Natomiast biorąc za podstawę stopień dostępności, rozróżnia się bazę noclegową środowiskową i ogólnodostępną³. Baza noclegowa, ze względu na stopień wyposażenia (standard), dzieli się także na różne rodzaje i kategorie obiektów⁴.

Jednymi z ważniejszych obiektów, które zaliczamy do bazy noclegowej są hotele i inne obiekty hotelarskie. Stałą bazę noclegową stanowią obiekty, najczęściej trwale zbudowane, eksploatowane przez cały rok. Obiekty te znajdują się w miejscowościach turystyczno-wypoczynkowych po to, aby mogły spełniać swoją rolę zgodnie z potrzebami obsługi ruchu turystycznego. Głównym ich celem jest zaspokojenie usług noclegowych i żywieniowych. Do obiektów stałych zaliczane są⁵:

- domy turysty,
- hotele dzienne,
- domy wycieczkowe,
- domy wczasowe,
- schroniska,
- motele.

W skład sezonowej bazy noclegowej wchodzi także obiekty turystyczne i paraturystyczne. Sezonowe obiekty turystyczne są to urządzenia zaspokajające usługi noclegowe, głównie w sezonie letnim. Są one lokalizowane na szlakach turystycznych lub w miejscowościach, gdzie istnieje możliwość zorganizowania dogodnych warunków wypoczynkowych. Do obiektów sezonowych zalicza się⁶:

- stacje wodne,
- stacje turystyczne,
- ośrodki wypoczynku świątecznego,
- ośrodki turystyczne,
- obozowiska turystyczne (campingi, pola biwakowe),
- ośrodki wodne.

Do ogólnodostępnej bazy noclegowej (zwanej też bazą otwartą) zaliczane są obiekty, które świadczą usługi dla każdego turysty według obowiązujących cen.

---

² Medlik S., op. cit., s. 33-35.

³ Ustawa o usługach turystycznych z dnia 29 sierpnia 1997 r.

⁴ tamże

⁵ Medlik S., op. cit. 36-37.

⁶ tamże, s. 38-41.

Są to obiekty będące w bezpośredniej gestii biur turystycznych lub przez nie dzierżawione. Dotyczy to również przedsiębiorstw zajmujących się świadczeniem usług noclegowych.

Środowiskową bazę noclegową (inaczej nazywaną bazą zamkniętą) stanowią obiekty dysponujące odpowiednimi warunkami do świadczenia usług, z których korzystać mogą jedynie członkowie określonej instytucji, organizacji, zrzeszenia, pracownicy zakładów pracy, tj. jednostek będących właścicielami tych obiektów.

Baza noclegowa, z punktu widzenia obsługi, jest elementem zagospodarowania turystycznego, który warunkuje funkcje turystyczne regionu, określa zdolność usługową (receptyjną) miejscowości czy szlaku turystycznego.

Drugim bardzo ważnym elementem zagospodarowania turystycznego jest baza gastronomiczna. Dla turystów baza gastronomiczna, obok noclegowej, stanowi podstawowe ogniwo w łańcuchu urządzeń turystycznych. Szczególnie długopobytowe formy ruchu turystycznego są niemożliwe bez sprawnie działających urządzeniach bazy żywieniowej.

W bazie gastronomicznej wyróżnia się trzy główne grupy urządzeń⁷, tj. urządzenia gastronomiczne, jednostki zaopatrujące turystów w artykuły żywnościowe (sklepy) oraz jednostki warunkujące odpowiednie zaopatrzenie zakładów gastronomicznych i sklepów.

W realizacji zagospodarowania turystycznego dąży się do tego, aby każdy większy obiekt noclegowy obsługujący turystów posiadał urządzenia gastronomiczne własne, lub też, aby urządzenia takie znajdowały się w jego najbliższym sąsiedztwie. Zdolność usługowa zakładów gastronomicznych, znajdujących się w obiekcie turystycznym, powinna w pełni zabezpieczać potrzeby turystów nocujących w tym obiekcie.

Zgodnie z klasyfikacją bazy żywnościowej dokonaną przez Raciborskiego⁸, na sieć gastronomiczną składają się zakłady:

- gastronomii otwartej (ogólnodostępnej),
- gastronomii zamkniętej.

Baza komunikacyjna umożliwia dotarcie do miejsca będącego celem wyjazdu turystycznego lub wypoczynkowego, pozwala na odbywanie wycieczek i wędrówek, jak również umożliwia zaopatrzenie miejscowości turystycznych i obiektów w niezbędne produkty, towary oraz surowce służące do prowadzenia działalności usługowej.

Na bazę komunikacyjną składają się⁹:

⁷ Gaworecki W., 2000. *Turystyka*. PWE, Warszawa, s. 67-70.

⁸ Raciborski J., 1999. *Usługi turystyczne*. Wydawnictwa Pracownicze, Warszawa, s. 160-162.

⁹ Tamże, s. 165-170.

- środki transportu pasażerskiego i towarowego,
- urządzenia transportu,
- zaplecze techniczne transportu.

Przystosowanie bazy komunikacyjnej, a w szczególności środków transportu, dla potrzeb obsługi ruchu turystycznego, zgodnie z postępowaniem technicznym, zmierza przede wszystkim do skrócenia czasu przejazdu, zwiększenia komfortu, wygody bezpieczeństwa podróży oraz obniżenia kosztów przejazdu. Środki te są coraz lepsze, szybsze i wygodniejsze.

Regiony turystyczne są z reguły dobrze wyposażone w urządzenia komunikacyjne, noclegowe i żywieniowe. Jednak turyści oczekują szerszej oferty i chętnie korzystają z obiektów, które pozwalają zaspokoić potrzeby związane np. z kulturą, rekreacją, tj. realizacją swoich zainteresowań.

Można wyróżnić trzy główne grupy urządzeń towarzyszących:

- urządzenia umożliwiające turystom korzystanie z walorów turystyczno-wypoczynkowych miejscowości lub terenu, jak plaże, moła, kąpieliska, ścieżki i trasy turystyczne, nartostrady, wyciągi turystyczne, kolejki linowe, tory saneczkowe, wieże widokowe, parki, skwery itp.,
- urządzenia rozrywkowe, tj. lokale gastronomiczno-rozrywkowe, kawiarnie, winiarnie, piwiarnie, bary kawowe, placówki kulturalne, takie jak kina, teatry, świetlice, kluby, czytelnie, biblioteki, kluby prasy i książki oraz różne obiekty sportowe, takie jak boiska sportowe, hale sportowo-widowiskowe, sztuczne lodowiska itp.,
- urządzenia usługowe, zabezpieczające najszerszy zakres usług; urządzenia zabezpieczające porządek, stan sanitarny i bezpieczeństwo, urządzenia ochrony zdrowia (ośrodki zdrowia, apteki, stacje pogotowia ratunkowego), ośrodki informacji i reklamy turystycznej, urządzenia łączności (poczta, telegraf, telefon), punkty usługowe, sklepy i punkty sprzedaży artykułów przemysłowych, sklepy pamiątkarskie itp.

Zakres urządzeń bazy towarzyszącej jest bardzo zróżnicowany. Urządzenia te w większości powstały wskutek rozwijającego się ruchu turystycznego w celu zaspokojenia ciągle rosnących potrzeb w tej dziedzinie.

Istotnym elementem zagospodarowania przestrzeni turystycznej są szlaki turystyczne. Wg Styperka stanowią one przestrzenny ciąg turystyczny, służący do linearnej penetracji rekreacyjnej, inicjującej interakcyjne związki pomiędzy turystą a środowiskiem geograficznym, zachodzące w strefie percepcji krajobrazu multisensorycznego¹⁰. Szlaki dzieli się na piesze, rowerowe, narciarskie, konne, krajoznawcze.

---

¹⁰ Styperek J., *Linearne systemy penetracji rekreacyjnej*, Poznań 2002, s. 25.

Cel, metody i narzędzia badawcze

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie wyników badań dotyczących zagospodarowania turystycznego województwa podlaskiego na potrzeby osób niepełnosprawnych.¹¹

Główną metodą badań był sondaż diagnostyczny przeprowadzony z wykorzystaniem techniki ankietowej – Karty dostępności obiektu (tabela 1).

Tabela 1. Zakres tematyczny pytań zawartych w ankiecie

Rodzaj badanego obiektu	Zakres tematyczny pytań
Obiekty noclegowe	dane teleadresowe, dojazd do obiektu, parking przy obiekcie, dostosowanie do różnych stopni niepełnosprawności
Obiekty kulturalne - muzea	dane teleadresowe, parking, wejście do budynku, pomieszczenia higieniczno – sanitarne, sale, dostępność, obsługa przewodnicka, możliwość „oglądania” eksponatów dotykem
Szlaki turystyczne	Dojazd do szlaku, podłoże, nachylenie terenu, nierówności terenu, minimalna szerokość szlaku, miejsca odpoczynku z przystosowanymi pomieszczeniami higieniczno - sanitarnymi
Parki narodowe / krajobrazowe	Dojazdy, parkingi, ścieżki dydaktyczne, infrastruktura szlaku, miejsca odpoczynku z przystosowanymi pomieszczeniami higieniczno - sanitarnymi
Biura turystyczne i informacje turystyczne	Parking, wejście do biura, komputery do obsługi przez osoby niewidome, przystosowane pomieszczenia higieniczno – sanitarne, organizacja imprez dla osób niepełnosprawnych, przewodnictwo
Obiekty struktury sportowej i rekreacyjnej	Dojazdy, parkingi, wejście, dostępność, przystosowanie pomieszczeń higieniczno – sanitarnych i szatni, przeszkolony personel
Transport	Wynajem busów, autokarów dostosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych, firmy taxi obsługujące osoby niepełnosprawne, trasy tzw. Niskopodłogowych autobusów miejskich i tramwajów, riksze, rowery trójkołowe, bryczki konne

Źródło: opracowanie własne na podstawie kwestionariusza ankiety.

Badania przeprowadzone zostały w okresie lipiec – wrzesień 2008 roku, na terenie województwa podlaskiego, przy udziale 24 studentów I i II roku Turystyki i Rekreacji Politechniki Białostockiej pod kierownictwem Autorki. Badaniem objęto ponad 2500 obiektów turystycznych - noclegowych, gastronomicznych, kulturalnych, sportowych oraz szlaki turystyczne na obszarze województwa podlaskiego.

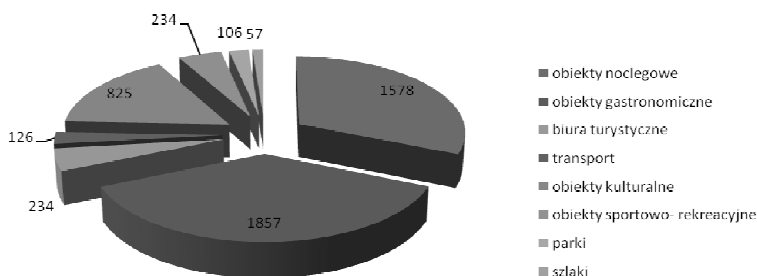
¹¹ Badania zostały przeprowadzone w ramach ogólnopolskiego projektu realizowanego przez Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Turystyczno – Krajoznawczego pt. *Turystyka dla wszystkich*.

Spośród przebadanych obiektów 286 spełniało kryteria przystosowania dla potrzeb osób niepełnosprawnych. Prezentowane wyniki badań odnoszą się tylko do tej wyselekcjonowanej grupy.

Wyniki badań

Na terenie całej Polski istnieje 5017 obiektów przystosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych. Bazę tę tworzy 1578 obiektów noclegowych, 1857 lokali gastronomicznych, 234 biura turystyczne, 126 firm transportowych, 825 placówek kultury, 234 obiekty sportowo – rekreacyjne, 106 parków (narodowych, krajobrazowych i miejskich) oraz 57 szlaków turystycznych (rys. 1).

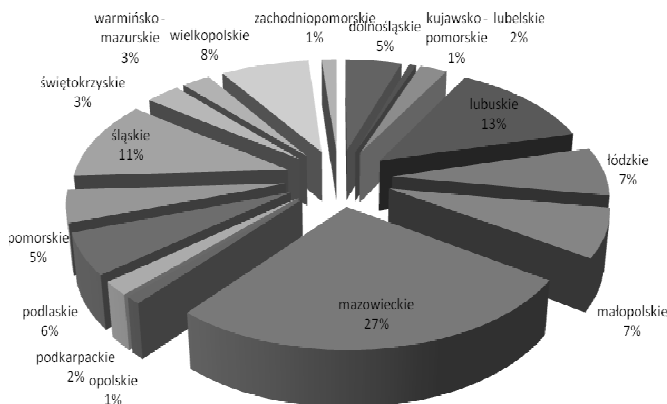

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Rys. 1. Obiekty turystyczne przystosowane dla osób niepełnosprawnych w Polsce w układzie rodzajowym

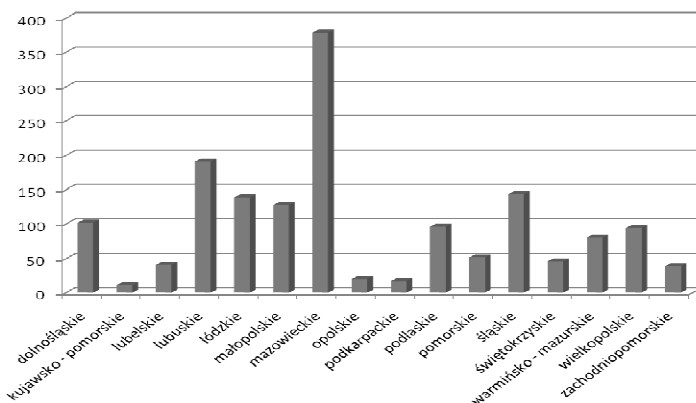
Województwo podlaskie posiada łącznie 286 obiektów, które są dostępne dla osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności. W rankingu województw stanowi to 6 miejsce w kraju (6% ogółu obiektów). Szczegółowe dane przedstawiono na rysunku 2.

Analizując rozmieszczenie obiektów noclegowych przystosowanych dla osób niepełnosprawnych na terenie kraju należy stwierdzić, iż największa liczba znajduje się w województwie mazowieckim (379) oraz w województwie lubuskim (191). Najmniej obiektów bazy noclegowej dostosowanej do potrzeb osób niepełnosprawnych posiada województwo kujawsko – pomorskie (11). Województwo podlaskie posiada 96 takich obiektów noclegowych (rys. 3).

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

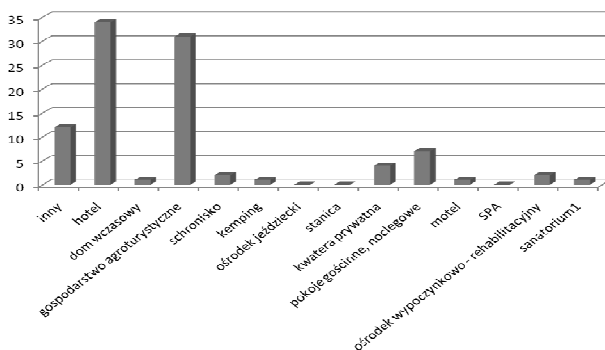
Rys. 2. Obiekty turystyczne przystosowane dla osób niepełnosprawnych w układzie wojewódzkim

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Rys. 3. Baza noclegowa dostosowana do potrzeb osób niepełnosprawnych w układzie wojewódzkim

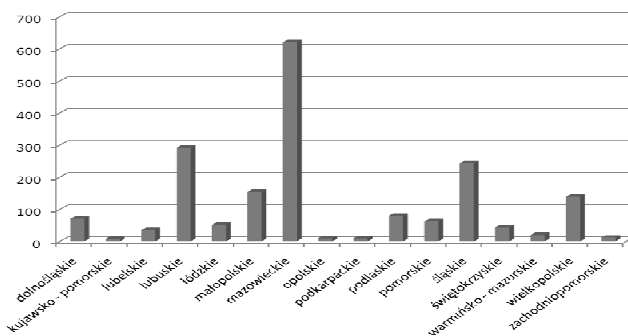
Analizując układ rodzajowy obiektów noclegowych województwa podlaskiego, przystosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych, należy stwierdzić, iż najwięcej jest hoteli (34) oraz gospodarstw agroturystycznych (31). Na terenie województwa nie występują obiekty specjalistyczne świadczące usługi omawianej grupie turystów (stanice, ośrodki jeździeckie oraz SPA) (rys. 4).

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Rys. 4. Baza noclegowa województwa podlaskiego dostosowana do potrzeb osób niepełnosprawnych w układzie rodzajowym

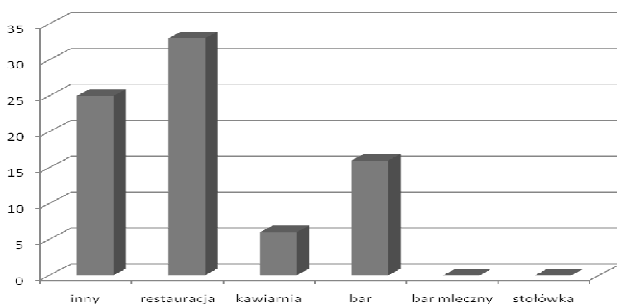
Podobnie przedstawia się rozłożenie obiektów bazy gastronomicznej. Największą liczbę obiektów żywieniowych, dostosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych, posiada województwo mazowieckie (621) oraz lubuskie (292). Najmniej obiektów tego typu znajduje się w województwie kujawsko – pomorskim (8). Szczegółowe dane przedstawia rysunek 5.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

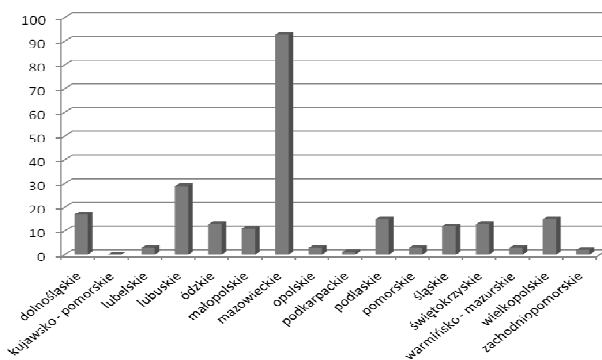
Rys. 5. Baza gastronomiczna dostosowana do potrzeb osób niepełnosprawnych w układzie wojewódzkim

Województwo podlaskie w rankingu ilościowym znajduje się na szóstym miejscu w Polsce z 80 obiektami bazy gastronomicznej. Są to przede wszystkim restauracje (33), obiekt niesklasyfikowane (25) oraz bary (16) (rys. 6).

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

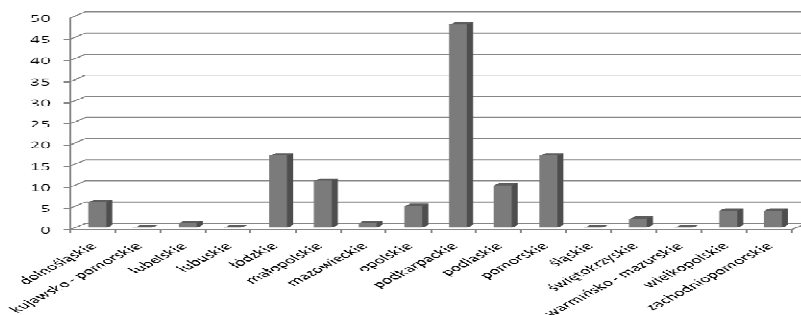
Rys. 6. Baza gastronomiczna województwa podlaskiego dostosowana do potrzeb osób niepełnosprawnych w układzie rodzajowym

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

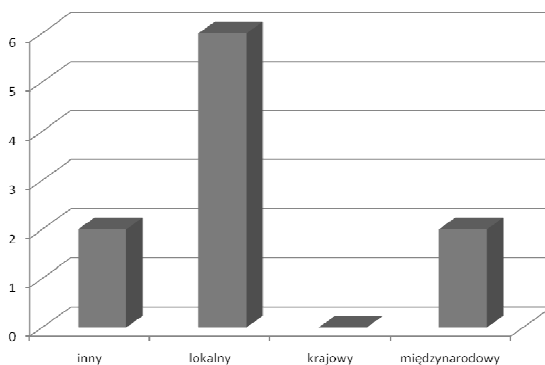
Rys. 7. Biura turystyczne i informacje turystyczne dostosowana do potrzeb osób niepełnosprawnych w układzie wojewódzkim

Największa grupa przystosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych biur turystycznych oraz placówek świadczących usługi informacji turystycznej znajduje się w województwie mazowieckim (93) oraz województwie lubuskim (29). Najmniej obiektów tego typu znajduje się w województwach kujawsko – pomorskim (0) oraz podkarpackim (1) Wyniki badań przedstawia rysunek 7. W województwie podlaskim znajduje się 15 biur turystycznych i punktów informacji turystycznej obsługujących osoby niepełnosprawne (czwarte miejsce w Polsce).

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Rys. 8. Transport dostosowany do potrzeb osób niepełnosprawnych w układzie wojewódzkim

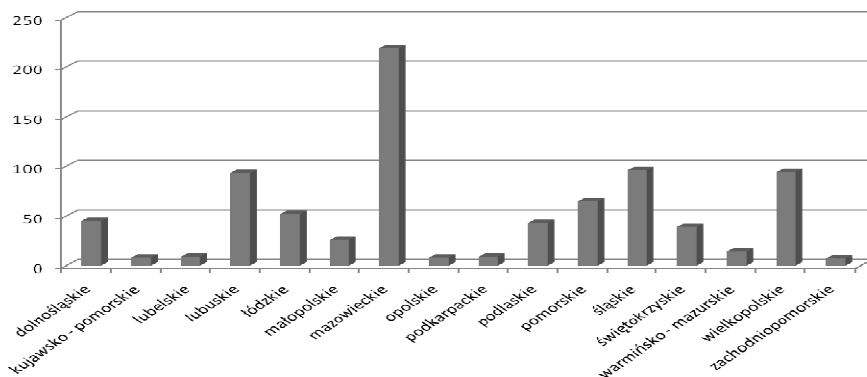
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Rys. 9. Transport województwa podlaskiego dostosowany do potrzeb osób niepełnosprawnych w układzie rodzajowym

Analizując dostępność komunikacyjną poszczególnych województw, należy stwierdzić, iż najlepiej dostosowaną do potrzeb osób niepełnosprawnych jest przestrzeń województwa podkarpackiego (45) oraz łódzkiego (17). Istnieją cztery województwa nie posiadające żadnych środków transportu świadczących usługi na rzecz osób niepełnosprawnych. Są to województwa: kujawsko – pomorskie, lubuskie, śląskie oraz warmińsko – mazurskie (rys. 8). W województwie podlaskim istnieje 10 firm transportowych posiadających udogodnienia w komunikacji osób w różnymi rodzajami niepełnosprawności. Jest to przede wszystkim transport lo-

kalny (6) oraz międzynarodowy(2) i inne rodzaje środków transportu (2). Wyniki badań przedstawia rysunek 9.

Dostępność obiektów kultury dla osób niepełnosprawnych nie jest równa. Największa liczba obiektów znajduje się w województwie mazowieckim (219) oraz śląskim (96). Najmniejsze możliwości skorzystania z oferty kulturalnej mają osoby niepełnosprawne w województwie zachodniopomorskim (7) (rys. 10). W województwie podlaskim spośród wszystkich obiektów kultury 43 dostosowane są do potrzeb osób niepełnosprawnych. Należą do nich domy kultury (12) , muzea (7), zabytki (7) oraz inne obiekty kultury (8) (rys. 11).

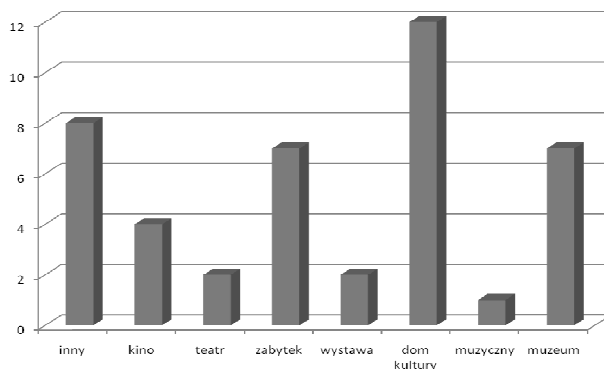
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Rys. 10. Obiekty kultury dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych w układzie wojewódzkim

Najwięcej obiektów sportowo – rekreacyjnych przystosowanych dla potrzeb osób niepełnosprawnych znajduje się w województwie śląskim (51) oraz lubuskim (34). Najmniej posiadają województwa zachodniopomorskie (1) oraz kujawsko – pomorskie (2). Dane szczegółowe przedstawia rysunek 12. Województwo podlaskie posiada 17 obiektów sportowo - rekreacyjnych świadczących usługi na rzecz osób niepełnosprawnych. Są to przede wszystkim obiekty określone jako „inne” (12) oraz ośrodki sportu i rekreacji (4) (rys. 13).

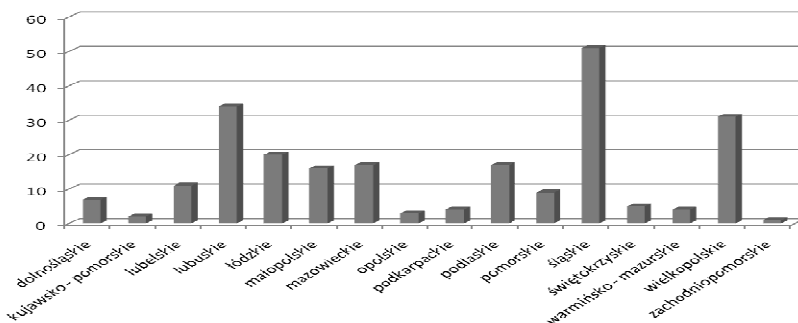
Analizując przystosowanie obszarów chronionych do penetracji turystycznej przez osoby niepełnosprawne należy stwierdzić, iż najlepiej zagospodarowaną przestrzenią turystyczną dysponuje województwo podlaskie (24 obszary) oraz województwo pomorskie (18). Najgorsza sytuacja występuje w województwach lubuskim (0), dolnośląskim (1), opolskim (1) i podkarpackim (1). Dane przedstawia rysunek 14. W strukturze obszarów chronionych województwa podlaskiego przy-

stosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych dominują elementy zagospodarowania parków narodowych (16) oraz krajobrazowych (5) (rys. 15).

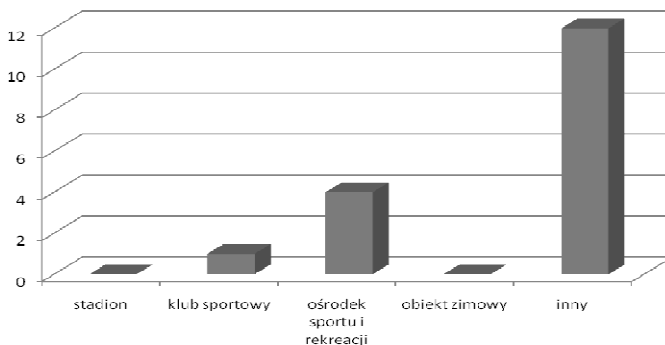
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Rys.11. Obiekty kultury województwa podlaskiego dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych w układzie rodzajowym

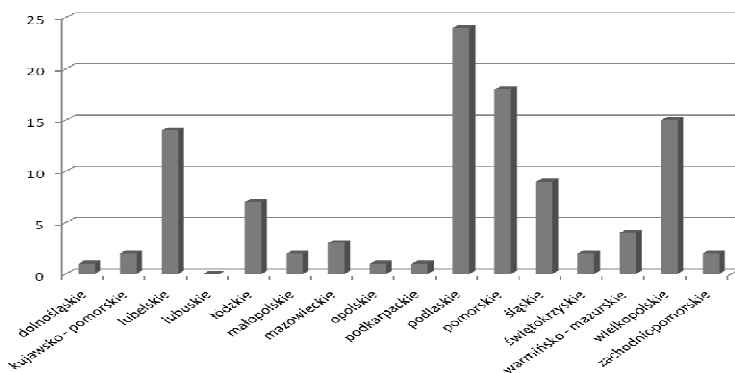
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Rys. 12. Obiekty sportowo - rekreacyjne dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych w układzie wojewódzkim

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Rys.13. Obiekty sportowo – rekreacyjne województwa podlaskiego dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych w układzie rodzajowym

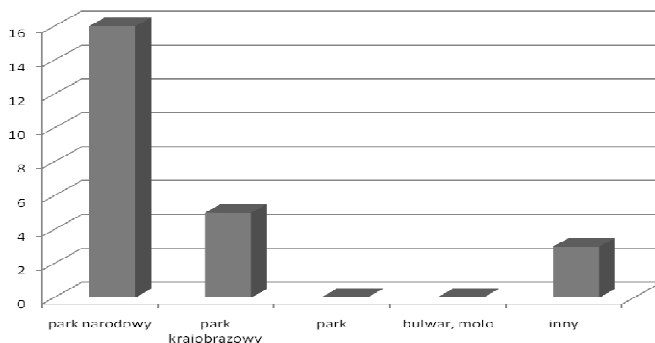

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Rys. 14. Parki dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych w układzie wojewódzkim

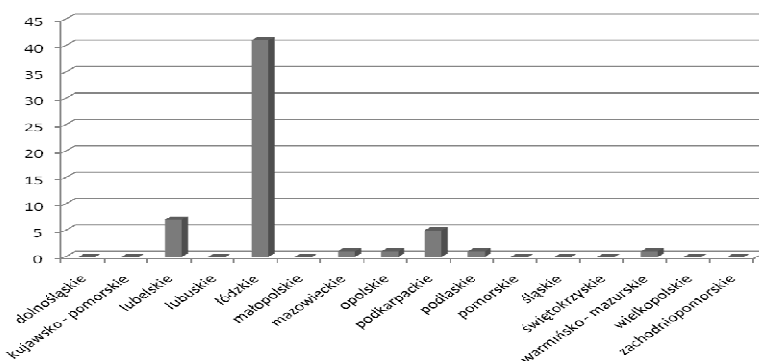
Z badań wynika, iż najmniej przystosowane na potrzeby osób niepełnosprawnych są szlaki turystyczne. Tylko siedem województw posiada trasy turystyczne przystosowane do potrzeb ruchu turystycznego osób niepełnosprawnych. Największą liczbę szlaków pozwalających na przemieszczanie się po nich osobom niepełnosprawnym posiada województwo łódzkie (41). Pozostałe województwa to: lubelskie (7), podkarpackie (5), mazowieckie (1), opolskie (1), podlaskie (1) i warmińsko – mazurskie (1) (rys. 16).

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Rys. 15. Parki województwa podlaskiego dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych w układzie rodzajowym

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

Rys. 16. Parki dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych w układzie wojewódzkim

Podsumowanie

Analizując zagadnienia dostępności infrastruktury turystycznej na potrzeby osób niepełnosprawnych w Polsce, należy stwierdzić, iż w dalszym ciągu jest ona niedostateczna. Przestrzeń województwa podlaskiego, mimo atrakcyjności przyrodniczo – kulturowej, w dalszym ciągu nie spełnia wymogów obszaru przyjaznego niepeł-

nosprawnym. W okresie ostatnich lat sukcesywnie wprowadzane są nowoczesne rozwiązania architektoniczne ułatwiające penetrację turystyczną województwa przez osoby niepełnosprawne, ale w dalszym ciągu ta działalność jest niewystarczająca.

Zdecydowanie największe, spośród analizowanych w badaniach elementów infrastruktury turystycznej, zmiany obserwuje się w obiektach bazy noclegowej oraz gastronomicznej. Najgorzej dostosowaną grupą obiektów są w dalszym ciągu obiekty kulturalne i sportowo – rekreacyjne.

W znacznej większości szlaki turystyczne województwa podlaskiego nie są przystosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych.

Piśmiennictwo

1. Gaworecki W., 2000. *Turystyka*. PWE, Warszawa.
2. Medlik S., 1995. *Leksykon podróży, turystyki i hotelarstwa*. PWN, Warszawa.
3. Raciborski J., 1999. *Usługi turystyczne*. Wydawnictwa Pracownicze, Warszawa.
4. Styperek J., 2002. *Linearne systemy penetracji rekreacyjnej*. Poznań.
5. Ustawa o usługach turystycznych z dnia 29 sierpnia 1997 r.

Rozwój turystyki w Puszczy Białowieskiej

The tourism development on the example of the Białowieża Primeval Forest

Eugenia Panfiluk

Politechnika Białostocka, Wydział Zarządzania, Katedra Turystyki i Rekreacji

Abstract

In the article, the author describes the problems concerning active tourism on the example of Białowieża Primeval Forest micro-region. The first part of the article explains problems connected with the development of the tourist region for the purposes of active tourism. The legal acts regulating which institutions are responsible for outlining, marking and keeping tourist trails safe are discussed in detail. The empirical part presents the development of Białowieża Primeval Forest for the purposes of active tourism on the basis of the research conducted in 2006. The article includes conclusions.

Keywords

tourist development, active tourism, tourist trails

Wstęp

Wraz z postępowaniem procesów urbanizacji i technizacji życia oraz wzrostem jakości życia, obserwuje się postępujący trend popularności turystyki kwalifikowanej. Popularność tej formy turystyki wynika z korzyści, jakich turysta doświadcza w czasie podróży turystycznej. Ma związek z aspektami poznawczymi, zaspokajaniem potrzeb emocjonalnych oraz biologicznego minimum aktywności ruchowej. Postępujący indywidualizm w turystyce kwalifikowanej¹ stwarza możliwości do podejmowania samodzielnych decyzji w zakresie podróży turystycznych, nie zmuszając turysty do konieczności podporządkowywania się z góry ustalonym regułom. Jest to szczególnie korzystne ze względu na odczuwany przez turystę wysoki poziom stresu, który związany jest z zawodowym napięciem emocjonal-

---

¹ Merski J., Warecka J., 2009. *Turystyka kwalifikowana. Turystyka aktywna*. ALMAMER Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa, s. 27.

nym. Indywidualny charakter turystyki kwalifikowanej zmusza organizatorów turystyki do takiego przygotowania przestrzeni turystycznej, które umożliwi samodzielną penetrację obszaru recepcji turystycznej.

Celem artykułu jest analiza poziomu zagospodarowania turystycznego, na potrzeby rozwoju turystyki kwalifikowanej, przestrzeni Puszczy Białowieskiej.

1. Czynniki rozwoju turystyki kwalifikowanej

Rozwój turystyki kwalifikowanej wynika z zainteresowania i mody na aktywny i zdrowy styl życia. W terminologii naukowej pojęcie turystyka kwalifikowana pojawiło się w latach pięćdziesiątych, wprowadzone przez *Polskie Towarzystwo Turystyczno – Krajoznawcze* (PTTK).² Terminem tym objęto te formy turystyki, których uprawianie wymaga przygotowania kondycyjnego oraz umiejętności posługiwania się sprzętem specjalistycznym i umiejętności poruszania się w terenie. W pojęciu turystyka kwalifikowana mieści się wiele form turystyki³, niemniej wszystkie te formy posiadają wspólne cechy:

- Wyróżnia je najwyższa forma specjalizacji w wybranych dyscyplinach turystycznych.
- Celem ich podjęcia jest chęć uzyskania najwyższej specjalizacji.
- Ich uprawianie łączy się z koniecznością opanowania umiejętności posługiwania się sprzętem turystycznym i niekiedy z posiadaniem formalnych uprawnień, jak również z koniecznością przygotowania fizycznego i psychicznego jednostki.
- Może występować element współzawodnictwa indywidualnego lub grupowego, jednak tylko w formie rekreacji lub podczas udziału w imprezach turystycznych.
- Dążność do wypoczynku w wyniku rozwoju procesów poznawczych.⁴

Ten rodzaj turystyki zapewnia regenerację sił psychofizycznych, poprawę stanu zdrowia i sprawności fizycznej. Polega na zbliżeniu turysty do natury oraz zapewnia wszechstronne poznanie kraju. Zaliczana jest do najdoskonalszych form świadomości i skutecznie uprawianej turystyki. Dlatego też, uprawianie turystyki kwali-

---

² Bieńczyk G., 2007. *Turystyka kwalifikowana w działalności Polskiego Towarzystwa Turystyczno – Krajoznawczego w latach 1950- 1990*, ALMAMER Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa.

³ Szczegółową charakterystykę terminu *turystyka kwalifikowana* przedstawiono w: Merski J., Warecka J., *Turystyka kwalifikowana. Turystyka ...* op.cit. s. 11-14.

⁴ Ibidem, s. 15-16; Płocka J., 2002. *Wybrane zagadnienia z zagospodarowania turystycznego*, część II, Wydawnictwo Centrum Kształcenia Ustawicznego, Toruń, s. 106.

fikowanej wiąże się bezpośrednio z najwyższym poziomem samodzielności oraz umiejętności programowania i zachowania się.

Do form turystyki kwalifikowanej zalicza się, ze względu na formę ukształtowania terenu, turystykę pieszą nizinną, wyżynną i górską, rowerową nizinną, wyżynną i górską. Ze względu na wykorzystanie sprzętu specjalistycznego wyróżnia się turystykę jeździecką, narciarską, kajakową, żeglarską, motorową, motorowodną, wędkarską i myśliwską. Ze względu na środowisko przyrodnicze wyróżnia się turystykę nurkową, speleologiczną, wspinaczkową.

Turystyka kwalifikowana rozwija się na obszarach zagospodarowanych turystycznie. Pod pojęciem zagospodarowania turystycznego rozumie się działalność mającą na celu:

- ochronę i adaptację na potrzeby ruchu turystycznego walorów turystycznych, będących celem podróży turystycznych,
- zapewnienie dostępności komunikacyjnej do obiektów, będących celem podróży,
- zapewnienie podróży podstawowych warunków egzystencji w miejscu docelowym⁵.

Zagospodarowanie turystyczne określane jest również jako wynik działalności mającej na celu przygotowanie obszaru recepcji turystycznej. Określane jest kategorią zespołu urządzeń turystycznych, infrastruktury turystycznej lub turystycznej bazy materialnej, umożliwiającej zaspokojenie potrzeb turysty w obrębie obszaru, miejscowości lub szlaku.⁶

Z ekonomicznego punktu widzenia turystyka kwalifikowana rozwija się w obrębie obszarów wyposażonych w dobra podstawowe, dobra komplementarne podstawowe i uzupełniające. Dobra podstawowe tworzą walory przyrodnicze warunkujące rozwój określonej formy turystyki kwalifikowanej. Dobra komplementarne podstawowe tworzy wewnętrzna infrastruktura turystyczna (szlaki turystyczne lądowe, wodne, trasy narciarskie, ściany wspinaczkowe, trasy do jazdy konnej, wyznaczone tereny: łowieckie wyposażone w ambony myśliwskie oraz wędkarskie, wyposażone często w pomosty) oraz baza noclegowo – żywieniowa. Dobra komplementarne uzupełniające tworzy baza usługowa. Dobra podstawowe i dobra komplementarne podstawowe stanowią podstawowy segment umożliwiający uprawianie turystyki kwalifikowanej. Wynika to z tego, iż sieć oznakowanych szlaków turystycznych, wytyczona przez tereny o najwyższych walorach

---

⁵ Kurek W., Mika M., *Turystyka jak przedmiot badań naukowych*. (w:) *Turystyka*, W. Kurek (red.), PWN, Warszawa, s.26

⁶ Warszzyńska J., Jackowski A., 1978. *Podstawy geografii turystyki*. PWN, Warszawa 1978

przyrodniczych, umożliwia podejmowanie ruchu turystycznego na obszarze recepcji turystycznej.

Jest to zgodne z definiowaniem szlaku turystycznego, jako ciągu turystycznego, przebiegającego przez obszary o specjalistycznych walorach, umożliwiających uprawianie turystyki kwalifikowanej.⁷ W innym ujęciu szlak definiuje się, jako przestrzenny ciąg, służący do linearnej penetracji turystycznej i rekreacyjnej poprzez sferę percepcji krajobrazu multisensorycznego⁸. Inne aspekty są akcentowane w definicji sformułowanej przez J. Merskiego i J. Warecką⁹, gdzie autorzy zwracają uwagę na wyposażenie szlaku, poziom jego trudności i bezpieczeństwa turystów.

Zgodnie z instrukcją PTTK wydaną dla oznaczenia szlaków wyróżnia się: szlaki piesze górskie i nizinne, szlaki podejściowe, grzbietowe, nartostrady jednokierunkowe (zjazdowe), szlaki rowerowe, konne, wodne, piesze szlaki spacerowe, szlaki dojściowe, ścieżki dydaktyczne (naukowe). Szlaki dla turystyki pieszej mają do kilkudziesięciu kilometrów i są wytyczane wzdłuż terenów o wysokim stopniu różnorodności walorów turystycznych. Zwyczajowo skupione są wokół ośrodka turystycznego lub łączą dwa lub więcej ośrodków turystycznych. Szlaki rowerowe i jeździeckie wytyczane są na odcinkach powyżej dwudziestu kilometrów, zazwyczaj rozpoczynają się i kończą w miejscach wyposażonych w bazę gastronomiczną i noclegową, szczególnie w popularnych miejscowościach wypoczynkowych lub w centrach rekreacji weekendowej. Właściwie zagospodarowane szlaki rowerowe powinny posiadać utwardzoną nawierzchnię, przechodzić w bezpośredniej bliskości centrów historycznych, osiedli mieszkaniowych czy stacji kolejowych. Szlaki konne powinny być wytyczane na terenach zapewniających dobrą widoczność o miękkiej nawierzchni. Obecnie wyznacza się dla turystyki rowerowej i jeździeckiej sieci szlaków krajowych i międzynarodowych. O atrakcyjności trasy turystycznej decyduje nie tylko różnorodność i unikatowość walorów turystycznych, ale też wyposażenie szlaków turystycznych i ich czystość. Szlaki turystyczne powinny być wyposażone w punkty widokowe, wiaty, zadaszone miejsca do odpoczynku, ławki, stoły, stojaki na rowery, kosze na śmieci oraz punkty sanitarne. Ważnym elementem wyposażenia szlaków turystycznych są miejsca piknikowe i miejsca ogniskowe. Dodatkowo, trasa turystyki jeździeckiej powinna być wyposażona w miejsca popasu dla koni, a końcowe punkty szlaku powinny posiadać stajnie dla koni. Istotnym elementem wyposażenia szlaków turystycznych są tablice informacyjne. Selekcja informacji umiesz-

⁷ Styperek J., 2002. *Linearne systemy penetracji turystycznej*. Poznań 2002, s. 25

⁸ Ibidem, s.25.

⁹ Merski J., Warecka J., *Turystyka kwalifikowana. Turystyka ...* op.cit, s. 70.

czanych na tablicach informacyjnych powinna być przeprowadzona według kryterium unikatowości, reprezentatywności i ceności obiektów, których dotyczy informacja. By nie zakłócać naturalności krajobrazów, tablice informacyjne powinny być rozstawione w miejscach przeznaczonych do odpoczynku. Dla szlaków pieszych w odstępach maksymalnie godzinnego marszu, dla szlaków rowerowych i jeździeckich w odstępach nie częściej jak dwie, trzy godziny jazdy. Innym rodzajem szlaków są ścieżki dydaktyczne, o długości do kilku kilometrów. Wyposażone są one w szczegółowe tablice informacyjne, wiaty i miejsca do odpoczynku. Ze względu na krótkie odcinki ścieżek dydaktycznych wykazują one wysoką przydatność dla turystyki pieszej osób, które cechuje niższa kondycja fizyczna lub lubią krótkie spacery.

Turystyka piesza umożliwia szczegółową penetrację obszarów przyrodniczych, poznanie krajobrazów, zabytków i kultury ludowej. Dużą zaletą tej kategorii turystyki jest możliwość przebywania z dala od zatłoczonych centrów turystycznych. Turystyka rowerowa zaliczana jest, obok pieszej, do najpopularniejszej formy turystyki kwalifikowanej. Wynika to z faktu, że ten rodzaj turystyki nie wymaga posiadania dużych umiejętności kondycyjnych i umiejętności praktycznych. Zapewnia aktywny wypoczynek oraz regenerację sił fizycznych i psychicznych. Ze względu na organizację podróży rowerem, w Polsce rozwijają się trzy typy turystyki rowerowej:

- *credit card touring*, podróż z niewielkim bagażem, przede wszystkim indywidualna, polega na wykorzystaniu miejscowej bazy noclegowej i gastronomicznej,
- *supported touring*, typowa dla zorganizowanych grup turystycznych, polega na zapewnieniu przewozu bagażu do kolejnych miejsc postojowych przez organizatora imprezy oraz na wykorzystaniu miejscowej bazy gastronomicznej i noclegowej,
- *fully loaded touring oraz expedition touring*, dotyczy turystów podróżujących z własnym bagażem, zapewniającym wszystkie potrzeby.¹⁰

W Polsce turystyka jeździecka znajduje się w fazie rozwoju. Świadczy o tym niewielka liczba tras jeździeckich, a w szczególności sieci szlaków krajowych i międzynarodowych. Rozwijają się one wokół stadnin i ośrodków sportowo – rekreacyjnych. Łącznie, na obszarze Polski występuje około tysiąc ośrodków jeździeckich, zazwyczaj położonych wokół centrów dużych miast. Istotnym elementem hamującym rozwój turystyki jeździeckiej są wymagania w zakresie umiejętności jeździeckich oraz wysokie koszty utrzymania lub wynajęcia zwierząt. Ogranicze-

¹⁰ Kurek W., Mika M., Pitrus E., 2008. *Formy turystyki kwalifikowanej*. (w:) W. Kurek (red.), *Turystyka*. PWN, Warszawa 2008, s.259.

nia te są bezpośrednią przyczyną niewielkiej liczby zainteresowanych tą formą turystyki.

Dokonana przez W. Robaczyńskiego, na zlecenie Departamentu Turystyki, analiza prawna uwarunkowań zagospodarowania przestrzeni, zasad tworzenia i funkcjonowania szlaków turystycznych, wskazuje na brak uregulowań prawnych w zakresie wytyczania oraz oznakowania szlaków turystycznych. Z informacji zawartych w niektórych ustawach wynika, że w praktyce wyznaczaniem i oznakowaniem szlaków zajmują się organizacje turystyczne, choć nie istnieje żaden formalny zakaz zajmowania się tą działalnością przez podmioty zarządzające przestrzenią. Podobnie, instrukcja PTTK, w zakresie oznakowania i wytyczania szlaków, nie ma charakteru powszechnie obowiązującego. Wyjątkiem, w zakresie prawnych uregulowań szlaków, są narciarskie trasy zjazdowe, wobec których przepisy wykonawcze do ustawy o kulturze fizycznej precyzyjnie regulują oznakowanie narciarskich tras zjazdowych, wskazując jednocześnie kryteria oceny stopnia trudności trasy, który decyduje o sposobie jej oznakowania.¹¹

2. Poziom zagospodarowania szlaków Puszczy Białowieskiej na potrzeby rozwoju turystyki kwalifikowanej

Puszcza Białowieska uznawana jest za obszar najlepiej zachowanego kompleksu lasów nizinnych, o charakterze pierwotnych lasów liściastych i mieszanych. Odnotowano w niej dwanaście tysięcy gatunków fauny oraz tysiąc siedemdziesiąt gatunków flory. W drzewostanie Puszczy dominują lasy grądowe (40%-47%) i lasy mieszane (33%). Drzewostan tworzą głównie świerk pospolity (26%), sosna zwyczajna (24%), olsza czarna (17%), dąb szypułkowy (12%) oraz brzozy: brodawkowata i omszona (11%). Występują również: jesion wyniosły, lipa drobnolistna, klon zwyczajny i grab zwyczajny. Urozmaicony gatunkowo kompleks leśny zajmuje sto pięćdziesiąt tysięcy hektarów, z tego sześćdziesiąt dwa tysiące hektarów leży w granicach Polski.

Badania¹² prowadzone na obszarze Puszczy Białowieskiej potwierdziły, iż przedmiotem ruchu turystycznego jest Puszcza Białowieska, w szczególności

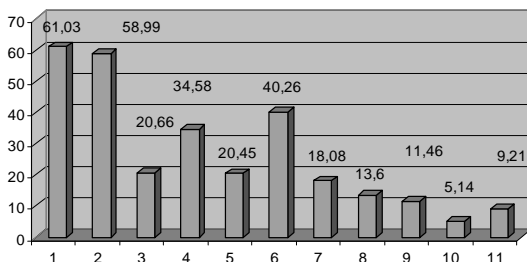
---

¹¹ Robaczyński W., 2006. *Przegląd uwarunkowań zagospodarowania przestrzeni, zasad tworzenia i funkcjonowania szlaków turystycznych (analiza prawna)*. Raport na zlecenie Ministerstwa Gospodarki departamentu Turystyki, Warszawa.

¹² Panfiluk E., 2006. *Monitoring ruchu turystycznego w regionie Puszczy Białowieskiej*, Hajnówka. W artykule wykorzystano raport z wyników badań, które objęły dziewięćset sześćdziesięciu respondentów, w dniach 17-18.06.2006 oraz 24.06.2006 roku. Badania nt. *Przyjazny dla środowiska rozwój*

zwiedzanie Białowieskiego Parku Narodowego (61,03%), zobaczenie żubra (58,99%), spacer po lesie (40,26%), zobaczenie naturalnych lasów w rezerwacie ścisłym Białowieskiego Parku Narodowego (34,58%) oraz jazda na rowerze po szlakach Puszczy Białowieskiej (20,45%), (rys. 1).

Źródło: opracowanie własne.

Rys. 1. Motywy przyjazdu turystycznego według % wskazań respondentów

1 – zwiedzanie Białowieskiego Parku Narodowego; 2 – zobaczenie żubrów; 3 – wizyta u rodziny; 4 – zobaczenie naturalnych lasów w Rezerwacie Ścisłym Białowieskiego Parku Narodowego; 5 – jazda na rowerze po szlakach Puszczy Białowieskiej; 6 – spacer po lesie; 7 – pobyt zdrowotny; 8 – uprawianie sportu; 9 – udział w imprezach kulturalnych; 10 – udział w konferencjach i seminariach; 11 – inne

Uzyskane dane wskazują, że motywem przyjazdu turystycznego jest turystyka kwalifikowana: piesza dla 40,26% respondentów oraz rowerowa dla 20,45% respondentów. Ponadto, ze względu na środek komunikacji wykorzystywany w czasie penetracji turystycznej Puszczy Białowieskiej, 61,03% przebadanych turystów uprawia turystykę pieszą, a 39,29% turystykę rowerową (rys. 2).

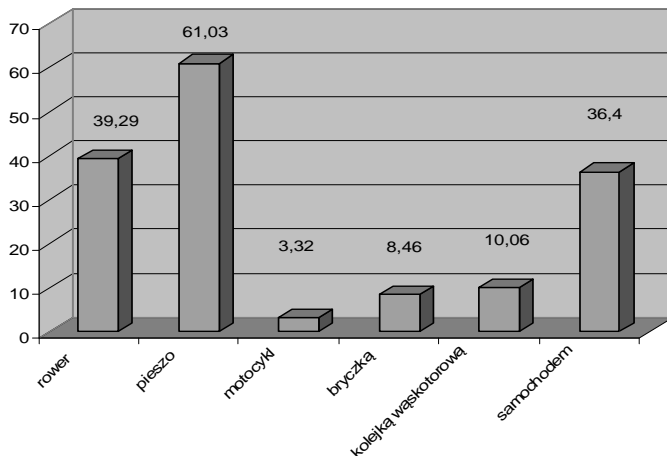
Podczas badań ankietowych i bezpośredniego pomiaru natężenia ruchu turystycznego w Puszczy Białowieskiej nie zanotowano turystów uprawiających turystykę jeździecką. Szczegółowa penetracja terenu wykazała, iż na obszarze wsi puszczańskich występują cztery gospodarstwa agroturystyczne zajmujące się hodowlą koni pod siodło. Łącznie do dyspozycji turystów uprawiających turystykę jeździecką przeznaczonych jest dziewiętnaście koni. Na obszarze Puszczy Białowieskiej wytyczony jest jeden śródlesny szlak konny o długości 65km. Niski stan infrastruktury szlaków konnych i ilości stadnin jest bezpośrednim powodem małej aktywności w zakresie turystyki jeździeckiej.

Na podstawie uzyskanych wyników badań stwierdza się, iż na obszarze Puszczy Białowieskiej rozwija się turystyka kwalifikowana piesza i rowerowa. Na jej

---

obszarów wiejskich w Regionie Puszczy Białowieskiej zostały wykonane na zlecenie Regional Environmental Governance Program (UNDP).

potrzeby wyznaczono 330km szlaków pieszych (w tym 64,8km stanowią krótkie ścieżki edukacyjne, wytyczone na potrzeby edukacji ekologicznej) oraz 476km szlaków rowerowych. Szczegółowe zestawienie szlaków turystycznych na obszarze Puszczy Białowieskiej prezentuje Tabela 1.

Źródło: opracowanie własne.

Rys. 2. Rodzaje środków komunikacji wykorzystywanych w czasie zwiedzania Puszczy Białowieskiej według % wskazań respondentów

Tabela 1. Wykaz szlaków turystycznych na obszarze Puszczy Białowieskiej

Nazwa szlaku	Przebieg trasy	Długość szlaku
1	2	3
Wilczy szlak (szlak zielony)	Masiewo – Kosy Most	16 km
Uroczysko „Głuszec” (szlak czerwony)	Masiewo- Uroczysko Głuszec” - Masiewo	6,5 km
Szlak zielony	Hajnówka – Białowieża	22 km
Szlak walk partyzanckich (szlak czerwony)	Hajnówka – Narewka	22 km
Szlak śladami Powstania Styczniowego (szlak niebieski)	Hajnówka – Orzeszkowo – Hajnówka	31 km
Szlak niebieski	Białowieża – Czerlonka Osada - Zwierzyńiec	17 km.
Szlak żółty	Białowieża – Topiło	19 km

c.d. tabela 1.

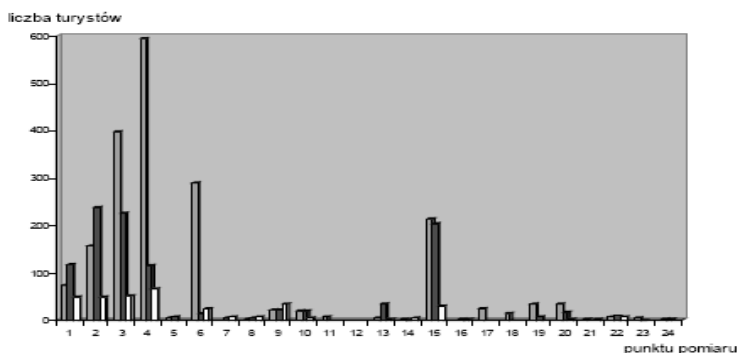
1	2	3
Miejscami Pamięci Narodowej (szlak czerwony)	Białowieża – Podolany I, Podolany II - Białowieża	14 km
Szlak niebieski	Białowieża – Gruszki – Babia Góra - Siemianówka	41 km
Szlak żółty	Białowieża – Pogorzelce – Uroczysko Stara Białowieża – Narewka	21 km
Miejsce Mocy (szlak czarny)	Białowieża – Miejsce Mocy – Białowieża	5,5, km
Carska Tropina (szlak czarny)	Narewka - Carska Tropina – Narewka	4 km
Szlak prawosławnych świętyń	Białystok – Bielsk Podlaski – Hajnówka – Narew – Michałowo	164 km
Carski Szlak	Studziny – Bielsk Podlaski - Hajnówka	35 km
Ścieżki edukacyjne Nadleśnictwa Hajnówka		
Leśne Osobliwości	5 km	
Kolejką wąskotorową Hajnówka – Topiło	11 km	
Górniańskie Łąki	4 km	
Ścieżki edukacyjne Nadleśnictwa Białowieża		
Krajobrazy Puszczy	4,5 km	
Miejsce Mocy	0,3 km	
Żebra żubra	3,5 km	
Puszczkańskie Drzewa	4 km	
Szlak Dębów Królewskich i Książąt Litewskich	0,5 km	
Ścieżki edukacyjne Nadleśnictwa Browsk		
Pod Dębami	9 km	
Masiewo – Zalew Siemianówka	9 km	
Tropem Żubra	20 km	
Szlakiem puszczańskich mokradeł	12 km	
Szlak świętego Eustachego	2 km	
Szlaki rowerowe		
Szlak niebieski	Hajnówka – Orzeszkowo – Hajnówka	42 km
Szlak zielony	Dubicze Cerkiewne – Topiło - Białowieża	41 km
Szlak czerwony	Hajnówka – Dubicze Cerkiewne – Czeremcha – Piaski	85 km
Szlaki narewckowskie	Mała pętla: Narewka – Janowo – Kosy Most – Gruszki – Narewka	18 km
	Średnia pętla: Narewka - Kosy Most – Uroczysko Wilczy Szlak – Zamsze- Masiewo – Guszczewina – Narewka	36 km
	Narewka – Masiewo – Zalew Siemianówka – Leśna – Narewka	45 km

c.d. tabela 1.

1	2	3
Podlaski szlak Bociani	Białowieża – Gruszki – Narewka – Trześcianka – Kurowo – Goniądz	206 km
Białowiecki szlak transgraniczny	Narew – Hajnówka – Budy – Teremiski – Białowieża – Grudek – przejście graniczne z Białorusią Biały Lasek – Szereszewo – Pruzany – Różany – Białowieża	96 km

Źródło: opracowanie własne na podstawie: www.powiathajnowski.pl

Na podstawie bezpośredniego pomiaru natężenia ruchu turystycznego należy stwierdzić, iż poziom wykorzystania szlaków turystycznych rozkłada się nierównomiernie (rys. 3,4).

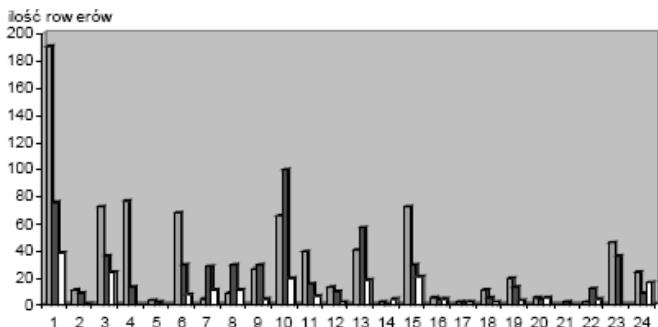
Źródło: opracowanie własne.

Rys. 3. Rozkład natężenia turystyki pieszej

Punkt pomiaru na szlaku turystycznym: 1.szlak niebieski (Białowieża); 2 ścieżka „Żebra Żubra”; 3 ścieżka „Miejsce Mocy”; 4 droga narewowska w gminie Białowieża; 5 szlak czerwony (Białowieża); 6 szlak „Dębów Królewskich”; 7 ścieżka Krajobrazy Puszczy; 8 szlak czerwony (Białowieża); 9 ścieżka Puszczańskie Drzewa; 10 szosa Hajnówka Białowieża (Białowieża); 11 szlak żółty Tryba Olemburska; 12 szlak czarny Tryba Olemburska; 13 tryba hajnowska (Hajnówka); 14 szlak czerwony (Hajnówka); 15 szlak Leśne Osobliwości (Topiło); 16 szlak w Masiewie (Narewka); 17 szlak czerwony (rezerwat Głuszec); 18 szlak zielony (Narewka); 19 ścieżka Kosy Most (Narewka); 20 wieża widokowa Carska Tropina (Narewka); 21 szlak Carska Tropina (Narewka); 22 ścieżka Pod Dębami (Narewka); 23 szlak żółty (Narewka); 24 szlak czerwony (Świnoroje).

Natężenie pieszego ruchu turystycznego skupiło się wokół centrum Białowieży, wzdłuż zielonego szlaku Białowieża - Hajnówka. Szlak ten prowadzi z Białowieży do trzech najczęściej odwiedzanych ścieżek edukacyjnych: *Miejsce mocy*, *Żebra Żubra* i *szlaku Dębów Królewskich*. Wyniki badań wskazują, iż miejsca te odwie-

dziło dziennie 200 osób. Podobne natężenie pieszego ruchu turystycznego wystąpiło w obszarze osady Topiło. Pozostałe miejsca Puszczy Białowieskiej były w niewielkim stopniu odwiedzane przez pieszych turystów. Podobnie rozkłada się natężenie ruchu rowerowego. Nasilenie występowało na szlaku czerwonym, żółtym i niebieskim Białowieża – Narewka (około 200 osób), oraz średnio po 60 osób na pozostałych szlakach wokół Białowieży i na szlaku czerwonym Białowieża - Hajnówka. Zdecydowanie mniej turystów odwiedziło gminę Narewkę i Hajnówkę.

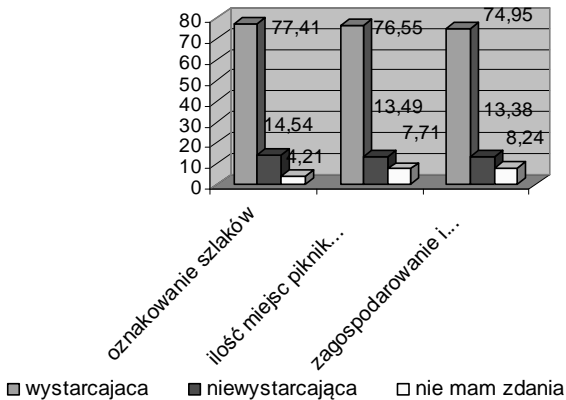
Źródło: opracowanie własne.

Rys. 4. Rozkład natężenia turystyki rowerowej

Punkt pomiaru na szlaku turystycznym 1.szlak niebieski (Białowieża); 2 ścieżka „Żebra Żubra”; 3 ścieżka „Miejsce Mocy”; 4 droga narewowska w gminie Białowieża; 5 szlak czerwony (Białowieża); 6 szlak „Dębów Królewskich”; 7 ścieżka Krajobrazu Puszczy; 8 szlak czerwony (Białowieża); 9 ścieżka Puszczańskie Drzewa; 10 szosa Hajnówka Białowieża (Białowieża); 11 szlak żółty Tryba Olemburska; 12 szlak czarny Tryba Olemburska; 13 tryba hajnowska (Hajnówka); 14 szlak czerwony (Hajnówka); 15 szlak Leśne Osobliwości (Topiło); 16 szlak w Masiewie (Narewka); 17 szlak czerwony (rezerwat Głuszczyk); 18 szlak zielony (Narewka); 19 ścieżka Kosy Most (Narewka); 20 wieża widokowa Carska Tropina (Narewka); 21 szlak Carska Tropina (Narewka); 22 ścieżka Pod Dębami (Narewka); 23 szlak żółty (Narewka); 24 szlak czerwony (Świnoroje).

Sprawne poruszanie się turystów na szlakach turystycznych zapewnia oznakowanie szlaków. Zdaniem 77,41% badanych turystów, oznakowanie szlaków jest wystarczające, a dla 14,54 % niewystarczające (rys. 5). Respondenci wskazywali na konieczność wstawienia większej ilości znaków, ustawiania znaków w miejscach bardziej widocznych, szczególnie na szlakach pieszych przy skrętach oraz konieczność ich odnowienia. Istotne wskazania dotyczą uzupełnienia szlaków tablicami informacyjnymi. Informacje umieszczone na tablicach winny informować turystę o zwiedzonym miejscu, opisywać występowanie cennych gatunków

roślin i zwierząt. Respondenci wskazywali również na braki i nieścisłości zawarte w treści map.

Źródło: opracowanie własne.

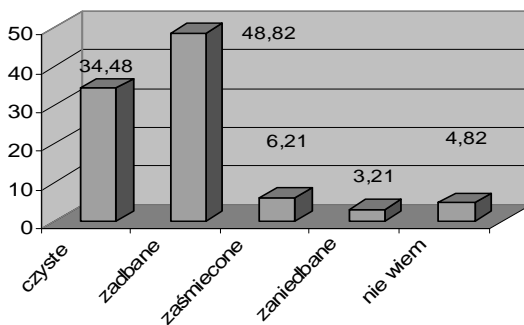
Rys. 5. Stan zagospodarowania szlaków turystycznych według % wskazań respondentów

Inwentaryzacja terenu wykazała, iż na potrzeby turystów, szlaki turystyczne wyposażono w miejsca piknikowe i miejsca ogniskowe. Na obszarze Puszczy Białowieskiej przygotowano dwanaście miejsc piknikowych, w tym osiem miejsc ogniskowych. Miejsca te wyposażono w ławki do siedzenia, zadaszenia i wiaty.

Zdaniem 76,56% badanych turystów, ilość miejsc piknikowych na szlakach turystycznych jest wystarczająca, a dla 74,95% również poziom ich zagospodarowania i wyposażenia jest wystarczający. Zdaniem 13,49% respondentów ilość miejsc piknikowych na szlakach turystycznych jest niewystarczająca, a 13,28% badanych uważa za niewystarczający poziom ich zagospodarowania i wyposażenia. Spośród braków, w zakresie wyposażenia i zagospodarowania szlaków turystycznych, ankietowani wskazują, iż mała jest ilość wiat chroniących turystów od deszczu, słabe jest oznakowanie dojazdu czy dojścia na miejsca piknikowego oraz brak jest oznakowania tych miejsc na mapach turystycznych. Najistotniejsze niedociągnięcia, w zakresie wyposażenia miejsc piknikowych, dotyczą braku toalet, niewystarczającej ilości koszy na śmieci oraz małej liczby ławek do odpoczynku. Część ankietowanych wskazywała na konieczność podjęcia działań związanych z oczyszczeniem miejsc piknikowych z zarośli oraz zadbanie o ogólną estetykę miejsc.

Zdaniem 34,48 % respondentów szlaki turystyczne Puszczy Białowieskiej są pierwszej kategorii czystości, 48,82% badanych uważa, że szlaki są zadbane, 6,21 % respondentów uważa, że szlaki turystyczne są zaśmiecone, a 3,21% uważa, że są zaniedbane (rys. 6).

Istotnym elementem zagospodarowania turystycznego szlaków są tablice informacyjne. W tej kategorii, 80,41 % respondentów uważa za konieczne zwiększenie ilości tablic informacyjnych w różnych punktach recepcji turystycznej. Ponadto turyści zwracają uwagę na niski poziom informacji turystycznej. Respondenci widzą poprawę tej sytuacji poprzez podjęcie między innymi następujących działań: zwiększenie liczby punktów informacyjnych, wprowadzenie informacji obcojęzycznej, wprowadzenie informacji telefonicznej, rozszerzenie godzin otwarcia punktów informacji turystycznej, poprawienie standardu obsługi istniejących punktów w zakresie obsługi klienta. Rekomenduje się wprowadzenie do obiegu ulotek informujących turystów o miejscach wartych odwiedzenia oraz uaktualnienie treści map turystycznych, a także udostępnienie informacji o infrastrukturze towarzyszącej.

Źródło: opracowanie własne.

Rys. 6. Stan czystości szlaków turystycznych według % wskazań respondentów

Do oceny przygotowania szlaków turystycznych Puszczy Białowieskiej, na potrzeby turystyki kwalifikowanej, wykorzystano metodę grupowania w skali pięciostopniowej. Wyniki pogrupowano według % wskazań respondentów i nadano im miary oceny słownej (tabela 2). Pełne przygotowanie, czyli I kategorię i przygotowanie na poziomie dobrym (II kategorię), przyporządkowano działaniom, które zostały pozytywnie ocenione przez powyżej 75% respondentów. W przypadku uzyskania oceny na poziomie kategorii III należy usprawniać przy-

gotowanie, przy kategorii IV należy niezwłocznie uzupełnić braki w wykazanej dziedzinie. Przyporządkowanie do kategorii V wskazuje na całkowity brak przygotowania regionu do obsługi turystyki kwalifikowanej i należy niezwłocznie podjąć działania eliminujące te braki.

Zgodnie z przyjętą skalą oceny, należy stwierdzić, iż poziom zagospodarowania szlaków pieszych i rowerowych Puszczy Białowieskiej jest na dobrym poziomie (II kategoria). W zakresie dostępności informacyjnej i wyposażenia szlaków w tablice informacyjne stwierdzono brak przygotowania (V kategoria).

Tabela 2. Ocena stopnia przygotowania szlaków turystycznych Puszczy Białowieskiej na potrzeby turystyki kwalifikowanej

% wskazań respondentów	Ocena stopnia przygotowania regionu	
	Miara oceny	Kategoria
100-90	Pełne przygotowanie	I
89 -75	Przygotowanie dobre	II
74-51	Przygotowanie zadawalające	III
50 -30	Przygotowanie niezadawalające	IV
poniżej 30	Brak przygotowania	V

Źródło: opracowanie własne.

Wnioski i rekomendacje

Na obszarze Puszczy Białowieskiej rozwija się turystyka piesza i rowerowa. Jej rozwój koncentruje się wokół ośrodka turystycznego Białowieża. Na potrzeby turystyki kwalifikowanej wytyczono sieć szlaków pieszych i ścieżek spacerowych oraz szlaków rowerowych, w tym jeden szlak pieszy o zasięgu wojewódzkim, jeden szlak rowerowy o zasięgu wojewódzkim i jeden szlak transgraniczny. Stan ich zagospodarowania mieści się w II kategorii, określanej jako dobre przygotowanie. Badania wykazały, iż turyści wskazywali na brak tablic informacyjnych na szlakach turystycznych. Podobne braki stwierdzono w zakresie informacji turystycznej w regionie Puszczy Białowieskiej. Istotne uwagi dotyczyły niezgodności treści map turystycznych.

W celu dalszego rozwoju turystyki kwalifikowanej na obszarze Puszczy Białowieskiej należy podjąć działania prowadzące do lepszego udostępnienia szlaków oddalonych od Białowieży. Zdecydowany niepokój budzi fakt braku zintegrowanej informacji turystycznej o regionie Puszczy Białowieskiej.

Piśmiennictwo

1. Bieńczyk G., 2007. *Turystyka kwalifikowana w działalności Polskiego Towarzystwa Turystyczno – Krajoznawczego w latach 1950- 1990*, ALMAMER Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa.
2. Merski J., Warecka J., 2009. *Turystyka kwalifikowana. Turystyka aktywna*. ALMAMER Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa.
3. Płocka J., 2002. *Wybrane zagadnienia z zagospodarowania turystycznego, część II*. Wydawnictwo Centrum Kształcenia Ustawicznego, Toruń.
4. Kurek W., Mika M., *Turystyka jak przedmiot badań naukowych*. (w:) *Turystyka*, W. Kurek (red.), PWN, Warszawa.
5. Warszzyńska J., Jackowski A., 1978. *Podstawy geografii turystyki*. PWN, Warszawa 1978
6. Styperek J., 2002. *Linearne systemy penetracji turystycznej*. Poznań 2002.
7. Kurek W., Mika M., Pitrus E., 2008. *Formy turystyki kwalifikowanej*. (w:) *Turystyka*. W. Kurek (red.), PWN, Warszawa 2008.
8. Robczyński W., 2006. *Przegląd uwarunkowań zagospodarowania przestrzeni, zasad tworzenia i funkcjonowania szlaków turystycznych (analiza prawna)*. Raport na zlecenie Ministerstwa Gospodarki departamentu Turystyki, Warszawa.
9. Panfiluk E., 2006. *Monitoring ruchu turystycznego w regionie Puszczy Białowieskiej*, Hajnówka.

Znaczenie krajobrazowych korytarzy drogowych dla turystyki

The importance of scenic road corridors for tourism

Marcin Smoleński

Politechnika Białostocka, Wydział Zarządzania, Katedra Turystyki i Rekreacji

Abstract

The article introduces the idea of scenic road corridors as linear tourism products, which, in the system, create the network product of tourism destinations.

The National Scenic Byways Program became reviewed, as example of the organizational success of the creating of scenic byways system in U.S.A.

Then, the author talked over conditionings of development of the idea of scenic road corridors in Poland.

In the result, three basic barriers for development of such linear tourism products in Poland became defined:

- the lack of legislative formulas, which in detail and univocally would define rules and criteria of assigning of linear tourism products to the category of scenic byways (or to the category of thematic routes existing already)
- the slight of byways importance for the spatial planning, particularly for protection and promotion of the landscape and of the cultural and natural heritage,
- the small activity of public organizations, which act in the interest of the local socio-economical development.

Keywords

scenic road corridors, tourism

Wstęp

Ze społecznego punktu widzenia, turystyka oceniana jest głównie pod kątem efektywności ekonomicznej, oddziaływania na środowisko i interakcji społecznych – zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju (Buhalis 2000). Z ekonomicznego punktu widzenia, rozwój turystyki na danym obszarze jest jednoznaczny z dążeniem do przewagi konkurencyjnej względem obszarów rywalizujących o ten sam

docelowy rynek turystyczny. Jednocześnie, podstawowym produktem turystycznym jest doświadczanie miejsca pobytu turystycznego, dlatego w turystyce konkurencja skupia się na obszarach recepcji turystycznej. Przy czym obszarami recepcji turystycznej nazywamy jednostki regionów turystycznych, charakteryzujące się (Crouch et Ritchie 1999):

- wspólnym rdzeniem atrakcji, który motywuje przyjezdnych do odwiedzin,
- spójnym administrowaniem i zarządzaniem,
- zbliżonymi uwarunkowaniami (społeczno-kulturowymi, przyrodniczymi i gospodarczymi) planowania i marketingu turystyki.

W polskich realiach są to zazwyczaj obszary gmin turystycznych lub związków międzygminnych (np. w formule lokalnych grup działania), gdy wspólny rdzeń atrakcji wykracza poza zasięg terytorialny jednej gminy (np. kompleksy leśne, jeziora, masywy górskie, doliny rzeczne itp.).

O przewadze konkurencyjnej decyduje przestrzenne zróżnicowanie ekonomicznego zaangażowania zasobów turystycznych – gdzie i jak dany obszar recepcji turystycznej dokonuje wyboru zaangażowania sił przewagi komparatywnej. Do zasobów obszaru recepcji turystycznej, stanowiących siły przewagi komparatywnej, zalicza się zasoby naturalne, historyczne, kulturowe, ludzkie, wiedzy, infrastruktury i finansowe (Porter 1990). Ich wielkość, stopień i układ przestrzenny zaangażowania ekonomicznego stanowią podstawy zarządzania obszarem recepcji turystycznej, a konkretnie określenia wizji rozwoju turystyki, zrozumienia znaczenia przewag i słabości obszaru, ustalenia jaką rolę turystyka odgrywa w społeczno-ekonomicznym rozwoju obszaru oraz wdrażania odpowiedniej strategii. Skuteczne zarządzanie turystyką wymaga wypracowania konsensusu w zakresie założeń polityki turystycznej, który uwzględnia potrzeby poszczególnych grup interesu. To z kolei wymaga uwzględnienia wszystkich kategorii zasobów i wszystkich grup decydentów na całym obszarze recepcji turystycznej. Dzięki temu możliwa jest spójna organizacja zarządzania obszarem recepcji turystycznej, skupiająca się na zadaniach: planowania, regulacji i organizacji produktów turystycznych, koordynacji kanałów dystrybucji, promocji i monitoringu (Ritchie et Crouch 2000). Stąd, współcześnie obserwuje się wzrost znaczenia przestrzennej integracji produktów turystycznych w formule parków tematycznych i tras tematycznych, które tworzą finalny produkt obszaru recepcji turystycznej (Clay & Smidt 2004).

Ten artykuł dotyczy zagadnień związanych z krajobrazowymi (widokowymi, scenicznymi) korytarzami drogowymi.

Narodowy Program Dróg Scenicznych USA

Idea dróg scenicznych (krajobrazowych, widokowych) zrodziła się w Stanach Zjednoczonych w drugiej połowie lat 60-tych XX w. Wtedy to właściwy urząd federalny (Federal Highway Administration) podjął działania w celu opracowania spójnego krajowego programu zachowania i promocji wyróżniających się scenerii korytarzy drogowych. Działania te, o charakterze badań, ekspertyz i konsultacji społecznych, trwały do początku lat 90-tych i skutkowały uchwaleniem w 1991 roku ustawy the Intermodal Surface Transportation Efficiency Act, stanowiącej m.in. podstawę prawną do powołania Narodowego Programu Dróg Scenicznych (the National Scenic Byways Program). Idea Programu wdrażana była do 1994, kiedy to ustalono wszelkie zasady jego funkcjonowania (Clay & Smidt 2004, FHA 1999). Warto podkreślić, że wdrożenie idei ogólnokrajowego systemu dróg scenicznych zajęło Amerykanom trzydzieści lat, stąd doceniając ich wysiłek intelektualny i organizacyjny, należałoby zaadoptować ich rozwiązania do polskich realiów, zważywszy szczególnie sukcesy ich dokonań (FHA 1999):

1. Z punktu widzenia organizacyjnego, istnieje na szczeblu federalnym i stanowym usankcjonowana współpraca między poszczególnymi urzędami i agencjami, odpowiedzialnymi za wdrażanie Narodowego (lub Stanowego) Programu Dróg Scenicznych. Przy czym działania organizacyjne opierają się na zasadzie uspołecznienia celów działania programu – zarządzanie poszczególnymi drogami scenicznymi funkcjonuje w formule konsorcjum, w skład którego, obok urzędów i agencji rządowych, wchodzi organizacje gospodarcze i społeczne. Ustalono również zasady finansowania poszczególnych projektów dróg scenicznych w formule grantów, jak również zasady ich oceniania i kontroli wdrażania. Stworzono także system informacji o Programie.
2. Z punktu widzenia merytorycznego, zdefiniowano pojęcia związane z systemem dróg scenicznych, opracowano zestaw kryteriów oceny wartości związanych z pojęciem sceniczności, skonstruowano schemat planu zarządzania scenicznym korytarzem drogowym, stworzono mechanizmy wymiany doświadczeń dotyczących dobrych praktyk.

W ten sposób Narodowy Program Dróg Scenicznych stał się jedną z wiodących formuł, na których opiera się ruch turystyczny w Stanach Zjednoczonych. Dowodem na to są wyniki badań sondażowych z 2007 roku: 54% Amerykanów zetknęło się z pojęciem drogi scenicznej a 10% Amerykanów świadomie wybrało drogę sceniczną podczas swojej podróży. Dla tej grupy podróżowanie drogami scenicznymi wywołuje niezapomniane wrażenia – 92% odpowiedzi (Longwoods International, 2008). W efekcie, po 13-tu latach funkcjonowania programu, 9,2%

Amerykanów było zadeklarowanymi odbiorcami oferty turystycznej systemu dróg scenicznych.

Sukces Narodowego Programu Dróg Scenicznych USA należy tłumaczyć bardzo atrakcyjną dla społeczeństwa ideą. Jego celem, według Federal Highway Administration, jest stworzenie kategorii dróg amerykańskich, stanowiących atrakcyjny wyróżnik dziedzictwa obszarów, z którymi są związane (FHA 1999). Wdrażanie Programu służyć ma zarówno ludności lokalnej, jak i odwiedzającym dany region. Korzyści dla regionu wiążą się z zachowaniem, interpretacją i promocją odrębności (odmienności) dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. Korzyści dla użytkowników dróg zależą od motywów podróży, niemniej dla nich wszystkich podstawową wartością jest udostępnienie sceniczności krajobrazu korytarza drogowego, jako czynnika rekreacyjnego podróży. Przy czym, pod pojęciem korytarza drogowego rozumiemy pas drogowy i otaczający krajobraz obserwowany przez podróżnego. Pozostałe korzyści można skategoryzować następująco (Clay & Smidt 2004):

1. Dla lokalnej ludności wiążą się:

- ze wzmacnianiem poczucia tożsamości (poczucia dumy z zamieszkiwania na danym obszarze),
- z rozwojem usług rekreacyjnych i turystycznych w układzie turystycznego produktu liniowego, co wzmacnia efektywność marketingu poszczególnych podmiotów gospodarczych oraz zarządzania ruchem turystycznym, a także stanowi bazę aktywności rekreacyjnej dla miejscowej ludności.

2. Dla turystów wiążą się:

- z dostępnością informacji nt. odwiedzanego obszaru, zintegrowanej w formule systemu markerów generujących (oddziałujących w miejscu zamieszkania turystów poprzez tematyczne strony internetowe i filmy dokumentalne, eksponujące korzyści związane z drogami scenicznymi), naprowadzających (oddziałujących podczas podróżowania drogami scenicznymi poprzez informatory i oznakowanie drogowe) i przyległych (oddziałujących w miejscach aktywności turystyczno-rekreacyjnych poprzez bezpośrednią interpretację ich atrakcyjności),
- z uproszczeniem i uporządkowaniem planu podróży (droga sceniczna staje się wyróżnikiem regionu, a podróżowanie nią umożliwia obcowanie z tym wszystkim co najatrakcyjniejsze, bez konieczności dokonywania wyboru różnych wariantów zwiedzania).

3. Dla odwiedzających bez motywów turystycznych:

- z dostępnością do rozbudowanej infrastruktury usług, z których zazwyczaj korzystają podróżni.

W tym miejscu należy zaznaczyć, że system dróg scenicznych obejmuje drogi bez większego znaczenia dla transportu ponadregionalnego, dla których głównych użytkowników klasyfikuje się w trzech grupach: ludność miejscowa (droga jest podstawowym szlakiem komunikacyjnym), odwiedzający w celach turystycznych (droga jest podstawową trasą turystyczną), odwiedzający w innych celach (droga jest atrakcyjnym wizualnie i zagospodarowanym rekreacyjnie szlakiem komunikacyjnym) (FHA 1999). W efekcie, kategoria dróg scenicznych służy głównie celom rekreacyjnym, a nie transportowym – w idei użytkownik nastawiony jest na jazdę z ograniczoną prędkością, bez imperatywu pośpiechu w pokonywaniu odległości. Oficjalne wyodrębnienie kategorii dróg scenicznych ma podstawowe znaczenie dla segmentacji pożądanych użytkowników i jednoczesnej eliminacji ruchu tranzytowego. Wynika to z upowszechnienia wiedzy na temat formuły ich zagospodarowania: udogodnienia dla ruchu pieszego i rowerowego, częsta lokalizacja punktów widokowych i miejsc rekreacyjnych stanowią utrudnienie dla szybkiej i płynnej jazdy (szczególnie dotyczy to dużych samochodów ciężarowych).

Atrakcyjność dróg scenicznych zależy od szeregu czynników, które zostały skategoryzowane w Narodowym Programie Dróg Scenicznych USA. Przede wszystkim, definicja drogi scenicznej opiera się na swoistych cechach obszarów, przez które ona przebiega: *Droga Sceniczna* oznacza drogę o specjalnej scenicznej, historycznej, rekreacyjnej, kulturowej, archeologicznej, i/lub naturalnej wartości, które zostały uznane w postępowaniu administracyjnym za reprezentatywne, unikalne, niezastąpione lub wyraźnie swoiste dla danego obszaru (FHA 1999). Ta definicja wykracza daleko poza ramy estetycznej (artystycznej) sceniczności. W wizji Projektu, podróż drogą sceniczną pozwala na uzyskanie niezapomnianych wrażeń w oparciu o obcowanie, nie tylko z harmonią krajobrazową, ale szerzej z historią, kulturą i przyrodą odwiedzanego obszaru.

Poszczególne kategorie wartości, decydujących o włączeniu danej drogi do Narodowego Programu Dróg Scenicznych USA, zostały zdefiniowane w sposób następujący (FHA 1999):

1. Wartość sceniczna powoduje wzrost wizualnych (estetycznych) wrażeń użytkowników drogi. Odnosi się do naturalnych i antropogenicznych elementów korytarza drogowego. Krajobraz sceniczny jest swoisty (uderzająco odmienny) i wywołuje pozytywne, niezapomniane wrażenia. Współgranie wszystkich elementów krajobrazu (relief, wody powierzchniowe, roślinność i artefakty cywilizacji) stanowi o scenicznej wartości korytarza drogowego. Ta kategoria odnosi się do estetyki krajobrazowej.
2. Wartość naturalna odnosi się wizualnego krajobrazu, który cechuje się niezauważalnym albo minimalnym oddziaływaniem cywilizacji. Opisywana jest ce-

chami obszarów niezamieszkałych i niezagospodarowanych, tj. wizualnymi spektakularnymi cechami ekosystemów naturalnych, np. niezagospodarowane wychodnie skalne, niezagospodarowane zbiorniki i cieki wodne, zachowane w naturalnym stanie formacje roślinne, zauważalna obecność dzikiej zwierzyny itp. Wizualne dowody ludzkiej działalności niekoniecznie obniżają wartość naturalną korytarza drogowego: np. otwarte pastwiska urozmaicają krajobraz bez ingerencji w otaczające ekosystemy naturalne. Ta kategoria odnosi się do dziedzictwa przyrodniczego regionu i niekoniecznie koresponduje z wizualną estetyką.

3. Wartość historyczna również odnosi się do wizualnego krajobrazu. Reprezentowana jest w śladach historii, zapisanych w materialnych elementach krajobrazu. Odnosi się do materialnych zabytków (zespołów i pojedynczych obiektów) lub istotnych wydarzeń historycznych (np. pola bitewne). Krajobraz o wysokiej wartości historycznej stanowi spektakularny przykład działalności ludzkiej lat minionych. Jest to krajobraz wywołujący niezapomniane wrażenia, który szczególnie nadaje się do edukacji historycznej (interpretacji dziedzictwa historycznego) – łączy w sobie cechy autentyczności odwzorowanej historii i wywołuje u widza specyficzny nastrój. Ta kategoria związana jest z materialnym dziedzictwem kulturowym i silnie koresponduje z wizualną estetyką.
4. Wartość archeologiczna, podobnie jak wartość historyczna, reprezentowana jest w śladach historii, zapisanych w materialnych (wizualnych) elementach krajobrazu. Obrazuje widoczne ślady prehistorycznej lub historycznej działalności ludzkiej, które nadają się do celów edukacyjnych (interpretacyjnych). Wiąże się z materialnymi dowodami wiedzy historycznej, przystosowanymi do zwiedzania i wywołującymi niezapomniane wrażenia (np. stanowiska archeologiczne, ruiny itp.). Również ta kategoria związana jest z materialnym dziedzictwem kulturowym i zazwyczaj koresponduje z wizualną estetyką.
5. Wartość kulturowa eksponuje odmiennosć (specyfikę) zwyczajów i tradycji lokalnej ludności. Dotyczy współczesnego stylu życia mieszkańców, którego wyróżnikami są: język/gwara, religia, rękodzielnicтво, muzyka, taniec, imprezy kulturowe, kuchnia i architektura. Ta kategoria odnosi się do dobrobytu i stylu życia, a w szczególności do folkloru miejscowej ludności. Wyróżniki materialne wartości kulturowej silnie korespondują z wizualną estetyką.
6. Wartość rekreacyjna wiąże się z możliwościami uprawiania biernej i aktywnej rekreacji w oparciu o naturalne i kulturowe komponenty krajobrazu korytarza drogowego. Samo podróżowanie po drodze scenicznej jest uznawane za formę biernej rekreacji, a to ze względu na nastrój przyjemności wywołany harmonią otaczającego krajobrazu. Bierne formy rekreacji realizowane są również dzięki

infrastrukturze zlokalizowanej w sąsiedztwie pasa drogowego, która udostępnia krajobraz (np. parkingi i punkty widokowe) lub umożliwia obcowanie z miejscową kulturą (np. obiekty handlowo-usługowe). Aktywne formy rekreacji wiążą się z zagospodarowaniem walorów krajobrazowych (scenicznych, przyrodniczych, historycznych, archeologicznych i kulturowych) korytarza drogowego. Dotyczą np. zwiedzania (pieszo, rowerem, konno, kajakiem, tratwą itp.), narciarstwa, wędkarstwa, gier zespołowych oraz uczestnictwa w warsztatach i imprezach masowych. Ta kategoria wartości jest silnie uzależniona od sezonowości uprawiania poszczególnych form rekreacji. Podobnie jak poprzednie kategorie, wartość rekreacyjna jest ściśle związana z estetyką krajobrazu.

Konkludując, kategorie stanowiące o wartości scenicznym korytarzy drogowych dotyczą specyficznych uwarunkowań (naturalnych i antropogenicznych) kształtowania krajobrazu. Stąd, wizja Narodowego Programu Dróg Scenicznych USA odnosi do zachowania dziedzictwa narodowego i odrębności kulturowej wspólnot. Przy czym drogi traktowane są jako historycznie uwarunkowane korytarze komunikacyjne, spajające wspólnoty kulturowe i tym samym kluczowe dla ich tożsamości. Taka wizja Programu wpisuje się w strategię konkurencyjności obszarów recepcji turystycznej (Buhalis 2000):

- Kształtowanie jednolitego wizerunku obszaru, wysoko pozycjonowanego, dzięki spektakularnym wyróżnikom przestrzeni turystycznej, opartych na naturalnych historycznych właściwościach krajobrazu oraz na dobrobycie i stylu życia mieszkańców.
- Tworzenie zintegrowanego produktu turystycznego obszaru, który jest zarządzany w formule konsorcjum (agencje rządowe/samorządowe, organizacje/podmioty gospodarcze i społeczne). Stanowi to podstawy do wdrażania spójnej polityki w zakresie finansowania projektów, promocji, systemu informacji i monitoringu. W tym przypadku formuła liniowego produktu turystycznego dodatkowo umożliwia odwiedzającym uproszczenie i uporządkowanie planu podróży.

Możliwości wdrożenia koncepcji krajobrazowych korytarzy drogowych w Polsce

W Polsce namiastką formuły zintegrowanego, liniowego produktu obszaru recepcji turystycznej jest ustanawianie tematycznych szlaków/tras turystycznych (np. Szlak Piastowski lub Szlak Bociani). Określenie „namiastka” wynika z braku wyprac-

wanych form skutecznego zarządzania takimi szlakami. Przede wszystkim, brakuje formuł legislacyjnych, które by szczegółowo i jednoznacznie określały zasady i kryteria przyporządkowania liniowych produktów turystycznych do kategorii szlaków lub tras tematycznych. Jak uczy przykład Narodowego Programu Dróg Scenicznych USA, takie regulacje korzystnie wpływają na:

- Stworzenie podstaw prawnych do współzarządzania korytarzem drogowym przez wszystkich właściwych administratorów i właścicieli, tj. administrację dróg publicznych, administrację obszarów chronionych, administrację Lasów Państwowych, administrację ds. gospodarki wodnej, administracje samorządowe, podmioty gospodarcze, organizacje społeczne itd. Brak usankcjonowanej prawnie kategorii tras tematycznych (dróg krajobrazowych, dróg widokowych lub dróg scenicznych) uniemożliwia poszczególnym podmiotom prawnym wykraczanie poza terytorialny obszar swoich kompetencji. Przez to każda forma współpracy dotycząca korytarza drogowego stwarza obecnie problemy natury prawnej.
- Kształtowanie rozpoznawalnego (wysoko pozycjonowanego) wizerunku produktu sieciowego (w tym przypadku kategorii tras tematycznych), dzięki spełnieniu powszechnie znanych kryteriów przez wszystkie jego komponenty (poszczególne trasy tematyczne). Z tym zagadnieniem wiąże się również skuteczna eliminacja ruchu tranzytowego z dróg tematycznych, poprzez oficjalne zdefiniowanie ich przeznaczenia: drogi dla ruchu lokalnego i turystycznego.
- Tworzenie podstaw dla przejrzystego i ujednoliconego systemu kontroli jakości liniowych produktów turystycznych (tras tematycznych). Gwarancją jakości produktu sieciowego tras tematycznych jest usankcjonowana prawnie jego certyfikacja.
- Tworzenie podstaw pod przejrzyste zasady finansowania projektów tras tematycznych. Ustanowienie usankcjonowanej prawnie kategorii stanowi kwalifikację do finansowania z konkretnych funduszy celowych.
- Stworzenie możliwości funkcjonowania systemu informacji o turystycznym produkcie sieciowym (o trasach tematycznych), integrującego szczebel krajowy, wojewódzki i lokalny (tj. obszaru recepcji turystycznej). Funkcją takiego systemu, obok promocji i informacji dla podróżujących, jest również wymiana wiedzy nt. dobrych praktyk zarządzania produktem turystycznym.

Brak zapisów prawnych nt. tras turystycznych w Polsce skutkuje obecnie rozdzielaniem wartości scenicznej krajobrazu od wartości przyrodniczej lub kulturowej krajobrazu. W praktyce nieformalnie wyróżnia się kategorię dróg krajobrazowych (widokowych), skupiając się głównie na scenerii korytarza drogowego i kategorii szlaków (tras) turystycznych, skupiając się głównie na elementach (artefak-

tach) kulturowych krajobrazu. Natomiast drogi przebiegające przez obszary chronione traktuje się jako „zło konieczne” zagrażające dobrostanowi przyrody. Rozróżnianie powyższych pojęć, jak sugeruje przykład Narodowego Programu Dróg Scenicznych USA, nie służy zachowaniu, interpretacji i promocji odrębności (odmienności) dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego danego regionu. Nie służy również tworzeniu zintegrowanego produktu danego obszaru recepcji turystycznej, którego celem jest uzyskanie przewagi konkurencyjnej.

Kolejnymi zagadnieniami związanymi z tworzeniem krajobrazowych korytarzy drogowych są planowanie przestrzenne i aktywność organizacji społecznych. Podstawą prawną planowania przestrzennego jest ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z dnia 10 maja 2003 r.). Ustawa ta pośrednio umożliwiła tworzenie krajobrazowych korytarzy drogowych, poprzez pojęcia „interesu publicznego”, inwestycji celu publicznego”, „obszaru przestrzeni publicznej”, „dóbr kultury współczesnej”, „walorów ekonomicznych przestrzeni” i „dostępu do drogi publicznej” oraz poprzez ustalenie pryncypiów planowania (zrównoważony rozwój, zachowanie ładu przestrzennego, walorów architektonicznych, krajobrazowych i ekonomicznych przestrzeni oraz uwzględnianie wymogów ochrony środowiska i dziedzictwa kulturowego). Dodatkowo są zdefiniowane obszary działań planistycznych, które bezpośrednio korespondują z ideą krajobrazowych korytarzy drogowych:

- na szczeblu lokalnym (gminnym): wyznaczanie obszarów i zasad użytkowania pod kątem ochrony środowiska i jego zasobów, ochrony przyrody i krajobrazu kulturowego, a także ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej,
- na szczeblu regionalnym (wojewódzkim): wyznaczanie systemów obszarów chronionych (ochrony środowiska, przyrody, krajobrazu kulturowego, dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej), a także rozmieszczenie inwestycji celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym,
- na szczeblu krajowym: identyfikacja obszarów podlegających ochronie pod kątem środowiska i zabytków.

Niemniej, praktyka planowania przestrzennego na szczeblu lokalnym nie sprzyja wdrażaniu idei krajobrazowych korytarzy drogowych. Po pierwsze, drogi o znaczeniu lokalnym nie są definiowane jako historycznie uwarunkowane szlaki komunikacyjne, spajające wspólnoty kulturowe i tym samym decydujące o ich tożsamości. Inaczej mówiąc, nie są wyznacznikiem dla obszarów podlegających szczególnej ochronie krajobrazowej, dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. Jak wcześniej wspomniano, w praktyce podejmuje się szereg inicjatyw wytyczania tras turystycznych lub inwentaryzacji dróg o walorach krajobrazowych

(np. w województwie warmińsko-mazurskim). Przy czym idea tych działań ogranicza się tylko do organizacji ruchu turystycznego, abstrahując od celów społecznych i ochrony dziedzictwa obszaru. W tym sensie, potrzebne jest włączenie kategorii krajobrazowych korytarzy drogowych do polskiej koncepcji gospodarki przestrzennej. Po drugie, w Polsce panuje powszechna niechęć do tworzenia planów przestrzennego zagospodarowania dla całych jednostek terytorialnych (np. gmin). Nie służy to planowaniu, a następnie zarządzaniu krajobrazowymi korytarzami drogowymi, które w swej istocie są integralną częścią dużo większej przestrzeni. Po trzecie, w polskich realiach zauważalny jest izolacjonizm jednostek samorządowych przy podejmowaniu decyzji planistycznych. Niewiele jest przykładów współdziałania w zakresie gospodarki przestrzennej na poziomie ponadlokalnym. To również nie służy tworzeniu systemu krajobrazowych korytarzy drogowych, bowiem drogi o znaczeniu lokalnym zazwyczaj przebiegają przez tereny kilku jednostek administracyjnych, rozumianych jako jednostki samorządu terytorialnego (np. gminy) i jednostki administracji zespolonej (np. Lasy Państwowe lub parki narodowe).

Kolejnym problemem jest mała aktywność lokalnych organizacji społecznych, których działalność dotyczy rozwoju ekonomicznego, ochrony dziedzictwa lub działalności kulturalnej. Cele krajobrazowych korytarzy drogowych odnoszą się, przede wszystkim, do dobrobytu i stylu życia lokalnych społeczności. Służą dobrobytowi poprzez rozwój przestrzeni rekreacyjnej i wzrost znaczenia turystyki na obszarach peryferii gospodarczych. Służą zachowaniu stylu życia poprzez promowanie dziedzictwa – a szczególnie kultywowaniu tradycji lokalnych społeczności. Stąd, zarządzanie krajobrazowymi korytarzami drogowymi opiera się przede wszystkim na aktywności społecznej, wyrażającej się w kreatywnym działaniu organizacji społecznych. W tym przypadku, rola organizacji społecznych dotyczy:

- Mediacji między administracją rządową, władzami samorządowymi, ludnością lokalną i podmiotami gospodarczymi przy tworzeniu założeń polityki i jej wdrażania. Organizacje non profit, które statutowo działają na rzecz rozwoju społeczno-gospodarczego, są rzecznikami całej społeczności lokalnej, a tym samym są najbardziej predysponowane do roli mediatora przy wypracowywaniu konsensusu nt. funkcjonowania krajobrazowego korytarza drogowego, który uwzględnia korzyści dla wszystkich zainteresowanych. Natomiast pozostałe podmioty reprezentują odrębne grupy interesu społecznego lub ekonomicznego;
- Edukacji regionalnej i ekologicznej społeczności lokalnych, pod kątem kształtowania, użytkowania i ochrony krajobrazu korytarza drogowego;

- Działań public relations promujących dziedzictwo (odmienność kulturową i/lub przyrodniczą) regionu, przez który przebiega krajobrazowy korytarz drogowy;
- Koordynacji wymiany doświadczeń nt. dobrych praktyk z zakresu aktywności społeczno-ekonomicznych realizowanych w obrębie korytarza drogowego (np. rekreacji, turystyki, rolnictwa itp.);
- Koordynacji imprez kulturalnych i rekreacyjnych, odbywających się w obrębie korytarza drogowego;
- Zarządzania informacją turystyczną nt. produktu krajobrazowego korytarza drogowego.

Reasumując, wdrażanie idei krajobrazowych korytarzy drogowych napotyka w Polsce na szereg poważnych barier o charakterze prawnym (brak zdefiniowanego pojęcia w aktach prawnych) i organizacyjnym (lekceważący stosunek do planowania przestrzennego i ochrony krajobrazu oraz mała aktywność organizacji społecznych).

Zakończenie

Idea krajobrazowych korytarzy drogowych jest bardzo atrakcyjna ze społeczno-ekonomicznego punktu widzenia. Jak wcześniej wykazano, drogi krajobrazowe są spektakularnym wyróżnikiem dziedzictwa regionalnego. Korzyści z nimi związane dotyczą przede wszystkim zachowania, interpretacji i promocji odrębności (odmienności) dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. Co z kolei przekłada się na możliwości tworzenia liniowych produktów turystycznych (poprzez rozwój usług turystycznych i rekreacyjnych), objętych jedną marką „dróg krajobrazowych” i tym samym stanowiących oryginalny produkt sieciowy obszarów recepcji turystycznej.

System dróg krajobrazowych w formule sieciowego produktu turystycznego najlepiej funkcjonuje w Stanach Zjednoczonych, pod patronatem Narodowego Programu Dróg Scenicznych USA. Niemniej koncepcja ta z dużym sukcesem rozwijana jest również w krajach Unii Europejskiej, np. w Wielkiej Brytanii, Belgii i Niemczech (Akbar et al. 2003; Garré et al. 2009).

W Polsce, pomimo niewątpliwych zalet przestrzennej koncepcji krajobrazowych korytarzy drogowych, nie podjęto jeszcze poważnej dyskusji nad wdrażaniem idei systemu dróg krajobrazowych. Działania, o charakterze bardziej intuicyjnym niż systemowym, do tej pory skutkowały powstaniem (drogowych) szlaków tematycznych, które udostępniają dziedzictwo regionalne. Przy czym, trasy te nie doczekały się jeszcze spójnego zarządzania całością krajobrazu korytarza

drogowego. Kolejną, nieformalną kategorią są drogi widokowe, rekomendowane jako trasy o szczególnych walorach sceniczności krajobrazu. Ta kategoria całkowicie abstrahuje od możliwości planowania i zarządzania przestrzenią korytarza drogowego.

Z uwarunkowań, które nie sprzyjają w Polsce rozwojowi systemu dróg krajobrazowych, w formie sieciowego produktu turystycznego, należy przede wszystkim wymienić:

- brak formuł legislacyjnych, które by szczegółowo i jednoznacznie określały zasady i kryteria przyporządkowania liniowych produktów turystycznych do kategorii dróg krajobrazowych (lub kategorii tras tematycznych),
- lekceważenie znaczenia dróg lokalnych dla gospodarki przestrzennej, a konkretnie dla ochrony i promocji krajobrazu oraz dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego,
- mała aktywność organizacji non profit, działających na rzecz lokalnego rozwoju społeczno-ekonomicznego.

Jak pokazuje przykład Narodowego Programu Dróg Scenicznych USA, wyeliminowanie powyższych barier wymaga długofalowych rozwiązań systemowych na szczeblu krajowym, które muszą być poprzedzone szeroką dyskusją społeczną. Przy czym należy pamiętać, że w Stanach Zjednoczonych pełne wdrożenie idei systemu dróg krajobrazowych zajęło trzydzieści lat, a my w Polsce jesteśmy na początku tej drogi ...

Piśmiennictwo

1. Akbar K. F., Hale W. H. G., Headley A. D., 2003. *Assessment of scenic beauty of the roadside vegetation in northern England*. Landscape and Urban Planning 63, s. 139–144.
2. Buhalis D., 2000. *Marketing the competitive destination of the future*. Tourism Management 21, s. 97-116.
3. Clay G. R., Smidt R. K., 2004. *Assessing the validity and reliability of descriptor variables used in scenic highway analysis*. Landscape and Urban Planning 66, s. 239–255.
4. Crouch G. I., Ritchie J. R. B., 1999. *Tourism, Competitiveness, and Societal Prosperity*. Journal of Business Research 44 (1), s. 137-152.
5. Federal Highway Administration (FHA), 1999. *Byways Beginnings: Understanding, Inventorying, and Evaluating a Byway's Intrinsic Qualities*. National Scenic Byways Program Publication, Washington, DC, 80 pp.

6. Garré S., Meeus S., Gulinck H., 2009. *The dual role of roads in the visual landscape: A case-study in the area around Mechelen (Belgium)*. Landscape and Urban Planning 92, s. 125-135.
7. Longwoods International, 2008. *Image & Positioning Research – Assessment of Awareness, Familiarity & Appeal of The America's Byways® Collection*. Dokument elektroniczny. Tryb dostępu: <http://bywaysonline.org/nominations>, stan z dn. 21.11.2010 r.
8. Porter M. E., 1990. *The Competitive Advantage of Nations*. The Free Press, New York.
9. Ritchie J.R.B., Crouch G. I., 2000. *The competitive destination: A sustainability perspective*. Tourism Management 21(1), s. 1-7.
10. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Dz. U. z dnia 10 maja 2003.

Produkty zwierzęce jako atrakcja w gospodarstwach agroturystycznych

Animal products as an attraction of the agritourist farms

Janusz L. Sokół

Politechnika Białostocka, Wydział Zarządzania, Katedra Zarządzania Produkcją

Zofia Kołoszko-Chomentowska

Politechnika Białostocka, Wydział Zarządzania, Katedra Finansów i Rachunkowości

Abstract

The paper presents the quality of animal products and their application in agritourist farms. The researches show that visitors highly appreciate quality products which are produced by ecological methods. The offer of high quality products such as milk, meat and eggs obtained in unpolluted, ecological conditions of agritourist farms may comprise an additional attraction for many visitors.

Keywords

Animal's product, attraction, agritourist farms

Wstęp

Agroturystyka w ostatnich latach staje się coraz bardziej popularną formą spędzania wolnego czasu. Ludzie mieszkający w dużych miastach, w ciągłym zgiełku i hałasie poszukują oaz spokoju i ciszy, miejsc, w których mogliby odpocząć od życia codziennego. Takie warunki oferuje im właśnie gospodarstwo agroturystyczne. Spokojne wsie i miasteczka, zielone łąki i lasy, to wszystko czyni te miejsca tak wyjątkowymi. Wspaniałym dodatkiem do tego są produkty zwierzęce. Turyści przyjeżdżający do kwater agroturystycznych oczekują zdrowej żywności, która jest produkowana tradycyjnymi metodami. Poszukują czegoś nowego, co nie jest dostępne w miejskich sklepach. Ostatnio też, goście bardzo chętnie podglądają co gospodarze robią na co dzień. Już nie tylko obserwują, ale i uczestniczą w codziennych obowiązkach w gospodarstwie, uczą się też często już zapomniana-

nych czynności. Dla wielu turystów dodatkową atrakcją może stanowić korzystanie z oferty spożywania w gospodarstwie, wytwarzanych na miejscu świeżych produktów. Produkty te często są podstawą wyżywienia turystów. Obecnie w diecie człowieka przeważają produkty zwierzęce. W krajach rozwiniętych 11% energii pochodzi z białka, w tym 60% z produktów pochodzenia zwierzęcego¹. Białko produktów zwierzęcych należy do białek o najwyższej wartości biologicznej. Większość białek roślinnych posiada znacznie mniejszą wartość z powodu zbyt niskiej zawartości szeregu aminokwasów egzogennych. Dlatego w przeciwieństwie do białka zwierzęcego, zalicza się je do białek niepełnowartościowych².

Jako cel pracy przyjęto poszukiwanie odpowiedzi na pytanie czy produkcja zwierzęca wpływa na atrakcyjność gospodarstw agroturystycznych.

1. Walory produktów wytwarzanych w gospodarstwach agroturystycznych

Masowa produkcja żywności, ujednocianie smaków, zapachów przyczyniło się do tego, że turysta-konsument przybywający do gospodarstwa agroturystycznego zaczął poszukiwać nowych wrażeń smakowych i zapachowych bądź tych zapamiętanych z dzieciństwa. Większego znaczenia zaczęła nabierać wysoka jakość i bezpieczeństwo żywności. Odmienny smak zakupionych na targu czy w gospodarstwie potraw lub produktów staje się czynnikiem powodującym, że uchodzą one za wyjątkowe specjalja.

W państwach Unii Europejskiej coraz ważniejszą rolę odgrywa wytwarzanie, ochrona i promocja żywności o wysokich walorach jakościowych. Produkty rolno - spożywcze pochodzące z konkretnych regionów, jak też charakteryzujące się tradycyjną metodą produkcji, są wyróżniane specjalnymi znakami, które potwierdzają ich wysoką jakość³.

Prawo Unii Europejskiej Rozporządzeniami Rady nr 2081/92 i 2082/92 reguluje ochronę tychże produktów. Wraz z wprowadzeniem tych regulacji nastąpił dynamiczny rozwój produkcji wyrobów regionalnych i tradycyjnych. Oznakowanie produktów zabezpiecza je przed nieuczciwym przywłaszczeniem nazwy, podrabia-

¹ Berger S., 2000. *Problemy żywieniowe świata i organizacje międzynarodowe*. (w:) J. Gawęcki, L. Hryniewicki (red.) *Żywność człowieka. Podstawy nauki o żywieniu*. PWN, Warszawa: 34.

² Hryniewicki L., 2000. *Źródło białka w żywieniu*. (w:) J. Gawęcki, L. Hryniewicki (red.), *Żywność człowieka. Podstawy nauki o żywieniu*. PWN, Warszawa, s. 189-190.

³ Czarniecki W., 2007. *Rekreacja, turystyka i agroturystyka w gospodarce przestrzennej - wyzwania XIX wieku*, Wydawnictwo Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania, Białystok, s. 26.

niem, równocześnie dywersyfikuje podaż produktów rolno-spożywczych i dostarcza dodatkowych informacji o produkcie i jego wytwórcy. W celu ochrony specyficznych produktów regionalnych i tradycyjnych wprowadzono specjalne oznaczenia. Są to następujące instrumenty ochrony⁴:

1. Chroniona Nazwa Pochodzenia (ChNP) – jest znakiem, który określa jakość produktu poprzez geograficzną nazwę miejsca pochodzenia, które ściśle wiąże charakterystyczne cechy produktu z uwarunkowaniami glebowymi, mikroklimatycznymi oraz historyczno – społecznymi danego miejsca. Począwszy od surowców, a skończywszy na sposobie wytwarzania produktu – produkcja, przetwarzanie, przygotowanie powinny odbywać się na terenie objętym delimitacją.

2. Chronione Oznaczenie Geograficzne (ChOG) – jest znakiem, który określa jakość produktu poprzez zastosowanie geograficznej nazwy miejsca pochodzenia tego produktu, którego związek z miejscem wytwarzania jest wyraźnie utrwalony. W odróżnieniu od ChNP, w tym przypadku tylko jeden z etapów produkcji musi odbywać się na wyznaczonym obszarze.

3. Gwarantowana Tradycyjna Specjalność (Świadectwo Specyficznego Charakteru, GTS) – jest znakiem, który określa produkty wyróżniające się swoim składem, sposobem produkcji lub też tradycyjną metodą wytwarzania od podobnych im produktów należących do tej samej kategorii.

Zgodnie z Ustawą z dnia 17 grudnia 2004 roku o rejestracji i ochronie nazw i oznaczeń produktów rolnych i środków spożywczych oraz o produktach tradycyjnych, wprowadzono krajową Listę Produktów Tradycyjnych, na którą mogą być wpisane wyroby produkowane od co najmniej 25 lat. Lista ta służy m.in. rozpowszechnianiu informacji dotyczących wytwarzania produktów regionalnych, stwarza wytwórcom możliwość ubiegania się o udzielenie odstępstw od obowiązujących i prawnie uregulowanych wymogów produkcyjnych, a także ma na celu pogłębienie wiedzy konsumentów na temat tradycyjnej żywności i polskiego dziedzictwa kulinarnego. Listę Produktów Tradycyjnych prowadzi Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Produkcja oznakowanych produktów regionalnych i tradycyjnych wpływa na polepszenie sytuacji finansowej producenta poprzez podwyższenie ceny rynkowej produktu, natomiast konsumentowi daje możliwość identyfikacji producenta, zapewnia stałą, wysoką jakość, a także specyficzny, unikatowy smak produktu. Oznaczenie produktu powoduje jego indywidualizację, poświadcza jego autentycz-

---

⁴ Gąsiorowski M., 2004. *Europejski system oznaczania jakości produktów regionalnych*. (w:) K. Vinaver, J. Jasiński (red.). *Rzeczpospolita produktów regionalnych*. Wyd. Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska i Stowarzyszenie Solidarność Francja Polska, Białystok–Paryż, s. 18–19.

ność i wysoką jakość. W rezultacie stają się one dziedzictwem i wizytówką regionu. Dzięki wysokiej jakości i naturalności zyskują duże uznanie i stałe, wierne grono nabywców.

Związek produktu z regionem sprawia, że zakup staje się początkiem kontaktu ze specyficzną historią, tradycją, kulturą, społecznością i przyrodą danego obszaru. Ostatnio w wielu krajach europejskich można obserwować silną tendencję do podkreślania własnej przynależności regionalnej – coraz większego znaczenia nabiera ją tzw. małe ojczyzny⁵.

Nieodłącznym elementem bogatego, polskiego dziedzictwa kulinarnego są potrawy regionalne i tradycyjne. Kuchnie regionalne różnią się w mniejszym czy większym, a niekiedy nawet bardzo dużym stopniu od potraw sporządzanych z tych samych lub podobnych składników w innych częściach Polski. W różnych regionach kraju występują pewne, najbardziej dla tego obszaru charakterystyczne potrawy. Różnice w kuchniach poszczególnych regionów związane są z różnymi tradycjami przodków, z niejednakowo silnymi wpływami jednej lub kilku niegdyś, a czasami i do dziś, istniejących religii, z odmiennymi obyczajami kulturowymi. Różnice te dotyczyć mogą rodzajów produktów, stosowanych technik sporządzania oraz obyczajowości związanej ze sposobem żywienia. W miarę rozwoju cywilizacji różnice coraz bardziej się zacierają ze względu na procesy wzajemnie przenikających się elementów kulturowych poszczególnych społeczności i grup ludności, niemniej pozostały pewne charakterystyczne odrębne cechy, które są niekiedy przez ludność regionu specjalnie kultywowane⁶.

Obecnie, w gospodarstwach tradycyjne potrawy przygotowuje się zazwyczaj z okazji wigilijnej wieczerzy, a przecież wiele z nich stanowiło codzienne pożywienie naszych dziadków. Przechodzące z pokolenia na pokolenie oryginalne przepisy, żywieniowe zwyczaje codzienne i świąteczne stanowią o odrębnościach kulturowych, zawężonych nieraz nawet do jednej wsi. Najczęściej były to przepisy proste, których składniki można było wyprodukować we własnym gospodarstwie albo zebrać w lesie⁷.

Żywnościowe produkty i potrawy regionalne oraz tradycyjne stanowią część ogromnego dziedzictwa kulinarnego naszego kraju. W wielu gospodarstwach rolniczych przygotowywane są potrawy i przetwory, których próżno szukać w książkach kucharskich. Są one wielkimi wartościami kulturowymi danego regionu. Niejednokrotnie jest to historia związana z ich pochodzeniem, wytwarzaniem. Przed-

⁵ Wilczyński R., 2004. *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*. Fundacja Fundusz Współpracy, Poznań.

⁶ Kołtajtis-Dołowy A., 2000. *Jadłospisy kuchni staropolskiej i regionalnej*. (w:) U. Świetlikowska (red.). *Agroturystyka*. FAPA, Warszawa, s. 400–401.

⁷ Młynarczyk K., 2002. *Agroturystyka*. Warszawa, s. 57.

stawiona w ciekawy, interesujący sposób może być dodatkową atrakcją dla turystów. Dla turysty ważne jest to, że będąc w gospodarstwie agroturystycznym może obserwować cały cykl produkcyjny żywności, od surowca do produktu finalnego, który gospodyni serwuje na stole⁸. Świadomość, że gospodarstwo korzysta z żywności wyprodukowanej na miejscu „wiąże” turystę z naturą. Jest to niezwykle ważne w momencie, gdy współczesny konsument chce znać źródło pochodzenia produktu, chce wiedzieć jakimi metodami produkcji został on wytworzony.

Polskie rolnictwo ze względu na swój ekstensywny sposób produkcji dostarcza surowców o wyjątkowych walorach smakowych. Przygotowane z nich produkty czy potrawy mogą zaskarbić sobie podniebienie niejednej osoby odwiedzającej gospodarstwo i stać się lokalnym specjałem. W wielu przypadkach ich jakość i renoma są ważnymi atutami dla rozwoju regionu, ponieważ produkty tradycyjne i regionalne, poza korzyściami finansowymi, pozwalają zbudować i rozwijać stałą współpracę między producentami, konsumentami czy światem nauki, przyczyniając się w ten sposób do zbliżenia wsi do miasta i rozwoju obszarów wiejskich⁹. Atrakcyjność tych potraw i produktów można zwiększyć poprzez odpowiednie ich serwowanie. Skoro są to elementy lokalnej kultury, tradycji, warto więc podać je w odpowiedniej scenerii. Podawane w odpowiednio zaaranżowanej jadalni, w regionalnym stroju sprawia gościom radość, poprawia samopoczucie. Takie przeżycia silnie rozbudzają wyobraźnię, szczególnie dzieci i są przejawem naturalnej tęsknoty do tradycji. Odpowiednia oprawa, atmosfera stołu sprawiają, że wakacje na wsi pozostawiają na długo dobre wspomnienia. Stworzenie unikalnej atmosfery w gospodarstwie, przy stole, wśród przyjeżdżających gości przyczynia się do sprostanania wymogom najwybredniejszych klientów, pozwala na spokojne celebrowanie posiłków, tak innych niż codziennie spożywane. Wspólny stół zawsze jednoczy osoby spożywające przy nim posiłek. Odwiedzający wyjeżdżają z gospodarstwa z nowymi, ciekawymi wrażeniami smakowymi i na pewno powrócą do miejsc, w których czeka ich odmienność i odskocznia od codzienności.

2. Produkty zwierzęce gospodarstw agroturystycznych w opinii turystów

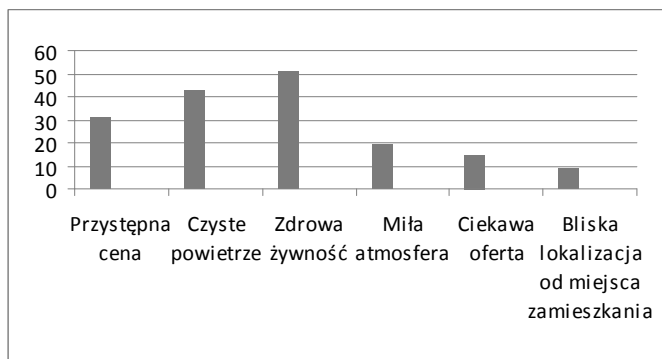
---

⁸ Dębniwska M., Tkaczuk M., 1997. *Agroturystyka: koszty, ceny, efekty*, Wydawnictwo POLTEXT, Warszawa, s. 76.

⁹ Winawer Z., Wujec H., 2010. *Tradycyjne i regionalne produkty wysokiej jakości we wspólnej polityce rolnej*. Wyd. Fundacja dla Polski, Warszawa, s. 174.

W poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie postawione w celu pracy zostały przeprowadzone badania ankietowe wśród osób odwiedzających gospodarstwa agroturystyczne. Badania przeprowadzono w miesiącach lipiec – sierpień 2009 r. na terenie woj. podlaskiego i warmińsko-mazurskiego. Turyści wypełniający ankietę byli klientami gospodarstw agroturystycznych w Augustowie i okolicach, Rajgradzie i okolicach oraz w Ostródzie. Kwestionariusze ankietowe zostały wypełnione przez 56 osób.

Respondenci byli zapytani o motywy, jakimi kierują się przy wyborze gospodarstwa agroturystycznego jako formy wypoczynku (można było wskazać trzy odpowiedzi). Najwięcej, bo 51 odpowiedzi zaznaczono przy tzw. zdrowej żywności¹⁰ (rys. 1).

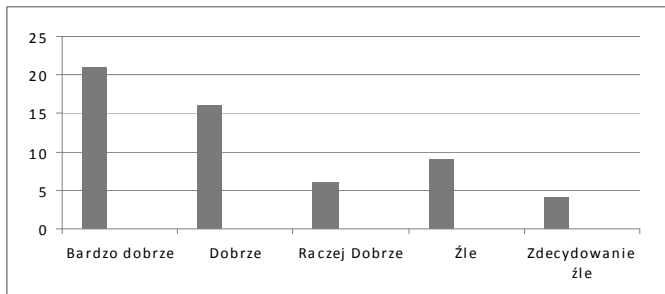
Źródło: opracowanie własne.

Rys. 1. Przyczyny wyboru gospodarstwa agroturystycznego jako formy wypoczynku

Dalej, ważne przy wyborze gospodarstwa agroturystycznego okazało się czyste powietrze (43 odpowiedzi) oraz przystępna cena (31 odpowiedzi). Miła atmosfera (19 odpowiedzi), ciekawa oferta (15 odpowiedzi), czy bliska lokalizacja od miejsca zamieszkania (9 odpowiedzi) okazały się mniej znaczące.

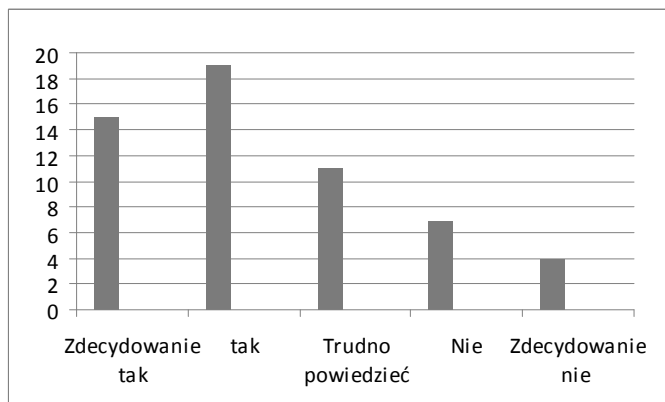
Z atrakcji oferowanych przez gospodarzy, ankietowani najczęściej wybierali wędrowniki krajoznawcze (39 odpowiedzi) oraz jazdę konną (36 odpowiedzi). Kolejnymi zajęciami wskazanymi przez badanych był udział w domowej produkcji żywności (29 odpowiedzi) oraz nauka umiejętności i sztuki ludowej (26 odpowiedzi). Najmniejszym zainteresowaniem cieszyły się spływy kajakowe i nauka chowu drobnego inwentarza (19 odpowiedzi).

¹⁰ Potocznie określany termin „zdrowa żywność” odnosi się do żywności naturalnej, wytwarzanej najczęściej w sposób tradycyjny, metodami ekologicznymi.

Źródło: opracowanie własne.

Rys. 2. Ocena walorów produktów zwierzęcych wytworzonych w gospodarstwie agroturystycznym

Źródło: opracowanie własne.

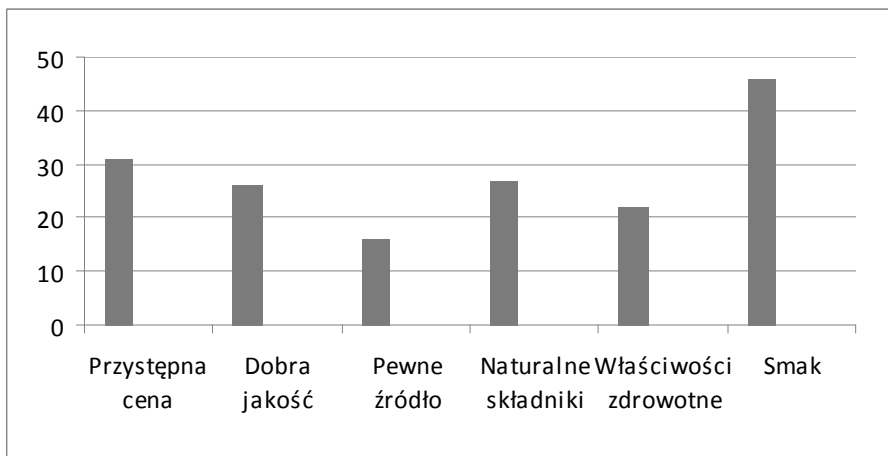
Rys. 3. Ocena wyższości jakości produktów zwierzęcych wytworzonych w gospodarstwie agroturystycznym nad produktami zwierzęcymi dostępnymi w masowej sprzedaży

Walory produktów zwierzęcych wytwarzanych w gospodarstwie agroturystycznym, badani ocenili zdecydowanie dobrze (21 osób oceniło je jako bardzo dobre, a 16 osób jako dobre), 6 osób uznało, że są raczej dobre, 9 osób oceniło, że walory tych produktów są złe, a 4 osoby oceniło zdecydowanie źle (rys. 2).

Ważną była ocena jakości produktów zwierzęcych wytworzonych w gospodarstwie agroturystycznym w stosunku do produktów dostępnych w sklepach (rys. 3). W tym przypadku większość osób wskazała na wyższą jakość produktów wytwa-

rzanych w gospodarstwach (19 osób odpowiedziało tak i 15 zdecydowanie tak), 11 osób stwierdziło, że trudno powiedzieć, 7 osób uznało, że nie, a 4 osoby, że zdecydowanie nie.

Turyści oceniali też atuty produktów zwierzęcych wytwarzanych w gospodarstwie agroturystycznym (rys. 4). Najważniejszym i dominującym atutem okazał się smak- 46 odpowiedzi. Na dalszych miejscach znalazły się: przystępna cena (31 odpowiedzi), naturalne składniki (27 odpowiedzi), dobra jakość (26 odpowiedzi), właściwości zdrowotne (22 odpowiedzi) oraz pewne źródło (16 odpowiedzi). Było to pytanie, w którym można było wskazać maksymalnie trzy odpowiedzi.

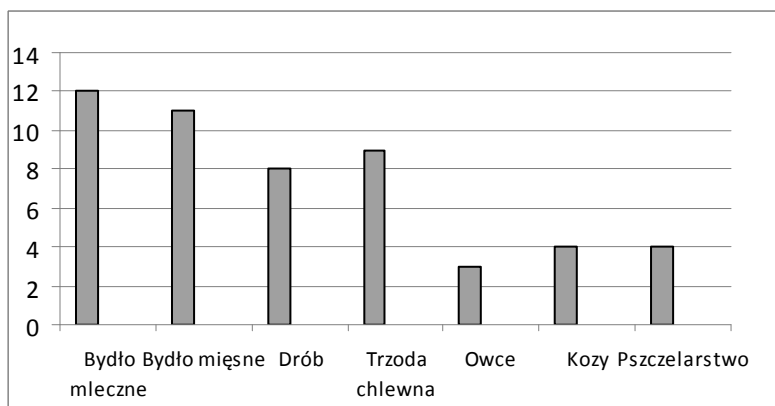
Źródło: opracowanie własne.

Rys. 4. Najważniejsze atuty produktów zwierzęcych wytwarzanych w gospodarstwach agroturystycznych

Ankietowani odpowiadali również na pytanie czy kiedykolwiek uczestniczyli w procesie produkcji zwierzęcej podczas pobytu w gospodarstwie agroturystycznym. Twierdzących odpowiedzi było 37, a 19 przeczących. Zatem większość ankietowanych miała styczność z taką formą spędzania wolnego czasu w gospodarstwie.

Następne zadane pytanie dotyczyło rodzaju produkcji zwierzęcej spotykanej najczęściej podczas wizyty w gospodarstwie (rys. 5). Tutaj respondenci wyraźnie wskazali trzy najpopularniejsze kierunki produkcji tj. było mleczne (12 odpowiedzi), było mięsne (11 odpowiedzi) oraz trzoda chlewna (9 odpowiedzi). Na dalszych pozycjach znalazł się drób (8 odpowiedzi), kozy i pszczelarstwo (po 4 odpowiedzi) oraz owce (3 odpowiedzi). Hodowla ryb nie uzyskała ani jednej odpo-

wiedzi. Należy zauważyć, iż najczęściej wskazywane odpowiedzi należą do najpopularniejszych kierunków produkcji zwierzęcej w całym rolnictwie w Polsce.

Źródło: opracowanie własne.

Rys. 5. Najczęściej występujące kierunki produkcji zwierzęcej w gospodarstwach agroturystycznych

Podsumowanie

Produkty zwierzęce wytwarzane tradycyjnymi metodami zdobywają coraz większą popularność, a w gospodarstwach agroturystycznych są niewątpliwie dużą atrakcją. Stanowią główny składnik diety człowieka, dlatego ważne jest, aby były wytwarzane z jak najlepszych składników i w jak najlepszych warunkach. Upowszechnianiu idei produkcji „zdrowej żywności” z całkowitym pominięciem zaawansowanych technologii pomaga *Slow Food*¹¹, czyli międzynarodowy ruch dla obrony prawa do smaku. Produkcja żywności w rozumieniu *Slow Food* powinna być oparta o produkty: a) dobre (produkty absolutnie smaczne i wyjątkowe pod względem organoleptycznym), b) czyste (produkowane naturalnie w limitowanej ilości przez niewielkie przetwórcze i gospodarstwa rolne), c) etyczne (dystrybuowane zgodnie z zasadą fair trade i moralne wobec pracowników, klientów, kontrahentów oraz wobec otoczenia: środowiska czy lokalnych społeczności)¹².

¹¹ *Slow Food* to organizacja typu non-profit i jednocześnie ruch społeczny skupiający osoby zainteresowane ochroną tradycyjnej kuchni różnych regionów świata i związanych z tym upraw rolnych i nasion, zwierząt hodowlanych i metod prowadzenia gospodarstw, charakterystycznych dla tych regionów.

¹² Gąsiorowski M., 2010. *Kilka słów o Slow Food*. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego 1/2, s.128.

Turyści wybierając miejsce wypoczynku, biorą pod uwagę zarówno warunki odpoczynku (ciszę i spokój), jak też możliwości poznania i skosztowania przysmaków regionalnej kuchni. Cenią wyższość produktów wytwarzanych w gospodarstwach nad tymi, które są dostępne w masowej sprzedaży. Mają przy tym gwarancję pochodzenia tych produktów, ich świeżości i jakości.

Możliwość obcowania ze zwierzętami jest kolejnym ważnym czynnikiem, który wpływa na pozytywny odbiór tej formy wypoczynku. Jest to szczególnie istotne dla rodzin z dziećmi z dużych miast, które mogą zobaczyć zwierzęta gospodarskie na żywo. Turyści mają też szanse zapoznania się z warunkami chowu i żywienia zwierząt, a także z samym procesem pozyskiwania produktów żywnościowych. Często sami angażują się w prace związane z pozyskaniem produktów.

Piśmiennictwo

1. Berger S., 2000. *Problemy żywieniowe świata i organizacje międzynarodowe*. (w:) Gawęcki, L. Hryniewicki (red.). *Żywność człowieka. Podstawy nauki o żywieniu*. PWN, Warszawa, s. 34.
2. Czarnecki W., 2007. *Rekreacja, turystyka i agroturystyka w gospodarce przestrzennej – wyzwanie XXI wieku*. Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania, Białystok, s. 26.
3. Dębniwska M., Tkaczuk M., 1997. *Agroturystyka: koszty, ceny, efekty*. Wydawnictwo POLTEXT, Warszawa.
4. Gąsiorowski M., 2004. *Europejski system oznaczania jakości produktów regionalnych*, (w:) K. Vinaver, J. Jasiński (red.). *Rzeczpospolita produktów regionalnych*. Wyd. Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska i Stowarzyszenie Solidarność Francja Polska, Białystok-Paryż, s. 18-19.
5. Gąsiorowski M., 2010. *Kilka słów o Slow Food*. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 1-2, s. 127-132.
6. Hryniewicki L., 2000. *Źródło białka w żywieniu*. (w:) Gawęcki, L. Hryniewicki (red.). *Żywność człowieka. Podstawy nauki o żywieniu*. PWN, Warszawa, s. 189-190.
7. Kołłajtis-Dołowy A.s 2000. *Jadłospisy kuchni staropolskiej i regionalnej*. (w:) U. Świetlikowska (red.) I. FAPA, Warszawa.
8. Młynarczyk K., 2002. *Agroturystyka*. Warszawa.
9. Wilczyński R., 2004. *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*. Fundacja Fundusz Współpracy, Poznań.
10. Winawer Z., Wujec H. 2010. *Tradycyjne i regionalne produkty wysokiej jakości we wspólnej polityce rolnej*. Wyd. Fundacja dla Polski, Warszawa.

Zmiana temperatury ciała podczas rekreacyjnego uprawiania łucznictwa – badania pilotażowe

Changing of body temperature during archery recreation – pilot examination

Jolanta Zuzda

Politechnika Białostocka, Wydział Zarządzania, Katedra Turystyki i Rekreacji

Robert Latosiewicz

Politechnika Białostocka, Wydział Mechaniczny, Zakład Inżynierii Materiałowej i Biomedycznej

Abstract

The purpose of this work is an analysis of temperature changes on the body surface of a person practicing recreational archery, as well as the standardization of the method of such an evaluation. Therma CAM P 10 thermo vision camera manufactured by FLIR Systems AB (Germany) was used to perform the tests. Tests were done for a 175 cm tall right-handed woman, with the body weight of 60 kg. The performed tests are a pilot study and according to the Authors' knowledge the first such examinations carried out in Poland on people practicing archery.

Keywords

archery, Therma CAM P10, standarization

Wstęp

W XXI wieku ludzie zapominają o krzewieniu kultury fizycznej, goniąc za problemami dnia codziennego¹. Społeczeństwo spycha aktywność ruchową na dalszy plan, a na pierwszym miejscu stawia pracę i karierę².

---

¹ Klawender J., 1984. *Rekreacja ruchowa i turystyka*. Akademia Wychowania Fizycznego, Warszawa, s. 17-18

Człowiek, jeżeli chce być zdrowy i sprawny, tzn. zwinny, silny, wytrzymały na różne obciążenia np. pracą, czy na zmianę pogody, odporny na rozmaite choroby – musi ćwiczyć swoje ciało wykonując codziennie różne ruchy, tak, aby pracowały wszystkie jego mięśnie, ścięgna i stawy, a nie tylko te, które pracują przy wykonywaniu podstawowych czynności życiowych.

Ruch jest pojęciem wieloznacznym. Jest to: zmiana położenia punktu materialnego (ciała) w stosunku do innych punktów dokonująca się w czasie; sposób poruszania się, zmiana położenia ciała ludzkiego lub jego części; krok, gest, stąpienie; chodzenie, praca fizyczna, spacer, gimnastyka – zwykle wykonywane w celu nabycia sprawności fizycznej; zespół czynności, działań, akcji podejmowanych w jakimś celu, na jakimś polu, w jakiejś dziedzinie^{3,4}. Naturalna potrzeba ruchu, rekreacyjnej aktywności fizycznej w życiu człowieka, wyrażana była od zarania wieków. Już w dawnej kulturze japońskiej i chińskiej, Toku-hon Nagate, zwany japońskim Hipokratesem, doceniał wartość ruchu jako czynnika wpływającego na rozwój, kształtowanie organizmu ludzkiego oraz podkreślał znaczenie ćwiczeń fizycznych dla zdrowia i rozwoju siły człowieka.

W Polsce, w wieku XVII i XVIII, nastąpiło zainteresowanie ruchem, jego wpływem na utrzymanie i poprawę zdrowia. Już w 1508 roku Maciej z Miechowa wydał pracę „Jak zachować zdrowie”, w której wysoko ocenił znaczenie ćwiczeń fizycznych w zapobieganiu chorobom i w ich leczeniu. W XVII wieku Tissot wyraził pogląd często przytaczany, że „ruchem można zastąpić niemal każdy lek, a ruchu nie można zastąpić żadnym lekiem”. Arystoteles stwierdził, że „Nic tak nie niszczy organizmu, jak jego długotrwała bezczynność.”

Świat i nasza cywilizacja rozwijają się z roku na rok coraz szybciej. Obok niewątpliwych korzyści, postęp techniczny niesie ze sobą również wiele niebezpiecznych skutków ubocznych. Do tych szkodliwych aspektów należy zjawisko postępującej hipokinezy^{5,6,7}. Jest to zjawisko negatywne dla zdrowia osobniczego i spo-

---

² Wroczyński R.1985. *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, s. 16-92.

³ Skrzypek E., 1984. *Mała Encyklopedia Sportu*. Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa, s. 357.

⁴ Drodzowski Z. 1999. *Studia ewolucji ludzkiej aktywności ruchowej*. Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu. Poznań, s. 5–6.

⁵ Górski J., 2006. *Fizjologiczne podstawy wysiłku fizycznego*. Wydawnictwo lekarskie PZWL. Warszawa, s. 539.

⁶ Barankiewicz J., 1998. *Leksykon Wychowania Fizycznego i Sportu Szkolnego*. Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna, Warszawa, s. 106.

łecznego, nasilające się w drugiej połowie XX wieku, polegające na dysproporcji pomiędzy zwiększającym się obciążeniem układu nerwowego, a zmniejszającym się obciążeniem układu ruchowego^{8,9,10,11}. Hipokinezja określona jest jako długotrwały stan ograniczenia ruchomości, zmniejszona aktywność ruchowa lub jej brak, niedobór ruchu, inaczej mówiąc brak dostatecznej aktywności fizycznej.¹²

Aktywność fizyczna oraz aktywny wypoczynek staje się więc czymś więcej niż tylko oderwaniem od miejskiego stylu życia. Poszukiwane są nowe formy spędzenia wolnego czasu, będące oznaką indywidualizmu – w miejscach usytuowanych poza dotychczasowymi miejscowościami turystycznymi. Rynek turystyki specjalistycznej wciąż rośnie. Obejmuje on wiele rodzajów wypoczynku, w tym również turystykę związaną ze zwiedzaniem, miejscami z bogatą, autentyczną kulturą i tradycją, turystykę sportową i kwalifikowaną, zdrowotną, ekoturystykę itd. Wypoczynek taki można uprawiać w zorganizowanych grupach, jak również indywidualnie. Turyści, którzy przyjeżdżają na wieś stanowią również ważną część rynku turystyki specjalistycznej.

Turystykę kwalifikowaną¹³ uważa się za kwintesencję współczesnej turystyki. Co łączy tę formę turystyki od innych, a co dzieli? Cechy wspólne dotyczą czasowej i dobrowolnej zmiany miejsca pobytu i codziennego trybu życia. Szczególnie cechy turystyki kwalifikowanej dotyczą konieczności przygotowania kondycyjnego (fizycznego i psychicznego) do uprawiania różnych aktywnych form spędzania wolnego czasu oraz umiejętności korzystania ze specjalistycznego sprzętu. Przykładem rekreacyjnego uprawiania sportu jest łucznictwo. Łuk, wynaleziony zapewne przez przypadek, był jednym z motorów napędzających rozwój ludzkości, na równi z umiejętnością rozniecania ognia czy z budową koła. Jest to bowiem pierwsze w historii ludzkości urządzenie potrafiące zmagazynować energię i wykorzystać ją w odpowiednim momencie. W Polsce łucznictwo wciąż jest niedoce-

---

⁷ Lipowski M., 2005. *Rekreacja ruchowa kobiet-motywy zachowań prozdrowotnych*. Akademia Wychowania Fizycznego i Sportu. Gdańsk, s. 9.

⁸ Skrzypek E., 1984. *Mała Encyklopedia Sportu*. Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa, s. 209.

⁹ Malarecki I., 1981. *Zarys Fizjologii Wysiłku i Treningu Sportowego*. Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa, s. 165.

¹⁰ Kostrzewski P., Ziółkowski J., (red.) 1999. *Mała encyklopedia medycyny*. Tom III. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa, s. 1010.

¹¹ Roźniatowski T., (red.) 1982. *Mała Encyklopedia Medycyny*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Tom II, Warszawa, s. 539.

¹² Ważny Z. 1994. *Leksykon treningu sportowego*. Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie, Warszawa, s. 59.

¹³ Gaworecki W., 1998. *Turystyka*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

nianą formą rekreacji. Ruch, przebywanie na świeżym powietrzu, łatwość nauki oraz współzawodnictwo są podstawowymi zaletami tej dyscypliny sportu. Jest to istotne, zwłaszcza w aspekcie stworzenia dla młodzieży warunków do nie wyczerpującego uprawiania sportu, który kształtuje wydolność fizyczną organizmu.

Celem pracy jest analiza zmian temperatury powierzchni ciała u osoby uprawiającej rekreacyjnie łucznicwo, a także standaryzacja metody takiej oceny.

W dostępnym piśmiennictwie istnieje niewiele doniesień na temat zmian temperatury powierzchni ciała (skóry) u sportowców, a tym bardziej u osób uprawiających łucznicwo rekreacyjnie. Odnalezione publikacje dotyczyły biegaczy oraz osób uprawiających rekreacyjnie gimnastykę Tai-Chi^{14,15}.

Metodyka badań

Do badań użyto kamery termowizyjnej ThermoCAM P10 firmy FLIR Systems AB (Niemcy). Badania wykonano w temperaturze otoczenia 24⁰C, przy wilgotności względnej 60%. Emisyjność obiektu (skóry ludzkiej) przyjęto na poziomie 0,98. Odległość między obiektem a kamerą wynosiła 1,5 m. Osobą ocenianą była kobieta, praworęczna, o wzroście 175 cm i masie ciała 60 kg. Pomiarów dokonano na odsłoniętych częściach ciała: plecach, brzuchu, kończynie górnej prawej, kończynach dolnych po stronie przedniej oraz na stopie. Pomiarów dokonano przed rozpoczęciem strzelania z łuku oraz bezpośrednio po oddaniu 12 serii po 3 strzały każda do tarczy w odległości 30 m. Łączny czas oddania strzałów wyniósł 30 min.

Obrazy uzyskane z kamery termowizyjnej (zapisane w pliku *.jpg) poddano obróbce za pomocą programu CorelPaint Shop Pro 10 (2006). W pierwszej fazie odpowiadające sobie pary obrazów (zarejestrowane przed i po strzeleniu) nakładano na siebie. Następnie za pomocą wbudowanej w program funkcji XOR dokonywano określenia różnic barwowych pomiędzy parami obrazów. Do celów prezentacji otrzymane wyniki (obrazy) zapisywano jako obrazy *.jpg z użyciem 16,7 mln palety kolorowej (24 bpp). Do celów wydawniczych obraz przedstawiano w 256 skali szarości (8bpp).

---

¹⁴ Clark R. P., Mullan B. J., Pugh L. G., 1997. *Skin temperature during running - a study using infrared color thermograph*. J. Physiol. 267, s. 53-62.

¹⁵ Liu Y., Mimura K., Wang L., Ikuda K., 2003. *Physiological benefits of 24-style tai – chi exercise in middle-aged women*. 2003. Physiology Anthropology Apply Human Sc 22, s. 219–225.

Wyniki

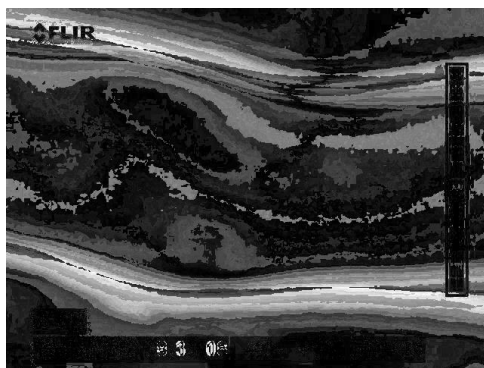
W obrębie grzbietu, (rys. 1) największy wzrost temperatury ciała obserwowano w mięśniach nad łopatkowym i naramiennym, po stronie ręki trzymającej łuk. Po stronie prawej tułowia, stwierdzono wzrost temperatury nad mięśniami najszerzym grzbietu i częścią tylną mięśnia nadgrzebieniowego. Po tej stronie, skóra nad łopatką i mięśniami nadłopatkowym nie wykazywała zwiększonej ciepłoty

Źródło: opracowanie własne.

Rys. 1. Termonogram różnicy obrazów w obrębie mięśni grzbietu

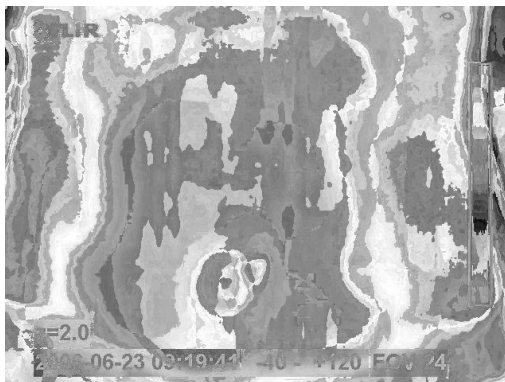
W okolicy ramienia i łokcia ręki prawej, stwierdzono wzrost temperatury, zwłaszcza w obrębie brzośca mięśnia dwugłowego ramienia (rys.2).

Źródło: opracowanie własne.

Rys. 2. Termonogram różnicy obrazów w obrębie mięśni ramienia i łokcia ręki prawej

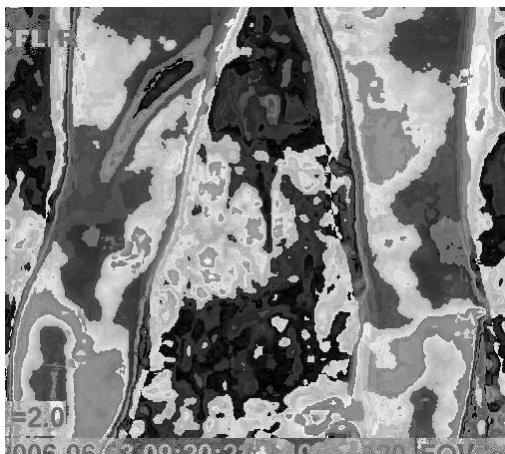
W obrębie brzucha, wzrost temperatury był równomierny, nieco większy w okolicach pępka i mięśnia prostego brzucha (rys. 3).

Źródło: opracowanie własne.

Rys. 3. Termonogram różnicy obrazów w obrębie mięśni brzucha

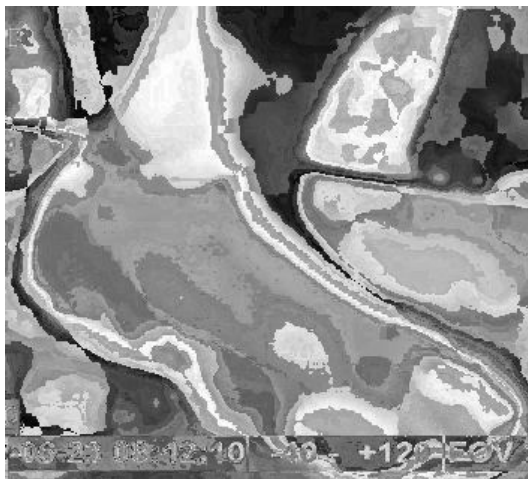
W obrębie kończyn dolnych (po stronie przedniej), wzrost temperatury był równomierny, nieco wyraźniejszy na udach niż na podudziach. Wyraźne podwyższenie temperatury widoczne było nad mięśniem obszernym przyśrodkowym nogi zakroczej. (rys.4)

Źródło: opracowanie własne.

Rys. 4. Termonogram różnicy obrazów w obrębie mięśni kończyn dolnych

Na stopie nogi zakroczej widoczny był wzrost temperatury w okolicy mięśni strzałkowych (rys. 5).

Źródło: opracowanie własne.

Rys. 5. Termonogram różnicy obrazów w obrębie mięśni stopy nogi zakroczej

Podsumowanie i wnioski

Mięśnie szkieletowe to jeden z elementów narządu ruchu. Prawidłowe ich działanie jest niezbędne do wykonania podstawowych czynności życiowych organizmu. Dzięki nim, człowiek może brać czynny udział w różnych formach rekreacji ruchowej, aby zregenerować siły i poprawić sprawność fizyczną. Każda forma rekreacji powinna być indywidualnie dobrana do stanu zdrowia jednostki, rozwoju jej cech motorycznych. Nieodpowiednio dobrana forma zajęć może spowodować uraz mięśni. Ocena pracy mięśni, powyższą metodą, może pomóc w określeniu częstotliwości, czasu trwania oraz intensywności zajęć rekreacyjnych. Ważny jest zaplanowany wysiłek fizyczny, który dostarczy przyjemności, a nie zniechęci do udziału w tej formie zajęć.

Łucznicтво to forma rekreacji dla każdego, nie ma żadnych ograniczeń w jego uprawianiu. Jest sposobem na zdrowe życie, dobrą kondycję psychiczną i fizyczną. Ta forma działalności, uprawiana w plenerze, utrzymuje dobrą sprawność fizyczną, poprawia pracę układu mięśniowego krążenia, wpływa pozytywnie na pracę układu nerwowego.

Łuczniectwo jest interesującym dopełnieniem wypoczynku w gospodarstwach agroturystycznych. Uatrakcyjniła tak ostatnio modną rekreację z końmi, Coraz częściej widzimy osoby na koniu z łukiem w ręku. Strzelanie z łuku stało się popularną rozrywką, organizowane są regularne imprezy łucznicze, strzelanie do sylwetek zwierząt ruchomych i nieruchomych. Ostatnio modny stał się golf łuczniczy.

Przedstawione wyżej badania są badaniami pilotażowymi i według wiedzy autorów, pierwszymi takimi badaniami w Polsce u osób uprawiających łuczniectwo. Z tego powodu autorzy ostrożnie interpretują uzyskane wyniki, głównie z uwagi na niedoskonałości pomiarowe. Na uwadze należy mieć ograniczenia wynikające ze zmiennych warunków otoczenia (temperatura, wilgotność, ruch powietrza). Trudności może też sprawić uzyskanie możliwie dokładnych obrazów przed i po wykonaniu ćwiczeń fizycznych.

Wydaje się, jednak, że przedstawione powyżej wyniki badań oraz ich kontynuacja mogą być wskazówką, co do metodyki przygotowania osoby do strzelania z łuku. Mogą być też pomocną informacją dla trenerów i zawodników wyczynowych w zakresie sposobu prowadzenia treningu.

Autorzy uważają, że badania (jakkolwiek kosztowne) warte są kontynuacji i planują przeprowadzenie oceny w grupie osób uprawiających łuczniectwo wyczynowo i rekreacyjnie.

Piśmiennictwo

1. Barankiewicz J., 1998. *Leksykon Wychowania Fizycznego i Sportu Szkolnego*. Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne spółka Akcyjna, Warszawa.
2. Clark R. P., Mullan B. J., Pugh L. G., 1997. *Skin temperature during running - a study using infra-red color thermograph*. J. Physiol. 267, s. 53-62.
3. Drozdowski Z., 1999. *Studia ewolucji ludzkiej aktywności ruchowej*. Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu. Poznań.
4. Gaworecki W., 1998. *Turystyka*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
5. Górski J., 2006. *Fizjologiczne podstawy wysiłku fizycznego*. Wydawnictwo Lekarskie PZWL. Warszawa.
6. Klawender J., 1984. *Rekreacja ruchowa i turystyka*. Akademia Wychowania Fizycznego, Warszawa.
7. Kostrzewski P., Ziółkowski J., (red.) 1999. *Mata encyklopedia medycyny. Tom III*. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa.
8. Lipowski M., 2005. *Rekreacja ruchowa kobiet-motywy zachowań prozdrowotnych*. Akademia Wychowania Fizycznego i Sportu. Gdańsk.
9. Liu Y., Mimura K., Wang L., Ikuda K., 2003. *Physiological benefits of 24-style tai – chi exercise in middle-aged women*. Physiology Anthropology Apply Human Sc 22,

s. 219–225.

10. Malarecki I., 1981. *Zarys Fizjologii Wysiłku i Treningu Sportowego*. Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa.
11. Roźniatowski T., (red.) 1982. *Mała Encyklopedia Medycyny*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Tom II, Warszawa.
12. Skrzypek E., 1984. *Mała Encyklopedia Sportu*. Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa.
13. Ważny Z., 1994. *Leksykon treningu sportowego*. Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie, Warszawa .
14. Wroczyński R., 1985. *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.

ZARZĄDZANIE ORGANIZACJAMI

Instrumenty konkurowania przedsiębiorstw deweloperskich w okresie dekoniunktury gospodarczej

Instruments for competing firms in the development of economic downturn

Justyna Grześ-Bukłaho

Politechnika Białostocka, Wydział Zarządzania, Katedra Organizacji i Zarządzania

Abstract

During the economic downturn the real estate market was ruled by clients in a much greater extent than previously. For them, one of the most important criteria for buying a flat has become the total price, and therefore they started looking for apartments smaller than the size of the property in times of boom.

The need to sell flats already built by developers forced the focus on the customer and offered him additional benefit resulting from the purchase. Maintaining this type of situation in the long term will certainly eliminate the weakest companies from the market development, while those who continue, will force them to further enhancement of attractiveness and adapt it to the real needs and customer abilities.

The aim of this paper is to present key findings on the sources of competitive advantage and build the instruments of the competition used by developing companies during the slowdown of economic growth.

Keywords

enterprise development, construction, economic prosperity, competitiveness, competitive advantages, competitive instruments

Wstęp

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja kluczowych wniosków w zakresie źródeł budowania przewagi konkurencyjnej oraz instrumentów konkurencji stosowanych przez przedsiębiorstwa deweloperskie w okresie spowolnienia gospodarczego. Artykuł stanowi analizę sytuacji branży budowlanej, w szczególności sektora mieszkaniowego oraz zestawienie przykładów stosowanych przez przedsiębiorstwa deweloperskie instrumentów konkurowania.

Dyskusja na temat znaczenia czynników stanowiących o konkurencyjności przedsiębiorstw deweloperskich nabrała istotnego znaczenia w okresie trwającego kryzysu gospodarczego. Odpowiednia reakcja deweloperów oraz nowoczesne podejście do klientów pozwoliły wielu przedsiębiorstwom nie tylko przetrwać, ale również rozwinąć się na rynku.

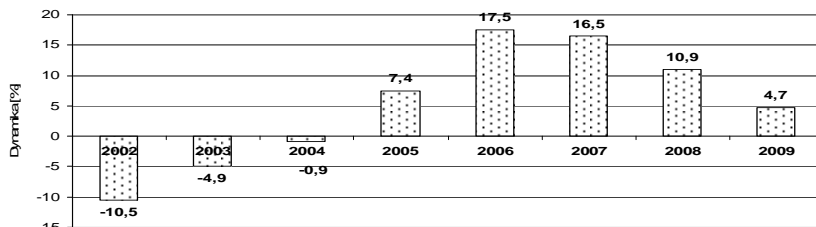
1. Koniunktura gospodarcza w budownictwie

Budownictwo stanowi jeden z głównych sektorów polskiej gospodarki. Sektor budownictwa jest jednak w znacznym stopniu wrażliwy na wahania koniunkturalne gospodarki, w tym w szczególności na inwestycje. Duży wpływ na rozwój budownictwa ma więc nie tylko ogólna sytuacja w Polsce, ale również sytuacja w gospodarce światowej. Te czynniki powodują dużą niestabilność działalności gospodarczej budownictwa.

Niestabilność ta jest bardzo widoczna przy analizie koniunktury w budownictwie w okresie ostatnich dwudziestu lat. Dekada lat 90 była korzystna dla budownictwa, wysokie tempo rozwoju przypadło w szczególności na lata 1995-2000. Był to okres dobrej sytuacji ekonomicznej zarówno w budownictwie, jak i w całej gospodarce. Duży był napływ inwestycji zagranicznych oraz zainteresowanie zagranicznych inwestorów budownictwem w Polsce. Realizowano duże projekty inwestycyjne, przy dwucyfrowym wskaźniku wzrostu inwestycji i prorozwojowej polityce gospodarczej – wysoki był popyt na usługi budowlane. Roczny wzrost produkcji budowlanej w cenach stałych wynosił w niniejszym okresie średnio ponad 8 proc., a wolumen robót budowlanych w latach 1995-2000 zwiększył się o ponad 50 proc. Od 1999 roku nastąpiło osłabienie koniunktury w gospodarce, co szczególnie gwałtownie odbiło się na rynku budowlanym. Wzrost w gospodarce odnotowano już w 2003 roku, ale budownictwo później niż inne dziedziny wychodziło z dekonunktury. Od 2005 roku budownictwo jest dziedziną o najwyższych wskaźnikach wzrostu w gospodarce¹.

---

¹ *Budownictwo i jego struktura*. Miesięcznik Gospodarczy Nowy Przemysł, witryna internetowa: www.wnp.pl, stan z dn. 07.04.2009 r.

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, Biuletyny Statystyczne, Warszawa 2003-2010.

Rys. 1. Dynamika produkcji budownictwa w % w stosunku do roku poprzedniego.

Spowolnienie gospodarcze zapoczątkowane kryzysem w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej dotknęło nie tylko gospodarkę amerykańską, ale także w znacznym stopniu gospodarki innych krajów. Pierwsze półrocze 2008 roku nie przyniosło polskiej gospodarce szczególnych oznak ogólnoświatowego kryzysu gospodarczego. W drugim natomiast półroczu skutki globalnego spowolnienia ekonomicznego stały się odczuwalne dla wszystkich niemal sektorów polskiej gospodarki, w tym również dla budownictwa².

Rok 2009 na rynku deweloperskim określić można jako czas tendencji spadkowych ale jednocześnie zmierzania do stabilizacji i zbliżania się obu przeciwnych sił rynkowych. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego³, w okresie styczeń-grudzień 2009 r. oddano do użytkowania 16 0079 mieszkań, tj. o 3,1 proc. mniej niż w 2008 roku i o 19,7 proc. więcej niż w analogicznym okresie 2007 r. (tabela 1).

Tabela 1. Mieszkania oddane do użytku w 2009 r.

Formy budownictwa	I-XII.2009	
	Liczba mieszkań	I-XII.2008 = 100
Ogółem	160 079	96,9
Spółdzielcze	7 373	85,3
Indywidualne	72 211	86,6
Przeznaczone na sprzedaż	72 353	108,5
Pozostałe*	8 142	125,2

* zakładowe, komunalne, społeczne czynszowe

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, Budownictwo mieszkaniowe..., op. cit., s. 3.

² ASM – Centrum Badań i Analiz Rynku Sp. z o.o., *Polska budowlanka w kryzysie? Raport*, „Builder” 2009, nr 3, s. 30.

³ Główny Urząd Statystyczny, *Budownictwo mieszkaniowe w okresie I-XII 2009 r.*, Warszawa 19.01.2010, s. 1-4.

W ciągu dwunastu miesięcy 2009 r. rozpoczęto budowę 142 901 mieszkań (tabela 2), tj. o 18,2 proc. mniej niż w analogicznym okresie poprzedniego roku. Liczba wydanych pozwoleń zmniejszyła się natomiast w porównaniu z okresem styczeń-grudzień poprzedniego roku do 178 801 mieszkań, tj. o 22,3 proc.

Tabela 2. Mieszkania, których budowę rozpoczęto w 2009 r.

Formy budownictwa	I-XII.2009	
	Liczba mieszkań	I-XII.2008 = 100
Ogółem	142 901	81,8
Spółdzielcze	4 196	73,6
Indywidualne	89 783	93,2
Przeznaczone na sprzedaż	44 323	66,1
Pozostałe*	4 599	81,8

* zakładowe, komunalne, społeczne czynszowe

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, Budownictwo mieszkaniowe..., op. cit., s. 3.

W roku 2009 znacznie spadła również liczba pozwoleń budowlanych każdej z form budownictwa [por. tab. 3]. Ostatni kwartał przyniósł wprowadzenie poprawy wyników w tym zakresie, do czego nawiązał Minister Infrastruktury Cezary Grabarczyk podczas otwarcia XVII edycji Targów Budownictwa INTERBUD w Łodzi 11 lutego br. w wypowiedzi: „*Branża budowlana dała sobie radę z kryzysem. W grudniu ub. roku odnotowaliśmy wzrost podpisanych kontraktów na budowę mieszkań o 22 procent w porównaniu z grudniem 2008 r. Dziękuję, że nie poddaliśmy się kryzysowi*”⁴. Dane w ujęciu rocznym wskazują jednak na poważne spadki.

Tabela 3. Mieszkania, na realizację których wydano pozwolenia w 2009 r.

Formy budownictwa	I-XII.2009	
	Liczba mieszkań	I-XII.2008 = 100
Ogółem	178 801	77,7
Spółdzielcze	3 715	68,0
Indywidualne	102 947	90,9
Przeznaczone na sprzedaż	63 411	62,7
Pozostałe*	8 728	84,6

* zakładowe, komunalne, społeczne czynszowe

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, Budownictwo mieszkaniowe..., op. cit., s. 3.

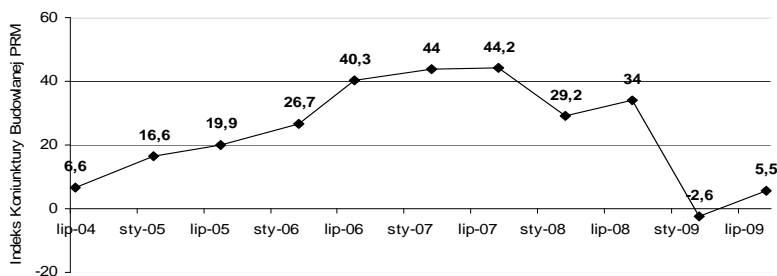
⁴ Ministerstwo Infrastruktury, *Targi Budownictwa INTERBUD 2010 w Łodzi otwarte*, Witryna internetowa: http://www.mi.gov.pl/2-48203f1e24e2f-1792293-p_1.htm, stan z dn. 15.01.2010 r.

Według Danych Głównego Urzędu Nadzoru Budowlanego w drugim półroczu 2009 r. sytuacja w budownictwie mieszkaniowym wyraźnie się poprawiła. W opinii głównego inspektora nadzoru budowlanego – Roberta Dziwińskiego na konferencji GUNB przedstawiającej liczbę pozwoleń budowlanych – „Możemy założyć, że najgorsze mamy już za sobą”⁵.

Największy udział w przyroście nowych zasobów mieszkaniowych mieli deweloperzy, którzy w okresie styczeń-grudzień 2009 r. oddali do użytku 72 353 mieszkania, tj. o 8,5 proc. więcej niż w 2008 roku, co stanowiło 45,2 proc. ogólnej liczby mieszkań oddanych do użytkowania. W ciągu dwunastu miesięcy 2009 r. inwestorzy ci rozpoczęli budowę 44 323 mieszkań, tj. o 33,9 proc. mniej niż w 2008 r. Spadła również liczba mieszkań, na których budowę uzyskali oni pozwolenie - do 63 411, tj. o 37,3 proc.

Wzrost liczby oddanych mieszkań przez deweloperów w 2009 roku, to zdaniem prof. Zofii Bolkowskiej "echo" liczby rozpoczynanych budów mieszkań w roku 2007. Dlatego właśnie, mimo że eksperci w 2008 r. przewidywali znaczny spadek oddawanych do użytku lokali, pesymistyczne prognozy nie sprawdziły się⁶.

Indeks Koniunktury Budowlanej PMR – sumaryczny wskaźnik tworzony na podstawie ocen sytuacji rynkowej, a także sytuacji finansowej oraz portfela zamówień firm budowlanych, obrazujący poziom koniunktury w polskiej branży budowlanej, przyjął we wrześniu 2009 r. wartość 5,5 pkt (rys. 2), wskazując na pewną poprawę sytuacji rynkowej w sektorze budowlanym w okresie marzec-wrzesień 2009 roku.

Źródło: PMR, Sektor budowlany w Polsce, II połowa 2009.

Rys. 2. Indeks Koniunktury Budowlanej PMR, lipiec 2004-wrzesień 2009

⁵ Główny Urząd Nadzoru Budowlanego, *Ruch budowlany w 2009 roku. Informacja prasowa*, Warszawa 27.01.2010 r.

⁶ Gańczarczyk T., *Budownictwo: katastrofa czy normalność?*, Wirtualny Nowy Przemysł Portal Gospodarczy, http://www.wnp.pl/artykuly/budownictwo-katastrofa-czy-normalnosc,5587_0_0_1_0.html, stan z dn. 17.02.2010 r.

Analiza zachowań deweloperów w 2010 roku wskazuje, że przygotowywane i realizowane obecnie projekty mieszkaniowe zmirzają w kierunku normalizacji rynku. W czasie hossy znaczną część ofert stanowiły bowiem mieszkania z segmentu podwyższonego, tymczasem normalna struktura popytu obejmuje w zdecydowanej mierze mieszkania z segmentu popularnego, mniejszy udział segmentu podwyższonego i niewielką liczbę luksusowych projektów. Oczekiwana jest zmiana struktury oferty, czego konsekwencją może być obniżenie średniej ceny mieszkań, jednak nie z powodu obniżek konkretnych ofert, ale większego udziału ofert w segmencie popularnym⁷.

2. Zmiany stosowanych instrumentów konkurencji przedsiębiorstw deweloperskich

Okres dekonjunktury gospodarczej zapoczątkowanej w Polsce w 2008 roku, wymusił na wielu przedsiębiorstwach deweloperskich podjęcie niekonwencjonalnych działań, mających na celu zabezpieczenie przedsiębiorstwa przed skutkami recesji, a nierzadko umożliwienie jego przetrwania.

Analizując przykłady wielu organizacji biznesowych zauważyć należy, iż czas stagnacji dowiódł przedsiębiorstwom deweloperskim, że nie mogą one zapewnić sobie trwałej przewagi konkurencyjnej⁸. Konieczność zapewnienia wzrostu konkurencyjności jest natomiast efektem rywalizacji przedsiębiorstwa o klienta.

Wnioski, jakie można wyciągnąć na podstawie studiów literatury przedmiotu⁹ oraz prowadzonych przez deweloperów działań wskazują, iż najczęściej stosowane instrumenty konkurencji zaliczyć możemy do elementów marketingu mix. Do elementów produktu, którymi posługiwali się deweloperzy zaliczyć możemy:

- jakość oferowanych produktów;
- odmienność oferowanych produktów;
- szerokość asortymentu;
- elastyczność w dostosowywaniu produktów do potrzeb odbiorców;

---

⁷ redNet Consulting Sp. z o.o., *Rynek mieszkaniowy w Polsce. Sytuacja na rynku mieszkaniowym grudzień 2009 r.*, Warszawa 2010, s. 2-3.

⁸ Collins J. C., 2003. *Od dobrego do wielkiego. Czynniki trwałego rozwoju i zwycięstwa firm*. SPM Project, Warszawa, s. 16-19.

⁹ Haffer M., 1999. *Instrumenty konkurencji*. (w:) M.J. Stankiewicz (red.), *Budowanie potencjału konkurencyjności przedsiębiorstwa*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Toruń 1999, s. 52; Gorynia M., Łaźniewska E., 2009. *Kompendium wiedzy o konkurencyjności*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 55; Sobczyk G., 2006. *Strategie konkurencji małych i średnich przedsiębiorstw*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 66-68.

- markę produktu.

Instrumenty konkurowania w zakresie ceny to w szczególności:

- dostosowywanie poziomu cen do warunków rynkowych;
- sprzedaż na kredyt;
- warunki płatności;
- rabaty upusty.

Instrument konkurowania w zakresie dystrybucji stosowany przez przedsiębiorstwa deweloperskie to m.in. formy sprzedaży i obsługi klienta.

Instrumenty konkurowania w zakresie promocji wykorzystywane przez deweloperów to w szczególności:

- reklama;
- promocja sprzedaży.

Niniejsza lista zawiera najważniejsze spośród instrumentów konkurowania, nie wyczerpuje wszystkich możliwych, stosowanych w praktyce działalności gospodarczej. W rzeczywistości stosowane są one w różnych kombinacjach, wspierając się wzajemnie w celu osiągnięcia pożądanego pozycji konkurencyjnej na rynku. W dalszej części artykułu skoncentrowano się na omówieniu wybranych instrumentów stosowanych przez deweloperów w okresie recesji, które nierzadko podane zostały szerokim dyskusjom w mediach.

Instrumenty – Obszar cen, warunków płatności

Podstawowym instrumentem cenowym stosowanym w branży deweloperskiej na szeroką skalę była obniżka cen oraz udzielane rabaty. Dawanie upustów, sięgających nawet 18 proc. wartości nieruchomości, stało się standardem wielu z deweloperów. Czynniki decydujące o wielkości bonifikaty to w szczególności:

- położenie (podstawowa zasada – „Im gorsza lokalizacja, tym większy upust”) – na przykład Dolcan zastosował hasło promocyjne „18 procent rabatu na 18. urodziny firmy”. Większość oferty Dolcanu były to jednak mieszkania położone w odległych dzielnicach Warszawy;
- zaawansowanie budowy – „Im mniej zaawansowana budowa, tym deweloper bardziej skłonny był opuścić cenę”. W okresie recesji niewielu klientów było bowiem gotowych zaryzykować zakup tzw. dziury w ziemi – klienci woleli gotowe budynki, a to przekładało się na podejście deweloperów. Najwięcej można było wytargować, gdy budowa dopiero ruszyła, np. firma Acciona Nieruchomości na mieszkanie w dopiero rozpoczętej wilańskiej inwestycji Apartamenty Atmosfera (zakończenie budowy w 2011

r.) oferowała 15-procentowy upust, a do tego dość atrakcyjny system płatności: 15 proc. należności należało uiszczyć przy podpisaniu umowy, a pozostałą część dopiero przy odbiorze kluczy;

- cena nieruchomości – „Im droższe mieszkanie, tym większy upust”.

Poza rabatami cenowymi deweloperzy, np. Dom Development, oferowali specjalny program kredytowy, który w praktyce polegał na tym, że deweloper przez trzy lata dopłacał klientowi do rat kredytowych¹⁰.

Firma MT Development, aby przyciągnąć klientów, od kwietnia 2009 roku wprowadziła program „Rok bez rat”. Polegał on na tym, że to deweloper spłacał przez pierwszy rok odsetki i kapitał kredytu zaciągniętego przez klienta. Jak wynika z szacunków MT Development, w przypadku kredytu na 400 tysięcy złotych, zaciągniętego na 30 lat, dzięki programowi „Rok bez rat” klient mógł zaoszczędzić nawet 31 tys. zł¹¹. Z kolei firma E. T. J. Nieruchomości gotowa była obniżyć ceny wybranych mieszkań o 50 do 100 tys. zł, pod warunkiem że do negocjacji zasiadała grupa klientów. Każdy z nich miał wówczas szansę na tak wysoką bonifikatę¹².

Ponadto wiele przedsiębiorstw deweloperskich, dla klientów, którzy na kredyt chcieli kupić jego mieszkania, proponowali ofertę hipoteczną w bankach, z którymi deweloper współpracuje. Deweloperzy oferowali również pomoc przy uzyskaniu kredytu z dopłatą w ramach programu „Rodzina na swoim”.

Tymczasem, zamiast oferować upusty cenowe, rabaty itp., Orco jako pierwszy deweloper ogłosił, że obniżył ceny wybudowanych mieszkań o 5 proc.¹³

Instrument - Promocja sprzedaży

Deweloperzy w walce o potencjalnych klientów, poza opisanymi już instrumentami ceny i warunków kredytowych, na szeroką skalę stosowali również promocję sprzedaży obdarowując klienta różnego rodzaju prezentami, np. deweloper Bouygues Immobilier za zakup mieszkania w inwestycji na Bemowie (bez względu na wielkość) podarowywał klientowi samochód Peugeota 107. Wrocławski deweloper TMB również rozdawał auta (Toyotę Yaris) swoim klientom przy zachowaniu zasady, że po trzech latach klient musiał albo samochód oddać, albo wykupić za cenę, jaką będzie wówczas wart. Ponadto przez trzy lata deweloper miał pokrywać koszty utrzymania auta (serwis, ubezpieczenie, wymiana opon itp.). Wielu deweloperów stosowało również promocję pod hasłem „wyposażymy ci

---

¹⁰ OsiedlaMieszkaniowe.pl, *Deweloperzy dają nawet 18% rabatu. Ale nie daj się zwieść!*, <http://www.osiedlamieszkaniowe.pl/deweloperzy-daja-nawet-18-rabatu-ale-nie-daj-sie-zwiesc>, stan z dn. 12.11.2010 r.

¹¹ MS, *Program rok bez rat*. Puls Biznesu, 06.10.2009 r.

¹² Stabryła A., *Kuszenie klientów przez deweloperów, czyli zachęty finansowe do wzięcia*. Rzeczpospolita, 25.01.2010 r.

¹³ Orco jako pierwszy deweloper obniżył cenę o 5 proc. Gazeta Prawna, 08.09.2008 r.

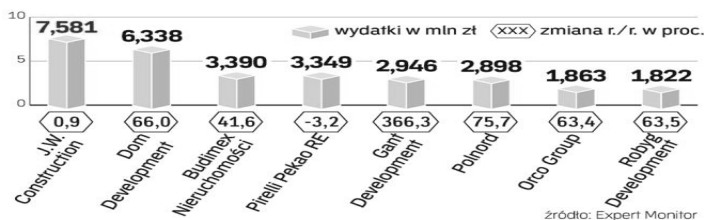
kuchnię i łazienkę”. Poza wymienionymi promocjami, niektóre przedsiębiorstwa nawet jeśli nie rozdawały prezentów, nie upominały się również o dodatkowe opłaty za balkon, taras lub garaż. Wrocławska firma Gant zaoferowała swoim nabywcom wyposażenie mieszkań w sprzęt RTV/AGD (telewizor, kino domowe, lodówka, okap, piekarnik z płytą indukcyjną). Zdarzało się również tak, że deweloper oferował coś, co nie było bezpośrednio związane z zakupionym mieszkaniem. Warszawska firma Marvipol zaoferowała na przykład swoim klientom egzotyczne wakacje – dwuosobową wycieczkę na Karaiby wartości 20 tys. zł. Jeśli jednak klient zamiast wypoczynku wolał gotówkę, otrzymywał tę równowartość¹⁴.

Inną formą promocji sprzedaży były aukcje: malejąca zastosowana przez CEE Property Group, w której potencjalni klienci licytowali cenę mieszkania podając kwoty niższe nie znając kwoty minimalnej, po której deweloper gotowy był to mieszkanie sprzedać¹⁵ oraz rosnące, gdy znana była cena minimalna dewelopera (Rogowski Development).

Wnioski płynące z promocji sprzedaży wskazały, że klienci coraz rzadziej interesowali się bonusami dodawanymi przez deweloperów. Większość konsumentów oczekiwała obniżek cen. Największe obniżki proponowali deweloperzy, którzy prowadzili kilka inwestycji jednocześnie i w celu pozyskania pieniędzy na rozpoczęcie kolejnych, często decydowali się na znaczne opusty przy sprzedaży ostatnich lokali w swoich obiektach¹⁶.

Instrument – Reklama

Trudna sytuacja na rynku budowlanym, utrudniony dostęp do kredytów spowodowały, że nawet stosowana przez deweloperów reklama nie dawała oczekiwanych rezultatów.

Źródło: M. Zwierzchowski, Promocje i reklama nie uratowały deweloperów, „Rzeczpospolita” 19.01.2010.

Rys. 3. Wydatki na reklamę

¹⁴ Kalinowska B., *Samochód, garaż, wyposażenie kuchni w pakiecie z mieszkaniem*. Rzeczpospolita, 11.08.2008 r.

¹⁵ Kalinowska B., *Malejące aukcje mieszkań to forma promocji*. Rzeczpospolita, 20.10.2008 r.

¹⁶ Sielawski M., *Rynek wyciąga wnioski*. Puls Biznesu, 15.02.2010 r.

Najwięcej na reklamę wydali najwięksi deweloperzy – J.W. Construction i Dom Development (rys. 3).

Instrument – Jakość, marka produktu

Wiele z powstających inwestycji, nie tylko apartamentów cechował wysoki standard wykończenia. Deweloperzy używali dużo naturalnego drewna i kamienia, przewidując coraz częściej prywatne ogrody zimowe i dużo zieleni wokół budynku. Ponadto zainteresowani luksusowymi apartamentami mogli wybierać spośród szerokiej oferty na rynku. Dodatkowym i bardzo ważnym w tym przypadku atutem, poza jakością użytych materiałów, była także prestiżowa lokalizacja¹⁷.

Instrument – Elastyczność w dostosowywaniu produktów do potrzeb odbiorców

Oferta deweloperów w coraz większym stopniu w okresie recesji musiała dostosowywać się do oczekiwań klientów. Średnia cena mieszkań dostępnych w ofercie w siedmiu głównych miastach Polski ukształtowała się w grudniu 2009 roku na poziomie 7 714 zł/m kw. i była o 0,9 proc. niższa niż w listopadzie. Powodem spadków było przede wszystkim wprowadzanie nowych projektów, w większości z segmentu popularnego. Stanowiło to odpowiedź na zapotrzebowanie, oparte głównie o chęć zakupu po niższych cenach przy akceptacji niższego niż oferowany w czasach prosperity standardu.

Tabela 4. Ceny za mkw. mieszkania w siedmiu największych miastach Polski w grudniu 2009 r.

Miasto	Cena oferty mieszkań	Cena mieszkań sprzedanych	Cena mieszkań sprzedanych/cena oferty
Katowice	5 432	5 123	-5,7 proc.
Kraków	7 866	6 975	- 11,3 proc.
Łódź	5 534	5 228	- 5,5 proc.
Poznań	7 227	6 897	- 4,6 proc.
Gdańsk	6 934	5 928	- 14,5 proc.
Warszawa	8 934	8 321	- 6,9 proc.
Wrocław	8 106	6 816	- 15,9 proc.

Źródło: redNet Consulting Sp. z o.o., *Rynek mieszkaniowy...*, op. cit., s. 3.

Dane zawarte w tabeli 4. wskazują, iż mimo szerokie oferty, klienci w okresie dekonunktury gospodarczej chętniej wybierali mieszkania tańsze niż „średnia” oferta. W grudniu 2009 roku największe dysproporcje między ofertą, a zrealizowanym popytem można było zaobserwować we Wrocławiu. Tam ceny różniły się

¹⁷ Kaczyńska D., *Czeka ponad tysiąc mieszkań z najwyższej półki*. Rzeczpospolita, 08.02.2010r.

o 15,9 proc. Podobnie było w Gdańsku – 14,5 proc. różnicy. Najlepiej zbilansowane miasta na koniec roku to: Poznań, Łódź i Warszawa.

Także wymuszona przez banki zmiana preferencji klientów i zwiększenie zainteresowania tzw. M2 spowodowała, iż nadpodaż w tym zakresie była duża, zaś powierzchnia i standard wykończenia w tego typu lokalach – zróżnicowany¹⁸.

Instrument – Wizerunek przedsiębiorstwa

Istotą działań podejmowanych przez deweloperów jest ich odbiór przez społeczeństwo. Niewątpliwie sprawdzona marka dewelopera stanowi o jego sile, jakości, wskazuje, że jest to przedsiębiorstwo godne zaufania, nawet w okresie dekonjunktury gospodarczej. W Rankingu wartości marki 2009 r. znalazło się 6 przedsiębiorstw z branży deweloperskiej: Dom Development (87 pozycja), JW. Construction (99 pozycja), Gant (210 pozycja), Polnord (215 pozycja), Echo Investment (232 pozycja), LC Corp (318 pozycja)¹⁹.

Podsumowanie

W okresie dekonjunktury gospodarczej rynkiem nieruchomości zaczęli w znacznie większym stopniu niż wcześniej rządzić klienci. Dla nich jednym z najistotniejszych kryteriów zakupu mieszkania stała się jego cena, stąd też zaczęli poszukiwać mieszkań o mniejszym aniżeli w czasach hossy metrażu, lokalizacji oddalonej od centrum, niższym standardzie wykończenia.

Potrzeba sprzedaży mieszkań już wybudowanych przez deweloperów wymusiła więc ukierunkowanie się na klienta oraz zaoferowanie mu korzyści dodatkowych wynikających z zakupu. Utrzymanie się w dłuższej perspektywie czasu tego typu sytuacji spowoduje z pewnością wyeliminowanie najsłabszych przedsiębiorstw deweloperskich z rynku, zaś tych, którzy się utrzymają, zmusi do dalszego uatrakcyjniania oferty oraz dostosowywania jej do rzeczywistych potrzeb i możliwości klientów.

---

¹⁸ Polanowscy Nieruchomości Sp. z o.o., *Rynek nieruchomości: W dobie kryzysu coraz więcej osób poszukuje mniejszych mieszkań - M2 wracają do łask*, Witryna internetowa:

http://www.budnet.pl/Rynek_nieruchomosci_W_dobie_kryzysu_coraz_wiecej_osob_poszukuje_mniejs_badania_i_raporty,a=1959.html, stan z dn. 14.02.2010 r.

¹⁹ Polska Marka. Ranking Najcenniejszych Polskich Marek, Witryna internetowa:

http://www.rankingmarek.pl/?id=rw_2009, stan na: 11.02.2010.

Piśmiennictwo

1. ASM – Centrum Badań i Analiz Rynku Sp. z o.o., *Polska budowlanka w kryzysie? Raport*, „Builder” 2009, nr 3, s. 30.
2. *Budownictwo i jego struktura*, Miesięcznik Gospodarczy Nowy Przemysł, witryna internetowa: www.wnp.pl, stan z dn. 07.04.2009 r.
3. Collins J. C., 2003. *Od dobrego do wielkiego. Czynniki trwałego rozwoju i zwycięstwa firm*. SPM Project, Warszawa, s. 16-19.
4. Gańczarczyk T., *Budownictwo: katastrofa czy normalność?* Wirtualny Nowy Przemysł Portal Gospodarczy, http://www.wnp.pl/artykuly/budownictwo-katastrofa-czy-normalnosc,5587_0_0_1_0.html, stan z dn. 17.02.2010 r.
5. Gorynia M., E. Łażniewska E., 2009. *Kompendium wiedzy o konkurencyjności*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 55.
6. Haffer M., 1999. *Instrumenty konkutowania*. (w:) M.J. Stankiewicz (red.), *Budowanie potencjału konkurencyjności przedsiębirstwa*. Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Toruń 1999, s. 52.
7. Główny Urząd Nadzoru Budowlanego, *Ruch budowlany w 2009 roku. Informacja prasowa*, Warszawa 27.01.2010 r.
8. Główny Urząd Statystyczny, *Biuletyny Statystyczne*, Warszawa 2003-2010 r.
9. Główny Urząd Statystyczny, *Budownictwo mieszkaniowe w okresie I-XII 2009 r.*, Warszawa 19.01.2010, s. 1-4.
10. Gańczarczyk T., *Budownictwo: katastrofa czy normalność?* Wirtualny Nowy Przemysł Portal Gospodarczy, http://www.wnp.pl/artykuly/budownictwo-katastrofa-czy-normalnosc,5587_0_0_1_0.html, stan z dn. 17.02.2010 r.
11. Kaczyńska D., *Czeka ponad tysiąc mieszkań z najwyższej półki*. Rzeczpospolita 08.02.2010.
12. Kalinowska B., *Malejące aukcje mieszkań to forma promocji*. Rzeczpospolita 20.10.2008 r.
13. Kalinowska B., *Samochód, garaż, wyposażenie kuchni w pakiecie z mieszkaniem*. Rzeczpospolita, 11.08.2008 r.
14. Ministerstwo Infrastruktury, *Targi Budownictwa INTERBUD 2010 w Łodzi otwarte*, Witryna internetowa: http://www.mi.gov.pl/2-48203f1e24e2f-1792293-p_1.htm, stan na: 15.01.2010.
15. MS, *Program rok bez rat*. Puls Biznesu, 06.10.2009 r.
16. *Orco jako pierwszy deweloper obniżył cenę o 5 proc.*, Gazeta Prawna, 08.09.2008 r.
17. *OsiedlaMieszkaniowe.pl, Deweloperzy dają nawet 18% rabatu. Ale nie daj się zwieść!*, <http://www.osiedlamieszkaniowe.pl/deweloperzy-daja-nawet-18-rabatu-ale-nie-daj-sie-zwiesc>, stan z dn. 12.11.2010 r.
18. PMR, *Sektor budowlany w Polsce*, II połowa 2009 r.
19. Polanowscy Nieruchomości Sp. z o.o., *Rynek nieruchomości: W dobie kryzysu coraz więcej osób poszukuje mniejszych mieszkań - M2 wracają do łask*, Witryna internetowa

- wa:http://www.budnet.pl/Rynek_nieruchomosci_W_dobie_kryzysu_coraz_wiecej_oso_b_poszukuje_mniejs,badania_i_raporty,a=1959.html, stan z dn. 14.02.2010 r.
20. Polska Marka. *Ranking Najcenniejszych Polskich Marek*. Witryna internetowa: http://www.rankingmarek.pl/?id=rw_2009, stan z dn. 11.02.2010 r.
  21. redNet Consulting Sp. z o.o., *Rynek mieszkaniowy w Polsce. Sytuacja na rynku mieszkaniowym grudzień 2009 r.*, Warszawa 2010, s. 2-3.
  22. Sieliwierstow M., *Rynek wyciąga wnioski*. Puls Biznesu, 15.02.2010 r.
  23. Sobczyk G., 2006. *Strategie konkurencji małych i średnich przedsiębiorstw*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 66-68.
  24. Stabryła A., *Kuszenie klientów przez deweloperów, czyli zachęty finansowe do wzięcia*. Rzeczpospolita, 25.01.2010 r.
  25. Zwierzchowski M., *Promocje i reklama nie uratowały deweloperów*. Rzeczpospolita, 19.01.2010 r.

Artykuły należy przysłać do Redakcji w wersji elektronicznej na adres: zneiz@pb.edu.pl. Redakcja przyjmuje artykuły zapisane w formacie DOC (Microsoft Word w wersji nie późniejszej niż 2003). Tekst artykułu powinien być sformatowany w następujący sposób:

- czcionka Times New Roman, rozmiar: 12;
- interlinia: 1,5 wiersza;
- wcięcie akapitowe: 0,5 cm.

Wykresy powinny być dołączone w postaci odrębnych plików arkuszy kalkulacyjnych (np. MS Excel), a rysunki i fotografie (czarno-białe) w odrębnych plikach w formacie JPEG, GIF lub TIFF. Pozycja rysunku lub wykresu powinna być wyraźnie wskazana w tekście.

Cytowanie literatury odbywa się postaci odnośników dolnych lub w tekście poprzez podanie w nawiasie nazwiska autora i roku wydania pozycji bibliograficznej np.: (Weśłowski 2004).

W alfabetycznym wykazie literatury każda pozycja powinna zawierać: nazwisko autora i pierwszą literę jego imienia, rok wydania, tytuł artykułu (*kursywą*), nazwę czasopisma (seria, tom), numer zeszytu, oraz strony od do, a przy wydawnictwach książkowych skrót nazwy wydawnictwa i miejsce wydania, np.:

Kożuch B., Sasak J., Zubrycki A., 2004. *Współczesne tendencje w naukach o zarządzaniu*. (w:) Z. Tomczonek (red.). *Zarządzanie. Teraźniejszość i przyszłość*. Rozprawy Naukowe 113, Dział Wydawnictw i Poligrafii Politechniki Białostockiej, Białystok, s. 25-43.

Borowska A., 2005. *Rozwój kreatywności jednostkowej*. Zeszyty Naukowe Ekonomia i Zarządzanie 10, s. 41-46.

Ziółkowski R., 2007. *Zarządzanie informacją w regionie turystycznym*. Rozprawy Naukowe 152. Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok.

Do artykułu należy dołączyć miejsce pracy autora (afiliacja) i adres do korespondencji oraz w języku angielskim: tytuł, streszczenie (do 0,5 strony maszynopisu) i słowa kluczowe. Objętość artykułu łącznie z obiektami graficznymi i spisem literatury nie powinna przekraczać 10 stron maszynopisu.

Złożone artykuły podlegają recenzji.